DANUBIUS NOSTER

2018 KÜLÖNSZÁM

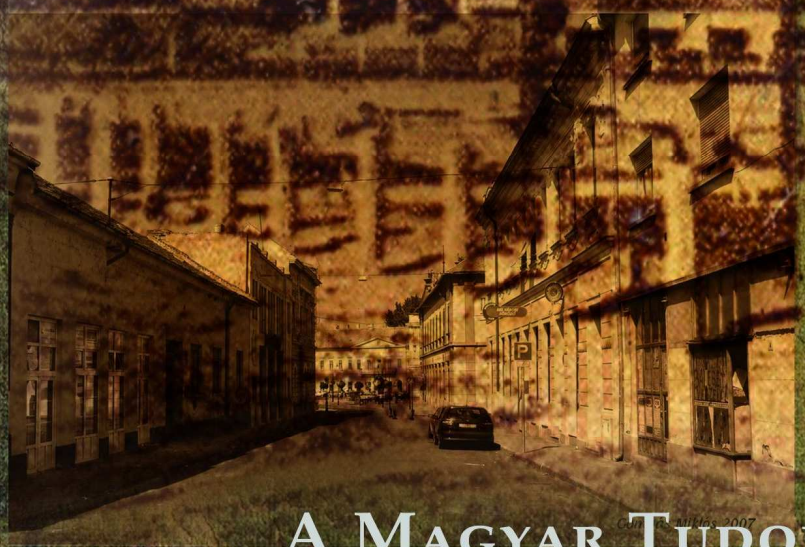

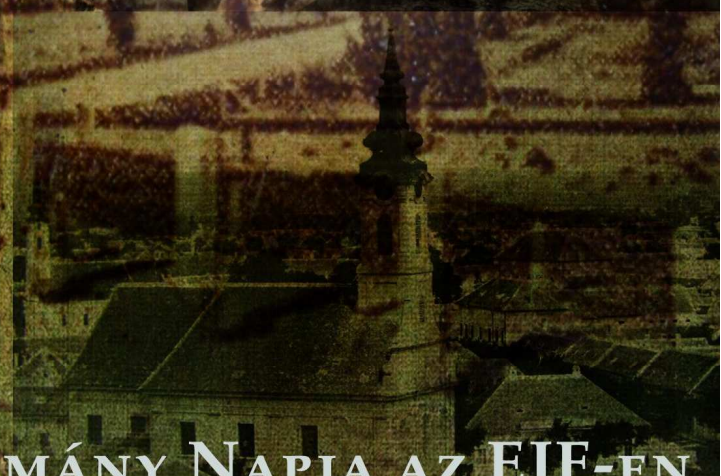

A Magyar Tudomány Napja az EJF-en

Az Eötvös József Főiskola tudományos folyóirata

DANUBIUS NOSTER

2018 különszám

Az Eötvös József Főiskola tudományos folyóirata

Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő:
Bordás Sándor

Szerkesztők:
Tóth Sándor Attila, Pogány Csilla

Szerkesztőbizottság:
Heinrich Badura (Bécs, Ausztria)
Erdélyi Margit (Révkomárom, Szlovákia)
Andrew C. Gross (Cleveland, USA),
Guzsvány Valéria (Újvidék, Szerbia),
Mohos Mária (Pécs, Magyarország),
Patay Ilona (Nyitra, Szlovákia),

Lapalapító: Majdán János
Lapterv: Horváth Csaba Árpád
Grafikai szerkesztés: Győrfi Tamás
Tördelés: Tóth Sándor Attila
Kiadja: Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja
Felelős kiadó: az Eötvös József Főiskola rektora
Szerkesztőség: 6500 Baja, Szegedi út 2.
Telefon: (79) 524-624

HU ISSN 2064-1060

TARTALOM

MAJDÁN JÁNOS: *Miként változtatta meg a hazai oktatást a szőlőket kipusztító filoxéra 1875 után?* 5

TÓTH SÁNDOR ATTILA: A közép (meszótész) *elméletének költői recepciója Baróti Szabó Dávid* A kevélységről *szóló versében* 25

BERTÓK RÓZSA: *A játékelméleti modellek használata az oktatásban* 39

FÜLÖP ZOLTÁN OTTÓ. *Az időkezelés különböző módjai a szikvizes tárgykultúra kapcsán a szegedi víztoronyban* 47

HUSZÁR–SAMU NÓRA: *A szövegértés fejlesztésének tervezett kutatása* 61

VÖRÖS ZSUZSANNA: *Innovációk az alsó tagozatos olvasástanításban* 71

LISKÁNÉ SVECZ ANDREA: *Küszködjek vagy örülhetek? – A zenei írás élményközpontú tanítása* 75

MARCZIN ISTVÁN: *Adalékok a Caffart Nemzetközi művésztelepen részt vevők motivációs vizsgálatához* 79

LÁSZLÓ NAGY: *Ein ZWEISPRACHIGES Textdenkmal aus dem 18. Jahrhundert* 83

Majdán János

MIKÉNT VÁLTOZTATTA MEG A HAZAI OKTATÁST A SZŐLŐKET KIPUSZTÍTÓ FILOXÉRA 1875 UTÁN?

A polgári korszak magyarországi megteremtődését közismerten az 1848. évi április törvények tették lehetővé. A rendszerváltás törvényes úton történt megvalósulása során néhány kérdést a bécsi udvar miatt nem tisztáztak, egyes esetekben az idő hiánya miatt nem került sor a pontosításra, illetve a helyzet bonyolultsága és ismeretlenség miatt maradtak ki a törvényekből részletes szabályozások. Az utóbbiak körébe tartozott a szőlők ügye is, amely az ország különböző vidékein eltérő módon volt nyilvántartva, illetve sok helyen nem is rögzítették az ültetvény hová tartozását. Mivel a jobbágytelkek ügyében döntés született és az addigi használók tulajdonosokká váltak, ezért a sokhelyütt telki állományhoz kapcsoltan nyilvántartott szőlőkkel is foglalkoznia kellett a magyar országgyűlésnek. Erre a lépésre még a szüret előtt sor került és a horvát betöréssel egy időben a képviselőház eltörölte a szőlődézsmát és az ültetvények gazdáivá a parasztok váltak. A polgári magántulajdon szabályait így az 1848. szeptember 16-i és 18-i ülésen a szőlőkre is kiterjesztették Magyarországon.[1]

A törvény nagy örömet váltott ki az érintett gazdákban, de a végrehajtás már nehézkesen haladt. A fő akadályt a szőlők rendezetlen tulajdoni állapota okozta, mivel különféle helyi és gyakran szóbeli megállapodások alapján feltört legelőkön, kiirtott erdők helyén telepítettek új előtt ültetvényt, de hivatalosan nem sorolták be a jobbágytelkek közé. Ezek a „maradványföldek" óriási ismeretlen nagyságú területet jelentettek, de a törvény nem rendelkezett további sorsukról. A földesurak természetesen megpróbálták a korábbi tulajdonosi helyzetüket kiemelve megszerezni a szőlőket, a telepítésüket elvégző és használó parasztság szintén saját birtokához kívánta csatolni. Az óriási vitákat kiváltó és évtizedes pereskedésekhez vezető harcot a szabadságharc leverése után a bécsi udvar megpróbálta császári pátenssel feloldani. Az 1853-ban kiadott úrbéri pátens rendelkezett a „remanenciális" földek állami kártalanításról, majd az 1868. évi XXIX. törvénycikk pontosította a megváltási összeget is. Bár a század végéig elhúzódott az ügy végleges rendezése, de a szőlők többsége a kiegyezés körüli időktől kezdve már a szabadon adható-vehető polgári földforgalom része volt.[2]

A jogi viták elhúzódása, a parasztgazdaságokat terhelő komoly megváltási összegek hátráltatták ugyan az ültetvények növekedését, de az önellátásra berendezkedni vágyó (elsősorban magyar és német anyanyelvű) gazdák sok mindent megtettek a szőlőkért. A 19. század második felében megindult az ültetvények területi növekedése, a nagygazdaságok pincészeteiben javult a borkezelés. a növekvő vasúti hálózat jó és gyors szállítási lehetőségeket teremtett.

---

[1] Varga János: A forradalom és a parasztság.
In: A Negyvennyolcas forradalom kérdései Akadémiai Kiadó, 1976 – 79-96.

[2] Szőlőtermelés és borkereskedelem. Szerk. Orosz István Papp Klára. Speculum historiae Debreceniense 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009.

Magyarország szőlő és borstatisztikája 1875-ből

A polgári korszak berendezkedésének és működésének egyik fontos alapfeltétel az adatok részletes ismerete. Magyarországon Fényes Elek még az 1848-as forradalom előtt sikeresen kísérelt meg országos összegzést adni a településekről, bár az adatok begyűjtését kereskedői, tanítói, papi, lelkészi és egyéb egyéni biztosokkal tudta csak megoldani. Az osztrák-magyar kiegyezés/megegyezés következében kinevezett pesti kormányban a Gorove István vezette „Földmíves- ipar- és kereskedelmi minisztérium" egyik osztályaként megszervezett adatszolgálató és felvevő részleg már önálló egységként kezdett el működni. Vezetőjeként Keleti Károly szervezte meg a sikeresen lebonyolított 1870.évi népszámlálást, s ennek következtében egy évvel később megalakult az önálló „Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal". A magyar statisztikusok részt vettek a nemzetközi szakmai szervezetük kongresszusain, s bekapcsolódtak Hágában (1869) az egységes adatfelvételek kidolgozásába. Vállalták a szőlészeti statisztika elkészítés alapjainak megalkotását, a Szentpétervárott megtartott Nemzetközi Kongresszuson (1872) be is mutattak. Bár a munka nagy elismerést aratott, s Keleti Károlyt a szervezte alelnökévé választották, de az egységes adatfelvételre az akkori nemzetközi helyzet (porosz-francia háború utóhatása) miatt nem került sor a kontinensen. Az újszerű adatsort Magyarországon kipróbálta a KSH, bár még folytak perek, de a hazai szőlők jogi rendezésének többsége lezárult az 1870-es évtized közepére. Keleti úgy látta jónak, ha megkísérli pontos adatsorokba rögzíteni a hazai szőlőket és az éves bortermést.

A vaskos kötetben napvilágot látott számokat a Magyarország és társállami státuszban lévő Horvátország területén kialakított borvidékek alapján csoportosították.[3] Elöljáróban közreadta a termőhelyi adottságokat (talaj, tengerszint feletti magasság) és az éghajlati mutatókat.[4] Ezt követte a szőlőfajok részletes felsorolása, amely pontos képet adott a filoxéra vész előtti hazai állapotokról.[5] Az adatsor 38 féle fehér és „vörös" szőlőt rögzített, melyek vidékenként eltérő nevét is feltüntette. A szőlők művelését, a szüretek időpontját, de még a kádárok számát is összegezte a forrás.[6] A bortermelés részletezése, a borok kezelése és árai mellett a jövedelmezőségi mutatókat is megpróbálja kiszámítani. [7] „Összehasonlítások a külfölddel" címen külön fejezet foglalkozik a francia, a román a hesseni és würtembergi, illetve a belga szőlőtermeléssel.[8]

Az adatsor nagyobb részét a Magyarországon 1873-ban termelt szőlő és bor összefoglalása, és a községenkénti eredmények bemutatása adja. Megyénként és azon belül községenként közli az adott településen szőlővel rendelkezők számát, majd az ültetvények nagyságát (1600 négyszögöles) katasztrális holdban és a termett bor nagyságát. Így pontos kép alakul ki az1873-ban hordókba került fehér, vörös és siller borokról akóban . A vizsgált esztendő részletes adataiból két kiváló színes térképet szerkesztettek, melyek szemléletesen mutatják a szőlő és a bor magyarországi helyzetét. (1. és 2. ábra)

---

[3] Keleti Károly: Magyarország szőlőszeti statistikája Budapest, 1875. 41-52. p. (a továbbiakban: Keleti im.)
[4] Uo.:53-67. p.
[5] Uo.: 68-79. p.
[6] Uo.: 80-104. p.
[7] Uo.:105-205. p.
[8] Uo.: 224-242. p.

1. ábra Magyarország községenkénti szőlészeti térképe 1873-ban
(Forrás: Keleti Károly)

A lassú. de egyenletes növekedést szakította meg az 1870-ben feltűnt rovar, amely egyúttal eltüntetett borvidékeket, fajtákat és tönkretett híres gazdákat.

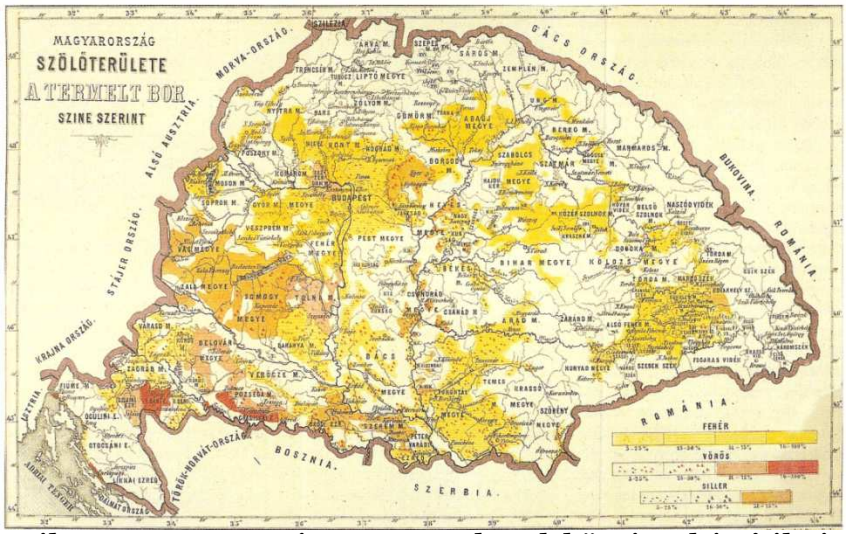

2. ábra A Magyarországon termett borok községenkénti ábrázolása
(Forrás: Keleti Károly)

A filoxéra Magyarországon[9]

A hivatalosan filoxérának nevezett, de a köznyelvben szőlőgyökértetűként nyilvántartott rovar a törpetetvek családjába tartozik.[10] Az amerikai kontinens északi részén őshonos állatkát 1854-ben fedezte fel egy rovarokkal foglalkozó tudós. (3. ábra) A levelekre telepedő fajtája komolyabb károkat nem okoz, annál nagyobb pusztítást végez a gyökerekre akaszkodó rovar. A piciny (1,5 milliméteres) állatka a szőlő gyökereiből szívókájával veszi magához a növény éltető nedveit, s ennek következtében dudorok keletkeznek a megtámadott részen. A tőke föld feletti részén a levelek megsárgulnak, a vesszők gyengén fejlődnek, a szemek töpörödnek, még végül kipusztul a növény. A fertőzött tőkéről kiindulva körkörösen terjed a kártevő, amely rendkívül szaporа: egy anyától még 20 millió utód is szaporodhat egy évadban.[11] Terjedését az éghajlat és a talaj befolyásolhatja, a hideg és a homokos földek lassítják a további megjelenését. (4. ábra) Mindez azonban csak utólag derült ki, mert a francia gazdák vessző importja miatt Európába került növények 1865-től gyorsan terjesztették a betegséget az országban. A német, portugál, spanyol és olasz ültetvények után Ausztriában is feltűnt. A Klosterneuburgban működő monarchiabeli kísérleti telepen 1872-ben jelezték a szőlőtőkék fertőzöttségét.

3. ábra A szőlőgyökértetű (Forrás:

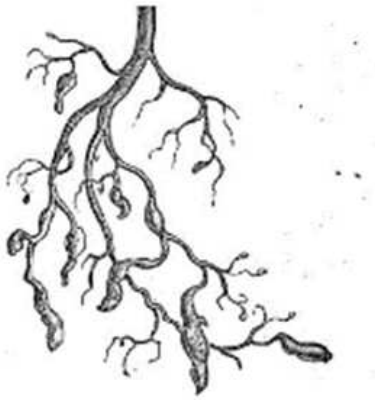

4. ábra A filoxéra által megtámadott szőlőgyökér (Forrás: Beck Tibor)

Magyarországon a Duna-menti kikötőben, Pancsován vették észre először 1875-ben a rovar megjelenését. A szőlővesszőkkel terjedő vészt sokféle módon próbálták megszüntetni. Ahol a termőhely engedte és víz is volt a közelben, ott elárasztották az ültetvényeket két hónapig és ebben megfulladtak a rovarok. Ezt a módszert elsősorban Franciaországban alkalmazták, de lejtős ültetvényeknél nem működött. A domboldalakon fekvő szőlők földjét (szintén egy francia birtokos) szénkéneggel kezelték és így sikerült legalább ritkítani a szőlőgyökértetűket. Az ásóhoz hasonló szerkezetre szerelt hatalmas injekciós tűre hasonlító kénegezővel a tőke köré bejuttatott szén-diszulfid a földben mérgező gázzá alakult és ez elpusztította a rovart.

Mivel nem sikerült pontosan körbe szurkodni a tőkéket, ezért kevés helyen tudták ezzel a módszerrel tökéletesen kiirtani a károkozót. (5. ábra)

[9] Beck Tibor: *A filoxéravész Magyarországon*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2005.
[10] Latin neve: Dactuolsphairia vitifolii.
[11] Beck Tibor: *A filoxéra pusztítása*, Rubicon 2003/1-2. 65–69.

5. ábra Szénkénegező (a szerző családjának tulajdonában - Ábrahámhegy, Helytörténeti Gyűjtemény)

A vész ellen a magyarországi szőlőknél gyakran zárlattal védekeztek, de a közigazgatási tilalom nem bizonyult elegendőnek a terjedése ellen. Bár minden szőlőtőkéhez kapcsolódó növényi rész mellett még a karókat is tilos volt egyik településről a másikba átvinni, de ez sem állította meg az országos fertőzöttséget. Sok helyütt még a szőlőmunkásokat sem engedték be máshonnan dolgozni, s ekkor terjedt el az is, hogy a gazdák rendelkeztek a napszámosok munkájához szükséges eszközökkel. Minden óvintézkedés ellenére – a hidegebb éghajlatú német szőlővidékeket kivéve – szerte Európában óriási károkat okozott a filoxéra.

A vész elleni harc alapvető megoldását is a legnagyobb károkat elszenvedő francia gazdák találták meg. A szakembereknek feltűnt, hogy a homokos talajú vidékeken nem, vagy alig terjedt a rovar. Tudatosan vizsgálat alá vették a homokos tengerparti telkeket és beigazolódott, hogy a gyökértetű ott nem jelent meg, illetve a az ilyen talajba ültetett tőkét nem bántotta. Kísérletekkel sikerült megállapítani, hogy a 75 % kvarc homokot tartalmazó talajban egyáltalán nem jelenik meg a filoxéra. Mivel a szőlő gyökeréhez nem tapad a homokos talaj, illetve a laza szerkezet miatt az állatka járatai összeomlanak, ezért nem tud a szomszédos tőkéhez sem átmenni, így nincs vészhelyzet. Ezt a jelenséget Magyarországon is tapasztalták és az országos fertőzöttség térképi ábrázolása nagyszerűen kirajzolta a szőlők telepítési irányát.

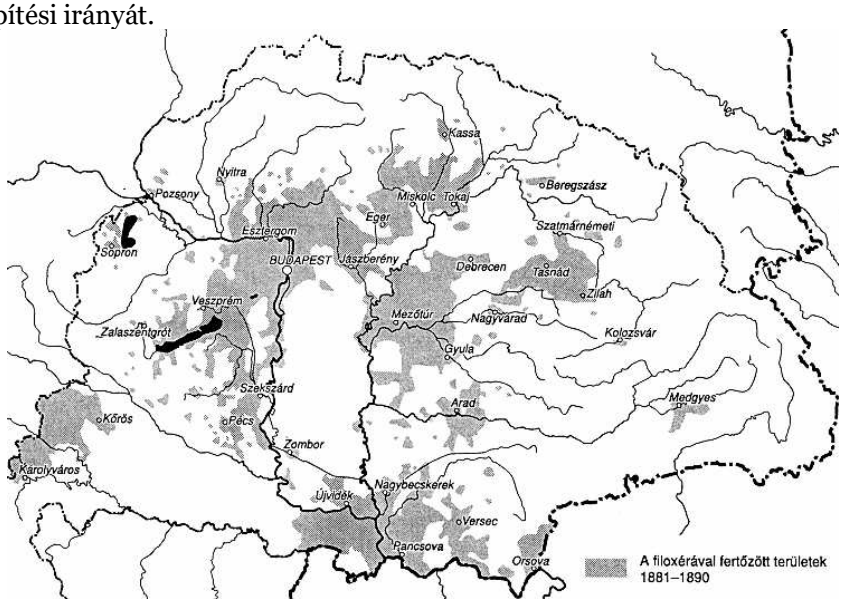

6. ábra Magyarország filoxéra fertőzöttsége (Forrás: Beck Tibor)

Az addig kevéssé használt Duna-Tisza közi homoki földekre kezdtek új ültetvényeket telepíteni, s erről a munkáról a későbbiekben még szó esik.

Bár a homokos talajra átemelt szőlőskertekben nagy mennyiségű gyümölcs termett, de a minőséggel gond volt. A gyenge tápértékű földeken nem minőségi, hanem mennyiségi szőlő termett, s ebből nem készülhettek a korábbihoz hasonló minőségi borok. A francia gazdák és szakemberek folytatták a megoldás keresését és így a filoxéra kiinduló helyeit is górcső alá vették.

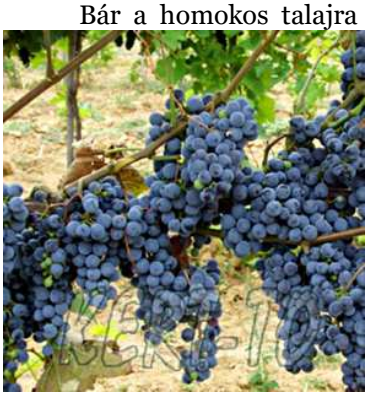

7. ábra Amerikai direkttermő fajta: Izabella (Forrás: Hajdú Edit)

Kiderült, hogy az észak-amerikai földrészen éltek olyan szőlők, melyeket a filoxéra sem a levelénél, sem a gyökerénél nem támadott meg. (7. ábra)

A fajtaválogatás során talált direkttermő alanyok európai áttelepítése bebizonyította, hogy az öreg kontinensen és kötött talajon is ellent tudtak állni a filoxéra támadásának. (8. ábra)

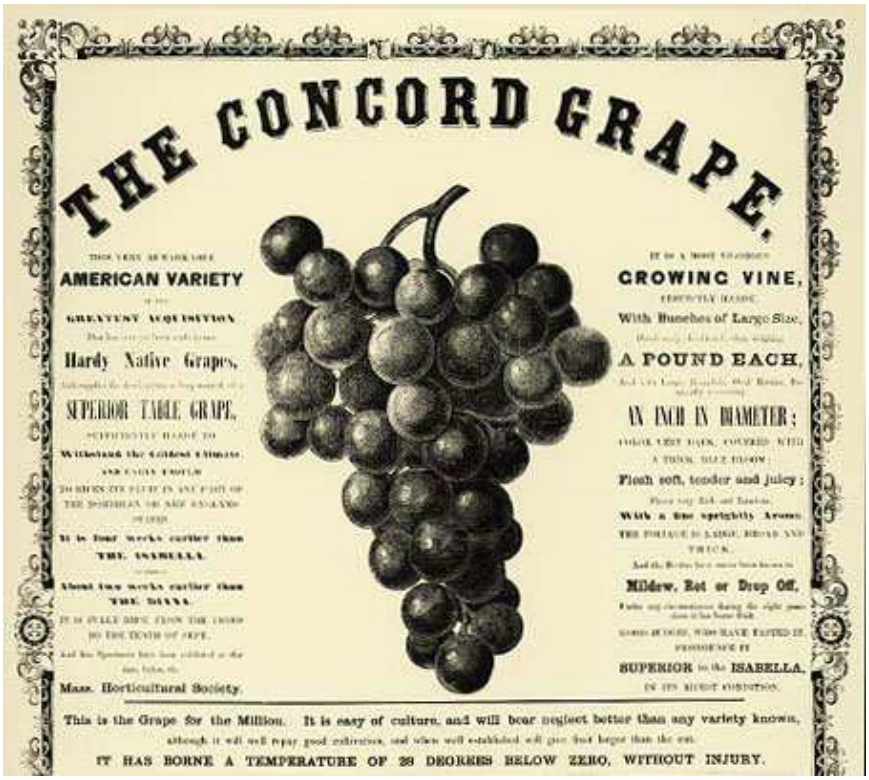

8. ábra Magyarországon
Konkordia néven jegyzett direkttermő termesztési plakátja

Ezen alanyok felhasználásával indulhatott meg a minőségi szőlőtermelés visszaállítása.

A meggyökereztetett direkttermő vesszőkbe oltott nemes fajták már kiváló minőségű szőlőket termettek.

A kisgazdaságokban az oltás, vagy szemzés műveletét nem ismerték – ahogyan a későbbiekben még lesz róla szó – s ezért országszerte nagy táblákban megmaradt a direkttermő szőlő. Az új telepeken nagyon elterjedt a Noah (egyes vidékeken Noha) fajta, amely napjainkig ismert. (9. ábra)

9. ábra A nagy hazai karriert befutó Noha direkttermő szőlő (Forrás: Hajdú Edit)

Nem volt véletlen a direkttermők népszerűsége, hiszen maga a telepítés is nagyon egyszerűen zajlott: a levágott vesszőt egyszerűen beszúrták a földbe és ez elég volt a gyökeresedéshez. A metszésen, kötözésen és a kapáláson kívül nagyon kevés további szőlőbeli munkát kívántak, mivel a korban támadó lisztharmat (1853 Franciaország) és peronoszpóra (1875 Franciaország, 1880 Magyarország) alig tett kárt bennük. A direkttermő szőlőkből készült bor hibája pedig évtizedekkel később derült ki, mivel a magas pektin tartalmú vastag héjából az emberi agysejteket károsító metilalkohol keletkezik. A filoxéra vész utáni telepítések a szőlőkultúrán túl egyéb gazdasági és társadalmi változásokra is nagy hatást gyakoroltak.

A magyar és társállami horvátországi, korábban szőlővel foglalkozó települések nagy részét érintette a fertőzés. Volt olyan esztendő (1888), amikor 433 határban jelent meg a filoxéra Magyarországon. A másik fertőzési csúcs éve 1891, amikor 425 magyar és 72 horvát település szőlőit támadta meg a rovar (10. ábra). Az eladásra is termelő gazdák óriási veszteségeket szenvedtek, de a saját fogyasztást biztosító szőlők tulajdonosai sem tudták a károkat enyhíteni. Az ültetvények kipusztulása által okozott anyagi gondok sok gazdaságot a tönk szélére sodortak és az elkeseredett családok egy része a kivándorlásba kereste a kiutat.

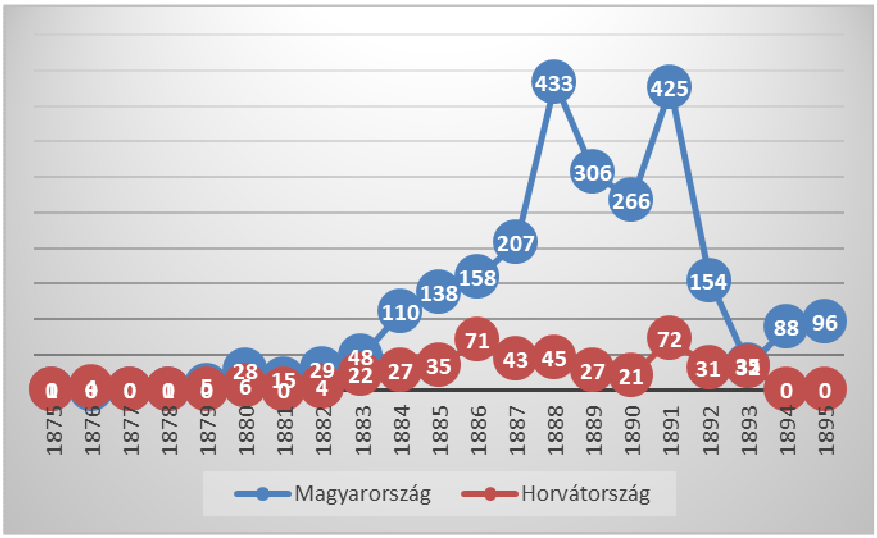

10. ábra A filoxérával fertőzött települések száma (KSH adatai alapján)

A növekvő fertőzöttség természetszerűen csökkentette a termett borokat. Bár a rovar néhány horvátországi falu határában megjelent és – nagyságrendileg – gyorsan emelkedett a hazai fertőzött falvak száma 1886-ig, de meglepő módon a szőlők területe nagyjából sokáig nem változott. A számok azonban nem a valós helyzetet tükrözték, mert 1890-ig a vésszel érintett ültetvényeket is még felvették a listákra, s csak az új évtizedben sikerült statisztikailag is elkülöníteni a beteg és egészséges tőkéket. Az ültetvények pusztulásának mélypontja 1896 volt, amikorra a szőlők 40 %-a elveszett. A Keleti Károlyék által rögzített adatok alapján 1872-ben 357 745 hektár szőlőből 154 880 hektár kivágásra került. A veszély döntően a korábbi kötött talajú ültetvényeket érintette, melyek 90 %-a megsemmisült. Ugyanebben az időszakban az éves bor termése hektikus sorokat mutat (11. ábra). A látszólagos ellentmondást az a tény oldja föl, hogy a változó időjárás miatt egyébként is meglévő termésingadozásokat tovább növelte a fertőzés. A gazdák többsége néhány évig reménykedett a veszély elmúltában, s az ültetvényét csak nagyobb mérvű pusztulás megtörténte után szüntette meg. Időnként még a helyi közösségeknek, vezetőknek erőszakot is el kellett követniük a fertőzött ültetvények megsemmisítésére.[12]

A filoxéra elleni védekezés –korábban jelzett– másik hatékony ellenszere a homoki szőlők telepítése, amely Magyarországon gyors ütemben növekedett. Míg 1872-ben az ültetvények 27 %-a homokos talajban élt, addig a vész mélypontjának számító 1896-ra arányuk 37%-ra emelkedett. Különösen nagy növekedés zajlott le a térképen (6. ábra) is jól látható Duna-Tisza közi homokos határokban, ahol az ottani tőkék 80 %-a már filoxérát elviselő szőlő volt.

[12] Súlyos viták közepette vették rá Pécs illetékesei a szőlősgazdákat a filoxérával fertőzött kertek kiirtására.
Mohos Mária-Majdán János: A tragédia bekövetkezett Pécsi szőlők a filoxéravész előtt és után
In: Vészterhes idők a Mecsekalján (szerk. Varga Szabolcs) Pécs, 2017.

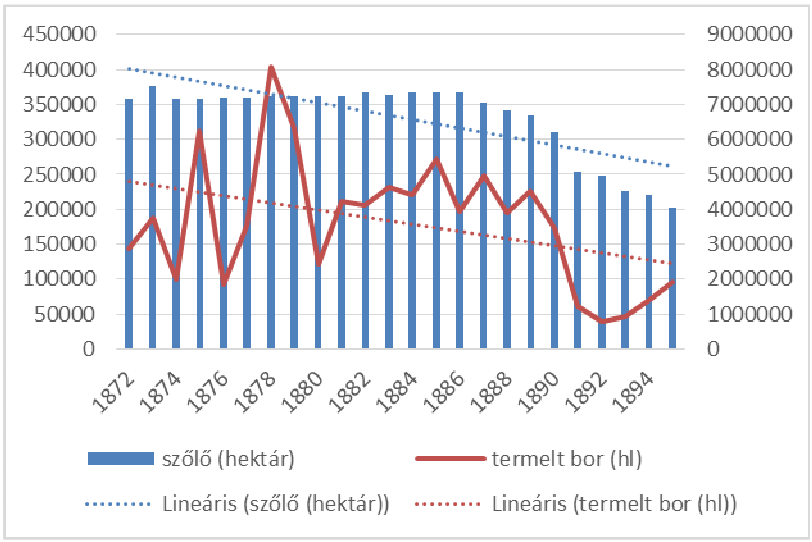

11. *ábra A szőlő és a bortermelés Magyarországon és Horvátországban(1872-1895) (Forrás: Keleti)*

A kor polgárai nemcsak az asztalaikról hiányolták a kiváló minőségű borokat, de kénytelenek voltak belenyugodni, hogy gyenge minőségű olasz italok kerültek forgalomba. Ekkor került sor az első hazai borhamisításokra is, melyek főszereplői (a pécsi Engel család) közül az egyik érintett az ügy kitudódása után öngyilkos lett.[13]

12. ábra „A filoxéra, egy igazi ínyenc, megtalálja a legjobb szőlőt, és tartatja magát a legjobb borokon" (Forrás Borszem Jankó)

A teljes képhez tartozik, hogy a nagy mennyiségű gyenge hazai borok hozzá járultak a magyarországi pezsgőgyártás fellendüléséhez, az új gyárak megindulásához. [14] Mind az olasz importot, mind a pezsgők belföldi és külhoni szállítását elősegítette az ország vasúti hálózata és a nemzetközi piacokra fuvarozó szerelvények menetrendszerinti indulásai. A magyar pezsgők egész

[13] Vörös Andrea–Majdán János: *Borhamisítási ügy száz évvel ezelőtt Pécsett. In: Millenniumi szőlős-boroskönyv* – A szőlő és a bor Magyarországon. Bp., 2000. Vörös Andrea: Borhamisítási botrány Pécsett a 19. század végén. Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. Pécs, 1999. Szerkesztette: Font Márta–Vonyó József, 123–132.

[14] Magyarország a XX. században IV. kötet X. fejezet: Műszaki és természettudományok A pezsgőgyártás története Babits Kiadó (Főszerkesztő Kollega Tarsoly István) Szekszárd 1998. http://mek.oszk.ho (utolsó megnyitás: 2018. április 17.)

Európában ismert és kedvelt termékekké váltak és áruk miatt versenyképesek voltak a drága francia italokkal. A korabeli vicclapok is sok karikatúrát tettek közzé. (12. ábra)

Kísérletek a vész megállítására

Bár a statisztikai adatok – ahogy szó volt róla– 1890-ig részben elrejtették a veszélyt, de a gazdák és a szőlőkkel foglalkozó mezőgazdasági nagybirtokok tulajdonosai, bérlői a gyakorlatból ismerték a fertőzöttség nagyságát és érzékelték a veszteségeket. A filoxéra hazai megjelenése után öt évvel a törvényhozók is léptek: szigorú zárlatot rendeltek el a szaporítóanyagok behozatalával kapcsolatosan.[15] Ezzel párhuzamosan megszervezték az Országos Filoxéra Bizottságot, amely nagy figyelmet fordított az adatok begyűjtésére és a változások folyamatos követésére. A nagy veszélyre való tekintettel az egy évvel korábban kinevezett országos borászati kormánybiztos (Miklós Gyula) javaslatára és Hermann Ottó országgyűlési felszólalásainak hatására közpénzből megkezdte működését az „Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás", amely tudományos háttér vizsgálatokat folytatott a problémák gyakorlati megoldásához. A laboratóriumok felszerelése, a szakkönyvtár létrehozása és a fővárosi központ mellett megnyílt három vidéki kísérleti telep (Farkasd, Szendrő, Istvántelke) nagyban hozzájárultak a filoxéra vész feltárásához.

Kulcskérdés volt, hogy minél gyorsabban kiderüljön a fertőzés terjedése, mivel csak a hírek birtokában lehetett gyors zárlatot elrendelni. Az Országos Filoxéra Bizottság községekig nyúló szakmai hálózatot alakított ki és működtetett. Minden járásban megalakították a Filoxéra Bizottságot és ennek alárendeltségében filoxéra felügyelőket fizettek. [16] Minden védekezés ellenére az 1880-as évtizedben gyorsan pusztultak a tőkék, melyek ellen akkor egy sikeres lépés volt az amerikai fajták telepítése. Korábban már szó esett a direkttermők immunitásáról, melyet Magyarországon 1883-tól tapasztalhattak meg a gazdák, mivel akkortól érkeztek vesszők Észak-Amerikából.

A kvarc homokos táblák védő szerepéről már korábban szó esett, s a beérkezett direkt termő vesszők jelentős részét ilyen táblákba telepítették. A korban kinevezett szakember írja: „A Duna és Tisza közt elterülő nagy síkon található roppant terjedelmű és parlagon heverő homokterületek hivatva vannak jövedelmező szőlőkké változni, melyek nemcsak nagybani bortermelésünket biztosíthatják, de ily módon még új nemzetgazdasági tetemes tőkéket fognak képviselni, míg eddig a törvényhozás erőlködései sem voltak képesek azok megkötését és befásítását létesíteni."[17] Bár nagy szakmai viták folytak a homoki szőlők körül, de a városban működő Gazdasági Egyesület és személyesen a polgármester által is támogatott kezdeményezés eredményeként egy állami nagyüzemi telep alakult meg Kecskemét határában. A minisztérium által finanszírozott Miklós-telep (a korszak már említett országos borászati kormánybiztosáról, Miklós Gyuláról

[15] 1880. évi II. törvénycikk – „a phylloxera vastatrix rovar ellen követendő rendszabályok ügyében kötött és az 1880:I. törvénycikk által beczikkelyezett nemzetközi egyezményből folyó ideiglenes intézkedésekről880. évi I. és II. tc. szaporítóanyag-zárlat"
www. 1000 ev.hu (Utolsó letöltés: 2018. 04. 18.)

[16] A hálózat kialakításáról és működtetéséről lásd: Beck Tibor: A filoxéra vész Magyarországon Budapest, 2005. 41-61.p. (A továbbiakban: Beck Tibor im.)

[17] Emich Gusztáv jelentését idézi Beck Tibor im: 53.

kapta a nevét) a hazai szőlőoltványok ellátását biztosította. Sok újdonságot vezettek be a nagyüzemben, s megvalósult az országos vesszőszállítási feladata is. A másik nagy kiterjedésű homoki gazdaságot a Svájcból Magyarországra települt Wéber Ede alapította. A szülőhazájában eladott részvényekre és egyéb hazai politikusi és pénzügyi támogatókra szert tett Wéber 1200 hektárt vásárolt Kecskemét északi határában, s oda Balaton-felvidéki tönkrement szőlősgazdákat telepített. Bár nem talált elegendő telepest, ezért az elmaradt törlesztések helyett kénytelen volt 300 hektár eladásából rendezni az adósságait, de a Helvécia nevet kapó telepen működő nagyüzem Wéber kényszerű kilépése után is fennmaradt. [18]Mindkét gazdaság mintát adott a térségben rendre alakuló 30-50 hektáros szőlőültetvényeknek.

Az állami szerepvállalás következő lépése az „Országos Phylloxéra Bizottság" által előkészített törvény beterjesztése volt, melyet 1883. XVII. tcz.[19] Az óvintézkedéseket megerősítő törvényben különböző engedményeket is rögzítettek. A fertőzés miatt kipusztult területek üres telkei után hat évig nem szedtek földadót, s a homoki szőlők telepítői is hasonló ideig adómentesek voltak.
Minden erőfeszítés ellenére a betegség terjedt az országban és a történelmi borvidékeken is elhaltak a növények. Legnagyobb gondot az óriási szakemberhiány jelentette.

Új szereplők a védekezésben és a fejlesztésekben: a néptanítók, az egyházak és a gazdák szerveződései

Egyértelművé vált, hogy a 19. század második felében a mezőgazdaságban megnövekedett termelés, a fogyasztói igények kielégítése, az új módszerek és fajták elterjedése már a hagyományos tapasztalati úton szerzett tudás és annak családon belüli továbbadása nem elegendő. A felső szintű gazdászképzés század elején történt megindulása (Keszthely, Óvár) után egyéb akadémiák szerveződtek (Debrecen-Pallag, Kolozsvár), de az irányítók képzése mellett hiányzott a termelők közvetlen tanítása. Különösen nagy tudáshiány lépett fel a betegségekkel kapcsolatos tények és védekezések esetén, melyekre természetszerűen az érintett gazdák nem lehettek felkészülve. A hiányt észlelők próbálkoztak szakmai lapok indításával, népszerűsítő könyvecskék közreadásával, de ezek a nyomtatott termékek a kisgazdákhoz nem jutottak el. Olyan személyeket és eseményeket kellett találni, melyeket az egész országban és minden termelő érzékelhet. Így kerültek középpontba a falvak és kisvárosok tanítói, papjai, lelkészei.

Már a filoxéra vész hazai megjelenése előtt a Néptanítók Lapja külön felhívta a figyelmet *„A szőlők veszedelme"* címen megjelent Máday Izidor könyvére[20] . Bár az 1876-ban közreadott ismertetés elsősorban tájékoztató jellegű volt, de egyértelműen látszott, hogy a néptanítók valóban kiváló közvetők lehetnek. Mivel az 1868-as népiskolai törvény szellemében a korábban egyházi iskolával nem rendelkező egyre több településen is oktatási intézményt hoztak létre, így új ismeretterjesztő személy(ek) jelent(ek) meg a falvakban. A Vallás és – Közokta-

[18] Hulej Endre -Ö. Kovács Péter: Weber Ede és Helvécia - Egy Svájci polgár Magyarországon Kecskemét, 1987.
[19] 1883. XVII. tcz. www. 1000 ev.hu (Utolsó letöltés: 2018. 04. 18.)
[20] Csoma Zsigmond: A dunántúli papok és néptanítók küzdelme a „phylloxéra" ellen Agrártörténeti Szemle 1985 3-4. szám 677-691.

tási Minisztérium (VKM) élén álló Trefort Ágoston személyesen kapcsolódott be a szőlőveszély leküzdésébe, melyhez hozzájárult az a tény is, hogy két évig párhuzamosan vezette az Ipar- Földművelés és Kereskedelemügyi tárcát is.[21] A miniszter 1887-ban Franciaországba utazott és a helyszíneken tett körúton tájékozódott mind a pusztításról, mind a védekezésről. [22] Trefort itthon nyilatkozta: *„én az ügyet a nép között sokkal hamarább látom elterjeszthetőnek, ha azt egész eréllyel a népiskolai tanítók kezébe tesszük általuk taníttattjuk meg reá a népet. Mindenek felett pedig a tanítóképezdékben nevelünk az ügyet értő és az ügy iránt buzgólkodó tanítókat."*[23]

A Néptanítók Lapja pontosan rögzíti a helyzetet: *„Szegény népnek szegény az iskolája és szegény a tanítója is"*[24].

„XX. évfolyam 76. szám. Budapest, 1887 szept. 21.
NÉPTANÍTÓK LAPJA.
Közlöny
a magyarországi népoktatási i n t é z e t e k számára.
Kiadja a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. ministerium."

Ez ellen kell fellépni, mondja a miniszter, de nem csak az állami elemi iskolákban, hanem az egyházi intézményekben is. Megkeresi a protestáns és római katolikus püspököket és közös munkát ajánl fel. Egyfelől az egyházi tanítók vegyenek részt a különféle tervezett továbbképzéseken és vigyék el a tudást a gazdákhoz. Másrészt a nagy szőlőbirtokokkal rendelkező rendek kapcsolódjanak be a veszélyek feltárásába és mutassanak példát az újdonságok bevezetésébe. Az egyházak gazdaságai korábban is közvetítették az új szőlőfajtákat, a borászati változásokat, de a vész miatt Trefort szerint szervezetten, az állami és egyesületi szakemberekkel közösen célszerű védekezni. A korban óriási tekintéllyel rendelkező egyházi emberek gyakran maguktól is próbálkoztak kénegezéssel, direkt termők telepítésével, de helyenként ők sem rendelkeztek elég tudással. A felelősségükről joggal állapítja meg a szaklap: *„Egy darab gyakorlati kereszténység ez is, a papság büszke lehet reá, ha e téren is megoldja föladatát s követendő példát szolgáltat a legtöbb esetben indolens nagybirtokosoknak."* [25]

A VKM élére állt az országos együttműködésnek, s ennek keretében a tárca támogatott minden civil szerveződést is. Bár Széchenyi István óta létezett Magyarországon támogató egyesület, s 1864-től Országos Magyar Gazdasági Egylet néven komoly munkát végzett, de ebben elsősorban a volt nemesi birtokosok tájékozódtak és tevékenykedtek. A gazdák önkéntes szerveződésen alapuló egységei ezidáig ismeretlenek voltak. A filoxéra új helyzetet teremtett és a vész elleni harcban különféle helyi egyesületek alakultak. Fontos volt a szerepük, mert a járósonként működő egy felügyelő (általában sikerrel) megszerezte az állami alapokból a ként, az amerikai vesszőket, de ezek szétosztása és használa-

21 Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere Budapest, 2003. 572 p.
22 Borászati Lapok 1887. november 5. 359.
23 Borászati Lapok 1887. szeptember 17 236.
24 Néptanítók Lapja 1887. szeptember 21. 615-616.
25 Borászati Lapok 1887. október 1. 245.

ta, telepítése már helyi támogatók nélkül nehezen ment volna. (Az évtized végén évente már 500-600 mázsa szénkéneget, 2,2 millió gyökeres vesszőt osztottak szét az érintett gazdák között!) [26]

A tanítók, egyházak és öntevékeny egyesületek összefogása mellett továbbra is a szaktudás hiánya volt a legnagyobb gond. A szakemberek képzésére a VKM kezdeményezésére új típusú intézményeket hoztak létre, melyet az új tárca is támogatott.

Új önálló minisztérium = komplex állami beavatkozás egy ágazat fejlődésébe

Bár Trefort Ágoston és az általa vezetett tárca sokat tett a feladatok összehangolásáért, de a mezőgazdasági ügyek miniszteri kezelését a század végén bekövetkezett kormányzati átalakítás rendezte megnyugtatóan. A még 1848-ban elfogadott *„első felelős magyar minisztérium"* tárcáit fél évszázadon át nem változtatta meg egyetlen kormányfő sem. Az agrárium előtérbe kerülése, az ágazat nemzetgazdasági szerepkörének alapvető átalakulása, valamint a közlekedési ügyekkel foglalkozó tárca esetében a közmunkák megváltása és eltűnése új tárca szervezését váltotta ki. Tisza Kálmán kormányában 1889. június 15-től Földművelésügyi Minisztérium alakult, melynek élén elsőként Szapáry Gyula állt[27]. Az önálló agrártárca felgyorsította, egyszerűbbé és hatékonyabbá tette a filoxéra elleni védekezést.

Első lépésként a minisztériumon belül megszervezett hat főosztály között volt egy szőlőkkel és borokkal foglalkozó is. Újabb törvényt kezdeményeztek, melynek segítségével kibővítették az elpusztult szőlők gazdáinak adott adómentességet tíz évre és az új homoki ültetésekre, illetve az amerikai alannyal történt telepítések gazdáinak hat évig nem kellett semmit fizetniük (1891: 1. tc.).[28]

Átfogó változást hozott a hosszú ideig előkészített és 1893-ban elfogadott bortörvény, amely együttesen kezelte a szőlők és borok gondjait. [29] Bár a jogi szabályozása a *„mesterséges borok készítésének és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról"* címet viseli, de a témakör korszakban alapvető kérdéseivel foglalkozik. Meghatározza a mesterséges bor fogalmát, s tiltja annak készítését és forgalmazását. A hazai termelés további fejlesztésének alapját rakja le azzal, hogy először sorolja fel az ország borvidékeit. Az egybefüggő táji besorolás alapján 18 borvidékbe tagozódnak a szőlőtermő települések. Bár már megindult a jelzett alföldi telepítés, de az első borvidékek listáján ebből a tájegységből még nincs körzet! A törvény rögzíti az egységes és központilag kidolgozott országos rekonstrukciós program fontosságát és ahhoz eszközöket és költségvetési támogatást is rendel. A korszak ismert és legkorszerűbb védekezési és telepítési módszereit támogatja, biztosítva itt is az állami pénzügyi hátteret. Nagy újdonság, hogy a borvidékek esetén közreadja a szőlőtelepítésekhez javasolt fajtajegyzéket is. Gyakorlatilag az új telepítések esetén borvidékek adottságaihoz igazodva más-más szőlők ültetését írja elő és ehhez bizonyos anyagi támogatást is ad a költségvetésből. Ekkor kezdődik meg a tájegységek fajtalistájának egységesülése.

[26] Beck Tibor im: 80.

[27] Kozári Mónika:_Tisza Kálmán és kormányzati rendszere Budapest, 2003

[28] 1891. I. tcz. www. 1000 ev.hu (Utolsó letöltés: 2018. 04. 18.)

[29] 1893. XIII. tcz. . www. 1000 ev.hu (Utolsó letöltés: 2018. 04. 18.)

Egy évvel később *„A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről”* intézkedő törvény francia mintára szabályozta szőlőhegyek közigazgatását. [30] Amennyiben az adott borvidék gazdáinak birtokarányok szerinti harmada alapítani kívánt hegyközséget, akkor ezt senki nem akadályozhatta és a minisztérium kifejezetten támogatta.[31] A korábban hazánkban ismeretlen társulás kereti között öntevékenyen szervezhették a gazdák a szőlőműveléssel és a boreladással kapcsolatos ügyeiket. Megszervezték az ültetvények őrzését, a hegyrendészetet, a betegségek elleni közös védekezéseket, a rekonstrukciós lépéseket, meghatározták a szüretek időpontját, a szőlőhegyi lakások kérdését. Közösen sikeresen tárgyaltak az oltványiskolákkal, a kereskedőkkel és olcsóbban szerezték be a vesszőket, az eszközöket, a szereket. A hegyközségi rendszer szervezeti keretet biztosított a tanfolyamok szervezésére, különféle kulturális szakmai tevékenységek lebonyolítására, még könyvtárat is alapíthattak. A törvény alapvetően átalakította a szőlőkkel, borászattal foglalkozók körében megjelenő civil szerveződéseket, megerősítette a gazdák öntevékenységét.

A szőlők hiánya a gazdák veszteségén túl az állami adóbevételeket is nagyon apasztotta, ezért a törvényhozás az ültetvények újra telepítésével is sokat foglalkozott. Aza lapvető változásokat hozó bortörvény után 1896-ban elfogadták a rekonstrukciókról szóló országos rendelkezéseket is.

Új elemként jelent meg az állam által támogatott pénzügyi kölcsön, melynek lebonyolítására a tárca szigorú elvárások alapján kiválasztott pénzintézettel kötött szerződést. A Magyar Agrár és Járadékbank kezelésben zajló kölcsön finanszírozás nehezen indult el, mivel a kisgazdaságok tulajdonosai igen bizalmatlanul viseltettek a pénzügyi támogatással szemben. Bár az állami garancia megismerése kissé oldotta a félelmeket, de tényleges pénzfelvételekre, s az ebből eredő rekonstrukciós lépésekre a század végén került sor nagyobb tételekben. A miniszter beszámolója szerint az első hat évben igénybe vett hitel 87 %-a 4 kat. holdnál kisebb birtokok újbóli termőre fordulását segítette elő.[32]

A törvény adta alapokon tovább nőtt a szőlők rekonstrukciójának állami támogatása. Folyamatosan létesültek a kisebb-nagyobb oltványtelepek, melyekből a század végére már 46 működött. Az állami szőlő iskolákon kívül magángazdák is üzletet láttak a vesszők gyökereztetésében. A hálózatból évente 16 millió körüli oltvány került a gazdákhoz, akik kezdetben bizalmatlanul fogadták az új fajtákat, de a sikeres beültetések és a szőlők termőre fordulása után már nem idegenkedtek az iskolákból kapott, vásárolt növényektől. Ez az állami támogatás 1896-1902 között: 1, 2 millió forint kincstári kiadást jelentett, de megérte, hiszen gyors ütemben növekedett a szőlőültetvények nagysága az országban. A filoxéra elleni harc másik nagy támogatott terület a megmaradt ültetvények védelme volt, melyet a már említett szénkénegezés folyamatosan fenntartásával értek el a gazdák. Az előző években több alkalommal hiány keletkezett a hazai szénkéneg gyártásában és külföldről kellett behozni védőanyagot. A tárca nagy összegű

[30] 1894. XII. tcz. . www. 1000 ev.hu (Utolsó letöltés: 2018. 04. 18.)

[31] Mohos Mária: Pécs szőlőhegyi szabályrendelet 1883-ban, In: Szerk.: Pajtókné Tari I, Tóth ‚A Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés: tudományos konferencia az EKF Földrajz Tanszék 60 éves jubileumához kapcsolódva. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék, 2009. 216-223.

[32] MNL FM K-184. 383 csomó (1901) 28. tétel: Darányi Ignác jelentése a szőlőfelújítási törvény hatásáról Ferenc Józsefnek

támogatást biztosított a gyártóknak, akik kisebb-nagyobb helyi és országos jelentőségű üzemeket alapítottak és működtettek. Sikerült elérni az igények teljes hazai ellátását és a raktárak hálózatában 1910-re évi 60 000 q por állt a használók rendelkezésére.

A védekezés, majd az ültetvények megújítása szakembereket igényelt, ezért új képzési formák, helyek jöttek létre.

A felnőttképzés új módszerei és helyszínei

A szakemberek képzésére a VKM kezdeményezésére az elem iskolát már végzett fiatalabb, vagy a szőlővel foglalkozó idősebb korú gazdák között szerveztek különböző hosszúságú tanfolyamokat, melyeket az új tárca is támogatott. Ezzel megindult Magyarországon a szervezett és országos felnőttképzés. Bár korábban vállalati szinten (például a MÁV, a Magyar királyi Posta és néhány nagy magán részvénytársaság) zajlottak továbbképzések, beosztásokhoz és fokozatokhoz kapcsolt tanfolyamok és vizsgák, de ezek zárt beiskolázású kurzusok voltak. A szőlő és borkezeléshez kapcsolódóan az országos vezetői és megyékben jelen lévő szakemberi hálózatot alakított át a törvények elfogadása után. A járásonként –már korábban jelzett – egy filoxéra felügyelő mellé a törvényben rögzített 18 borvidék további főállású szőlészeti-borászati felügyelőket kapott. Először (1891) 36, majd három évvel később már 40 szakember foglalkozott tanácsadással, intézte a hivatalos ügyeket és segítette a minisztérium által kiírt támogatások megszerzésében a gazdákat. A tárcánál 4 főállású országos filoxéra felügyelő állt munkába és hangolta össze a teendőket. Az országos felügyeleti és támogatói hálózatra alapozva már a korábban eseti oktatás-tanácsadás intenzívebbé vált.

A szőlészeti-borászati felügyelők oltási tanfolyamokat tartottak és nagyon segítették a homoki ültetvények elterjedését. A másik tanulási lehetőséget a vándortanítók jelentették, akiket az ország első vincellér iskolájában dolgozó szakemberek tanították meg az újdonságokra. Érdiószeg (vagy Bihardiószeg) határában még a filoxéra hazai megjelenése előtt (1870-ben) előbb egy, majd két éves bentlakásos vincelléri iskola nyílt, s itt zajlott a vándortanítók képzése is. Az 1880-ban megnyitott *„Felsőbb Szőlészeti és Borászati és Gyümölcsészeti Tanfolyam”* tanfolyam elvégzése után –előre egyeztetett ütem szerint– sorba látogatták a szőlőtermeléssel foglalkozó falvakat. Az egymást követő hat évfolyamon végzett szakemberek fizetést a minisztériumtól kaptak, szállást, étkezést általában a település lakói biztosították. Az érintett gazdák számától függően 4-5 naptól kezdve akár 2 hetet is eltöltöttek a helyszínen és tanítottak, segédkeztek. A szakoktatás így egy mezőgazdasági területen –kényszerből ugyan, de –országos szinten egységesült és megvalósult.[33] Volt olyan esztendő (1900), amikor a megtartott 648 tanfolyamon 49 000 fő vett részt![34]

Fontosak voltak az alkalmi képzések, de igazán az nyújtott biztonságérzetet az érintett gazdáknak, ha közvetlen közelükben, vagy a szomszédos települések egyikét ismertek helyben lakó szakembert. Ilyen biztos pont lehetett a kiképzett vincellér, aki legtöbbször a szőlőgazdák fiatal és tehetséges gyerekeiből ke-

[33] Magyar Nemzeti Levéltár Földművelésügyi Minisztérium H Általános Osztályok-Iratok K-184. 67. csomó (1890) 9. tétel: A szőlészeti-borászati vándortanítók jelentései (A továbbiakban MNL FM)

[34] MNL FM K-184. 383 csomó (1901) 28. tétel: Darányi Ignác jelentése a szőlőfelújítási törvény hatásáról Ferenc Józsefnek

rült ki. Vincellér iskolát –ahogy szó volt róla– már a vész megjelenése előtt nyitottak az Érmelléken, és ugyancsak 1870-ben a Balaton melletti Füreden. Három év múlva Tapolcán és 1874-ben Tarcalon kezdte el működését a vincellér iskola.[35]

A filoxéra okozta károk minden kötött talajú borvidéket érintettek, ezért az ország más részein is megindult a szakemberek képzése: Ménes és Nagyenyed (1881), Pozsony (1884), Munkács (1892), Pécs (1896), Eger (1897), Kecskemét (1901). A vincellér iskolák nagyjából lefedték az ország borvidékeit, s az egy, majd kétéves képzésbe résztvevők állami ösztöndíjat kaptak.[36] Bár évente felvételt nyert 100-250 tanuló nem tűnik nagy létszámnak, de a folyamatos képzés beváltotta a hozzá fűzött reményeket: egy évtized alatt minden nagyobb szőlőültetvénnyel rendelkező településen volt olyan szakember, aki ismerte az új módszereket, szőlőfajtákat, tudott oltani, permetezni. A végzettektől fiatal koruk ellenére helyenként nehezen fogadták el a tanácsokat, de a gyakorlati eredmények őket és a képzést igazolták.

A szőlészeti szakemberek mellett a borászati képzés megújítására is gondot fordított a tárca. Új típusú iskolát nyitottak Budafokon 1901-ben, ahol két évig folyt a vincellérek borászati oktatása. Ebben az iskolában már csak hosszabb ideje a szakmába dolgozó felnőtteket vettek fel, kiknek többsége állami ösztöndíjjal tanult ott, de minden évfolyamon volt több nagybirtokról befizetett hallgató.[37]

A képzések meghozták az eredményeket, a század végére egyfelől megindult az ültetvények rekonstrukciója, másfelől új módszerek jelentek meg a paraszti gazdaságokban és a házi pincékben is.

A falvak életében óriási szerepet játszó tanítók tudásának gyarapítására figyelmet fordító szaktárca megszervezte az ilyen típusú továbbképzésüket 1898-tól[38]:

„1. A tanfolyam czélja az, hogy az azon résztvevő néptanítók a szőlő- és borgazdaság terén, különös tekintettel az elpusztult szőlők felújítására, elméletileg és gyakorlatilag kiképeztessenek, oly czélból, hogy e szakmában a népiskolákban s a gazdasági ismétlő iskolákban a tanulóknak kellő oktatást nyújthassanak s általában az illető községben a szőlő- és borgazdasági ismeretek terjesztése s a szőlőfelújítás előmozdítása érdekében hathatósan közreműködjenek.…”

A kétszer 14 napos kurzusra a szőlőmunkákhoz igazodva tavasszal és ősszel került sor az ország besorolt borvidékein: Pozsony, Vác, Eger, Tarcal, Beregszász, Bihardiószeg, Nagyenyed, Ménes, Tata, Veszprém, Tapolca, Pécs. A szervezők még arra is ügyeltek, hogy a jelentkezéskor megkérdezzék a tanító beszélt nyelvét, mivel a korabeli Magyarországon nem minden elemei iskolában dolgozó pedagógus tudott jól magyarul! A századfordulótól kezdve évente 100-150 tanító állami költségeken zajló tanfolyami képzésével sikerült elérni, hogy a vincellér iskolákban tanult gazdák mellett legtöbb szőlővel bíró faluban volt az újdonságokhoz értő segítő.

---

[35] „Jelentés a phylloxéra-ügyben 1872. évtől 1880 végéig a Földmívelés-Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium által tett intézkedésekről” Budapest, 1881.

[36] MNL FM K-184. 383 csomó (1901) 28. tétel: Darányi Ignác jelentése a szőlőfelújítási törvény hatásáról Ferenc Józsefnek

[37] Magyarország földmívelésügye 1901-ben, Budapest, 1902.

[38] Borászati Lapok 1890. március 20. 126. Pályázati felhívás néptanítók számára

A tanítók szaktudását gyarapította a tárca által kifizetett és ingyen az érintettekhez szétküldött Borászati Lapok. A minden számból postázott 600 példány nyilván azokhoz került, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek a szakmai továbbképzésekkel, így bizton állítható, hogy legalább ennyi tanító tudott szőlészet-borászati tanácsot adni az országban.

A közvetlen szakmai tanfolyamok, iskolák mellett a két minisztérium további lépéseket tett a modernizációs módszerek elterjesztésére. A korábban kissé háttérben lévő borászat megerősítésére laboratóriumokat alakítottak ki, s ezek elemzéseivel adtak kezelési tanácsokat. A Debrecenben, Magyaróváron és Keszthelyen működő Gazdasági Akadémiákon a felsőfokú tanulmányokat folytató gazdatisztek képzéseben benne volt a borok alapszintű elemzése, s ehhez az intézményi laboratóriumokban megfelelő tudást is szereztek. Megfelelő háttér hiányában a munkahelyeiken ezt az ismeretet a későbbiekben nem tudták hasznosítani. Ezt ismerte föl a tárca és létrehozták *Országos Központi Vegykísérleti Állomás* intézményét, amely előbb az Állatorvosi tanintézeten belül működött (1887-től), majd önálló intézetté vált 1902-ben. A budapesti állomásra az országból bárhonnan küldhettek bormintákat az érintettek és az elemzési adatok birtokában javíthattak a minőségen.

Nagyon kevés nagybirtokos, nagygazdaság tulajdonosa, vagy vezetője tudott erről a lehetőségről és bonyolult volt a fővárosi intézetbe történő minta szállítása. A két minisztérium törekedett arra, hogy a borvidékekhez közelebbi laboratóriumokat működtessenek, s ezt a főreáliskolák és gimnáziumok hálózatán keresztül valósították meg. Az országban működő iskolák közül laboratóriumot kaptak a következők: Szeged (1884), Fiume (1899), Kassa, Pozsony, Lőcse, Kolozsvár (1900), Sopron (1911), Kecskemét (1912), Miskolc, Győr (1914), Újpest (1916), Kalocsa, Székesfehérvár 1918). Ezekben –ha nem is a budapesti szakintézet minőségi elemzése szintjén, de– részleges feldolgozások segítették a borászatok munkáját.[39]

Az eredmények összegzése

A filoxéra-vész hatása alapvetően átalakította a magyarországi szőlészeti és borászati tevékenységet. A gazdasági életre, a családokra és közösségekre mért óriási csapás alól semmilyen nagyságú birtokos nem tudott önállóan kikerülni. Bár a korabeli liberális gazdaságpolitikai felfogás szerint az államnak csak pincér szerepkört kell betöltenie és nem tanácsos a közvetlen folyamatokba bekapcsolódnia, de a budapesti kormány ezt a nézetet felülbírálta. A veszélyhelyzet nagyságára tekintettel közvetlenül bekapcsolódott egyrészt a vész feltárásába, másrészt az ültetvények és gazdaságok megújításába. Mindez teljesen új keretek között végezve valósította meg a kormány:

1. Állami garanciával támogatott hitelfelvételt szervezett a mezőgazdaságban, melyet a legkisebb termelők is nagy számban vettek igénybe.
2. Országos szakmai felügyelői, szakértői, laboratóriumi hálózat alakítottak ki.
3. Az oktatás területén addig ismeretlen képzési típusokat hozott létre a két érintett szaktárca:

[39] Beck Tibor im: 126.

- a legalább egy éves, állami támogatottságú vincellér képzés országos hálózatának kialakítása – elsősorban fiatalok számára
- a borászok bentlakásos tanfolyama Budafokon – felnőtteknek
- tanítók tovább- és átképzése költségvetési támogatással
- vándortanítók, felügyelők szakmai tanfolyamai a helyszíneken.

A költségvetésből támogatott szakoktatás (is) eredményezte a XX. század első évtizedére a szőlészet és borászat területén kialakult pozitív változásokat:

- helyreállt az országban a szőlő- és bortermelés
- a homoki szőlőtermesztéssel új térségekre terjedtek ki az ültetvények, melyek ezeken a vidékeken két és félszeresére növekedtek
- megkezdődött az új telepítési formák elterjedése: talajforgatás, szabályos sor- és tőtávolság, karók alkalmazása
- a csapos metszés elterjedése
- korszerű borkezelési módszerek megjelenése.

Magyarországon a gyakorlat új oktatási hálózatot, új képzési szinteket és új módszereket hozott létre!

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, TÖRVÉNYEK, SAJTÓ ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Földművelésügyi Minisztérium H Általános Osztályok-Iratok K-184. 67. csomó (1890) 9. tétel.

Magyar Nemzeti Levéltár Földművelési Minisztérium K-184. 383 csomó (1901) 28. tétel:

1880. évi I. és a II. törvénycikk
1883. XVII. tcz.
1891. I. tcz.
1893. XIII. tcz.
1894. XII. tcz. .

Borászati Lapok 1887. november 5.
Borászati Lapok 1887. szeptember 17.
Borászati Lapok 1887. október 1.
Borászati Lapok 1890. március 20.

Néptanítók Lapja 1887. szeptember 21.

Beck Tibor: A filoxéra pusztítása, Rubicon 2003/1-2.

Beck Tibor: A filoxéravész Magyarországon, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2005.
.
Csoma Zsigmond: A dunántúli papok és néptanítók küzdelme a „phylloxéra" ellen Agrártörténeti Szemle 1985 3–4.

Hulej Endre -Ö. Kovács Péter: Weber Ede és Helvécia - Egy Svájci polgár Magyarországon Kecskemét, 1987.

„Jelentés a phylloxéra-ügyben 1872. évtől 1880 végéig a Földmívelés-Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium által tett intézkedésekről" Budapest, 1881.

Keleti Károly: Magyarország szőlőszeti statistikája Budapest, 1875.

Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere Budapest, 2003

Magyarország földmívelésügye 1901-ben, Budapest, 1902.

Magyarország a XX. században IV. kötet X. fejezet: Műszaki és természettudományok A pezsgőgyártás története Babits Kiadó (Főszerkesztő Kollega Tarsoly István) Szekszárd 1998.

Mohos Mária: Pécs szőlőhegyi szabályrendelet 1883-ban, in: Szerk.: Pajtókné Tari I, Tóth A Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés: tudo-

mányos konferencia az EKF Földrajz Tanszék 60 éves jubileumához kapcsolódva. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék, 2009.

Mohos Mária–Majdán János: A tragédia bekövetkezett Pécsi szőlők a filoxéravész előtt és után, in: Vészterhes idők a Mecsekalján (szerk. Varga Szabolcs) Pécs, 2017.

Szőlőtermelés és borkereskedelem. Szerk. Orosz István Papp Klára. Speculum historiae Debreceniense 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009.

Varga János: A forradalom és a parasztság. In: A Negyvennyolcas forradalom kérdései Akadémiai Kiadó, 1976.

Vörös Andrea: Borhamisítási botrány Pécsett a 19. század végén. Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. Pécs, 1999. Szerkesztette: Font Márta–Vonyó József

Vörös Andrea–Majdán János: Borhamisítási ügy száz évvel ezelőtt Pécsett.
In: Millenniumi szőlős-boroskönyv – A szőlő és a bor Magyarországon. Bp., 2000.

Tóth Sándor Attila

A *KÖZÉP* (*MESZÓTÉSZ*) ELMÉLETÉNEK KÖLTŐI RECEPCIÓJA BARÓTI SZABÓ DÁVID *A KEVÉLYSÉGRŐL* SZÓLÓ VERSÉBEN

– részlet egy nagyobb munkából –

A korábban vizsgált Vaenius emblémagyűjteményében az *In medio constitit Virtus*-lemma (és az embléma) a recepciónak a magyarországi költészetben is megjelenő feldolgozását, vagy inkább a *horatianizmus* e toposzának a poézisben mintegy összegzésként kifejtett témáját jeleníti meg a jezsuita versújító és tanár, a *deákos iskola* egyik mestereként ismert BARÓTI SZABÓ Dávid (1739–1819)[1] *A' kevélységről* írott versének szövegvilága. Azzal együtt, hogy a *Medio tutissimis ibis*-embléma (amely megerősíti a fent tárgyaltat) elemei is helyet kapnak a költemény gondolatmenetében.

Baróti Szabó Dávid[2]

[1] Baróti Szabóról l. MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt.* Akadémiai, Bp., 1974. 19196–199.; 203–209.; BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma,* Balassi, Bp., 1994. 266–268.

[2] A képmelléklet CSÁSZÁR Elemér, *Deákos költők* című munkájának 62. oldalán látható.

Baróti Szabó Dávidnak 1789-ben Kassán jelent meg a *Baróti Szabó Dávid' Költeményes munkái* második kötete is, amelyben az epigrammák és a *lantos versek* (*lírai költemények*) mellett nagyszámú elégiát, vagyis disztichonos verseket közöl: *Alagyák. Első, Második, Harmadik, Negyedik Könyv*. Tudjuk, hogy a disztichonos formai ihletés elsősorban ovidiusi (ahogy a hexameteres általában vergiliusi, a lírai pedig horatiusi). A versek között jó néhány olyan költeményt is találunk, amelyet latin nyelven írt s közli a vers magyar fordítását, átköltését is.

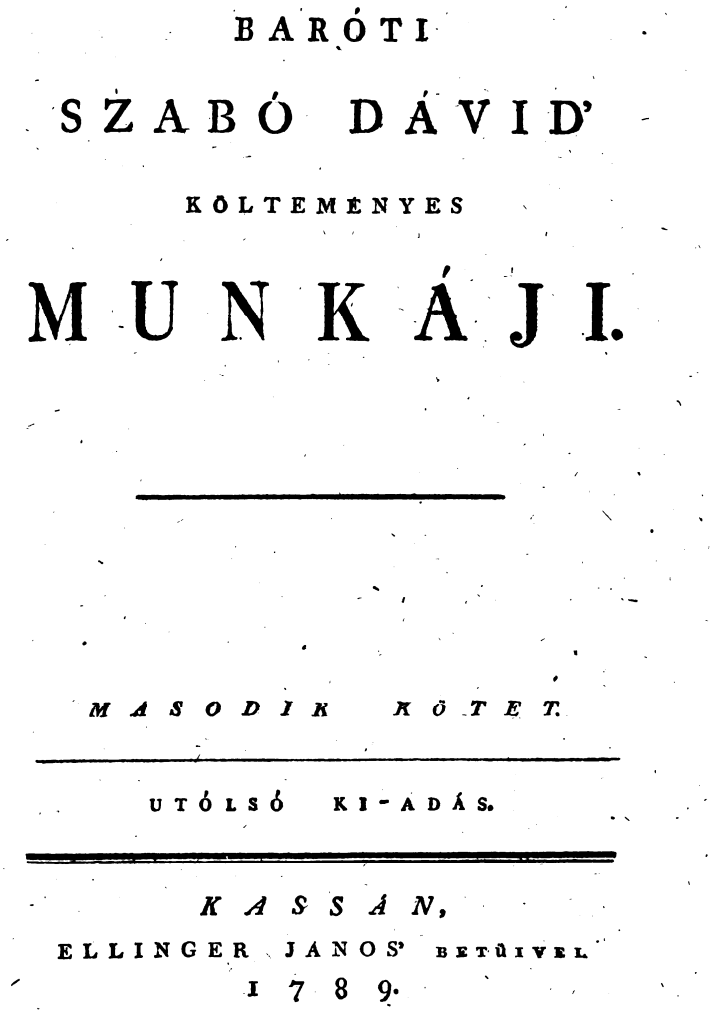

BARÓTI

SZABÓ DÁVID'

KÖLTEMÉNYES

MUNKÁJI.

MASODIK KÖTET.

UTÓLSÓ KI-ADÁS.

KASSÁN,

ELLINGER JANOS' BETŰIVEL

1789.

Baróti Szabó Dávid verseskötetének címlapja

Ide tartozik a *Harmadik Könyv* XX. verse *A' kevélységről* című, amely először tizenegy disztichonban (huszonkét sorban) foglalja össze témáját latinul, majd ugyanígy magyarul is olvasható (*Ugyan az, magyarul*).[3]

[3] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 117–118.

Alma tenet medium virtus; ut repere nescit
Stare nimis celso sic negat illa loco.
Alta cave: in celsis celebrum vertigine nutat;
Denegat officium pesque, caputque suum.
Quae nimium celsi iuga montis deprimit arbor,
Bacchantis Boreae viribus icta cadit.
Fulmina cum summa iaculatur Iupiter arce,
Non metuunt humiles, turre ruente, casae.
Audaces vesto merguntur in aequore puppes,
Cimbula dum modico flumine tuta natat.
Daedalus in medium fertur, volat Icarus altum:
Hic sorbetur aquis, traiicit ille fretum.
Viveret, atque faces nunquam sprasisset in orbe,
Fraena Patris, Phaeton, ni tenuisset equi.
Nunc quoque concineres veteres, Philomela, quaerelas,
Phoebeam arsisses nin superare lyram.
Ipse suo telum tepefecit sanguine Achillis,
Cum petit invictum Troilus ense ducem.
Nempe: prius, possint humeri quid ferre? necesse est
Cernere, quam quodvis dextera tentet opus.
Id reputa tenet, quod es; ipso excelsior esse
Quid te vis, aut plus, quam mereare, coli?[4]

A verssel kapcsolatban már JANOVSZKY Antal megjegyzi, hogy a vers az *Ad Licinium* című óda ismeretét mutatja.[5] A vers egyéb részei is igazolják ezt, de a kezdet, amely Vaenius lemmájával egyezik (*In medio constitit virtus*), mindenképpen a horatiusi költemény 5. sorának valamiféle *átköltése,* hogy az *aurea mediocritas*t maga a *virtus* töltse be. Baróti Szabó így fordítja:

A' ragyogó Jóság, közepett jár: porba le nem száll,
Sem tétettni kevély póltzra nem haggya magát.[6]

[4] UŐ., uo. 117. A verset Baróti Szabó *műfordítása* mellett igyekszünk szó szerinti fordításban is visszaadni: *„Az áldott Erény közepet tartja hatalmában; úgyhogy nem tud elmászni, / így nem tud ő nagyon magas helyen megállni. / Óvakodj a magasságtól: a magasságokban az elme a szédüléstől meginog; / a láb és a fej megtagadja feladatát. / Az a fa, amelyik az igen magas hegy tetejét nyomja, / Boreas, az északi szél heves erejétől meglökve ledől. / Amikor Jupiter a magas fellegvárból hajigálja villámait, / nem rettennek meg ettől az alacsony viskók, amikor a torony ledől. / A szörnyű tengerben elmerülnek a merész hajók, / amikor a kevésbé nagy folyón a ladik biztonságban úszik. / Daedalus megtartja a középutat, a magasba száll Icarus: / ő elmerül a tengerben, amaz átkel a tengeren. / Élne, ha sohasem hajított volna a világra tüzet Phaëton, ha megtartotta volna apja lovai gyeplőit. / Philomela még most is zengené a régi panaszokat, / ha nem égett volna a vágytól, hogy az apollói lantot legyőzze. / Achilles vére miatt tette meleggé fegyverét, / amikor a trójai vágyott a legyőzhetetlen vezérre karjával. / Valóban: előbb kell látni, mit vihetnek vállukon / minthogy a jobb kéz bármiféle munkát megérintene. / Azt gondold meg, te magad mi vagy; magadnál akarsz emelkedettebb lenni, vagy többre akarod magad becsülni, mint amit érdemelsz?"*

[5] JANOVSZKY Antal, *Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói,* Szerző kiadása, é. N. 32.

[6] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 118.

Mielőtt a költemény további részeit vizsgálnánk, szólnunk kell Baróti Szabó verseinek újabb kiadásáról, amely Komáromban 1802-ben jelent meg: *Baróti Szabó Dávidnak meg-jobbított, 's bővíttett költeményes munkáji.* Ennek *Harmadik kötet*ében ugyancsak megtaláljuk *A kevélységről* szóló verset (IX.), ugyancsak az *Alagyás versek* között van, a *Második kötet*ben. A latin–magyar párverseket itt már hiába keressük.

BARÓTI

SZABÓ DÁVIDNAK

MEG-JOBBÍTTOTT, 'S BŐVÍTTETT

KÖLTEMÈNYES

MUNKÁJI.

HARMADIK KÖTET.

KOMÁROMBAN,

Nyomtat. Özvegy Weinmüller Klára' betűivel.

1802-dik Eſztend.

Baróti Szabó Dávid 1802-ben kiadott verseskötetének címlapja

Ebből a költeményből a korábbihoz képest négy sort kihagy – úgyhogy csak kilenc disztichonból, tizennyolc sorból áll (ezt majd jelezzük, de nem célunk a két változat szoros összevetése) – s a szövegen is alakít valamit. Így a kezdősorokon is, ahol a következőt olvassuk:

> *A'* Virtus *közepet választ: sem porba le nem száll;*
> *Sem fényes póltzok' fen tetejére nem hajt.*[7]

Ez az értelmezés még közelebb visz a vaeniusi lemma horatiusi toposzához. Nézzük azonban a további szöveget, amelynek öt részét különíthetjük el!

A második rövid egységként értelmezhető 3–4. sor a középen lévő Virtust elhagyó, túlságosan magasba törő embert figyelmezteti:

> *Mondgy-le magasságról: az agy ott szédíttetik; ott a'*
> *Fő, kötelességét nem teszi, nem teszi láb.*[8]

A következő rész, az 5–10. sor, az, amelyik leginkább a horatiusi vers (2. 10. *Ad Licinium*) néhány szöveghelyének (9–12.; 1–4.) a leginkább megfelel, vagyis, a vers megjelölt részeinek parafrázisa, azaz *átfogalmazása*, de megjegyzendő, hogy mivel a versmérték is más, a horatiusi szövegrészek *matafrázis*aként, körülírásaként is értelmezhető.

> [5]*Melly fa nagy hegy' derekára fel-ül, 's azt nyomja teherrel;*
> *A' rá fel-zúdúlt szél' erejére le-dől.*
> **Júpiter a' mikoron ordíttó menny-kövit hánnya,*
> *Nem remeg hetyke torony' dölttire tempe karám.*
> *A' maga-hitt gállyát a' tenger' haragja le-rontya,*
> [10]*A' mikoron bártan játszik hajótska habon.*[9]

A horatiusi vers 6–8. és 11–12. sorának *átfogalmazás*át (parafrázis) már nem érezte helyénvalónak, ezért az 1802-es kötetbeli versben már nem olvasható.[10] Ennek értelmében a mennyköveit elhajító Jupiter haragját a magas, hetyke, torony sínyli meg, az alacsony, tempe (tömpe – vagyis alacsony) karám viszont sértetlen marad.

Az 5–6. sor a horatiusi vers 9–10. sorát *fogalmazza át*, míg a hajó-kép (9–10.) a horatiusi vers 2–4. sorának parafrázisa.[11]

A 11. sortól, a vers negyedik részétől (11–18.) másféle *parafrázis*ra tér át, még pedig Ovidius történetei (*Metamoprphoses*) közül választ olyanokat, amelyekben a főhős, mellőzve a közepet és az erényt, menthetetlenül elbukott. Ide tartozik Daedalus és Icarus története: az előbbi, megtartván a közepet, a repü-

---

[7] BARÓTI SZABÓ, 1802. 106.

[8] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 118. Az 1802-es kötetben: „*Nagyra, magassra ne vágy': ott szédülés lakik; ott a' / Fő, kötelességét nem teszi, nem teszi láb.* BARÓTI SZABÓ, 1802. 106.

[9] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 118.

[10] L. BARÓTI SZABÓ, 1802. 106.

[11] Az 1802-es kötetben található vers megfogalmazása: „[5]*A' nagy hegyet tapodó 's egekig nyúltt büszke fenyő-fa, / A' r'á fel-zúdúltt szél' erejére, le-dől. / A' maga-hitt arbotz, tenger' fenekére le süllyed, / A' mikor a' tsólnok játszva megy a' kis habon.*" UŐ., uo. 1802. 106.

lést, túlélte, míg a másik, túlságosan magasba vágyott s így elbukott, elnyelte a tenger. Ismert, hogy e történetet gyakran említik együtt Phaëton esetével, aki Apollo erőtlen gyermekeként nem tudta megtartani a Nap kocsiját, s így, a világot is megperzselve, elbukott:

Tart Dédal közepett; fennebb lebeg Icarus; és ím!
A' vizek el-temeték ezt, amaz által-hatott.
Élne, 's világra tüzet Faeton le nem hint vala, hogy-ha
Meg nem kívánná balgatag, attya' lovát.[12]

Ovidius e kedvelt történetei már Vaeniusnál is összekapcsolódtak Horatius e költeményével s a lemma bizonyítására szolgáltak.

Érdekes mitológiai képet fest a 15–16. Sor, amelyben a panaszkodó Philomela és az őt költői versenyben legyőző Apollo jelenik meg.

*[15]*Régi panaszszaival még zengene Fil'mile, hogy-ha*
Fébust énekkel víni nem híjja vala.[13]

„Tereus megrontja Philomelát" – rézmetszet

[12] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 118. Az 1802-es kiadásban: *„Dédal alább, fellyebb útat tart Ikarus: és ím' / [10]El-nyelik a' vizek ezt; által eresztik amazt. / Afy'ának lovain kapván, fel-gyújta Világot / Éretlen Faeton; 's életivel fizete.*" UŐ., uo. 1802. 106.
[13] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 118.

A történetet Ovidius a *Metamorphoses* 6. könyvében dolgozta fel (412–474.), amelyben Tereus gyalázatos tettéről szól: Pandión legszebb lányát, Procnét vette feleségül, de bűnös vágyában annak húgát is megbecstelenítette, majd kivágta a nyelvét, ne szólhasson.[14] Apollo azonban itt nem szerepel. Ovidiusnál (6. 382–411.) tudunk azonban egy másik történetről is, ahol Phoebus a költészet isteneként a lant birtokában költői versenyre hívja ki Marsyast, a fuvolást, s legyőzve megöli s megnyúzza. E történet éppen megelőzi Procné és Philomela esetét. Baróti Szabó tehát a két történetet a disztichonban összevonta: a fülemülévé változó lány panaszdalokat zeng, de Apollo ezt megelégelve (Marsyas szép dalait) legyőzi s (visszafordulva nyelve kivágásához) elhallgattatja. A költő maga is érezte, hogy sora e kettős történetet fogalmazza újjá, így az 1802-es kiadásban a versből már kihagyta.

A következő két sorral Ovidius *Metamorphoses* 12. könyvében olvasható *Achilles és Cygnus* (64–145.) történetére utal, s mindössze két sorba, egy disztichonba sűríti a nyolcvanegy hexametert:

Bajra ki-szóllíttván a' mérész Tróil' Akillest,
Vérét-ontandó kardra vetette fejét.[15]

A sokféle elbeszélés szerint Cygnus volt, aki először támadt a görögökre. Ovidius Cygnust *Neptun ivadéka*ként említi, aki, elkerülve ekkor még Hectort, szembekerül Cygnusszal, akivel ádáz csatát vív, hiszen a *másik* isteni sarj ugyancsak sebezhetetlen. Achilles minél vadabbul támadja, végül, amikor Cygnus már nem tud ellenállni, fehér madárrá (hattyú) változik. Vagyis az ovidiusi versszorokban Achilles a kezdeményező, Hectort elkerüli, később viszont, Patroklosz megölése miatt, ő maga hívja ki a trójai hőst, aki – apja s anyja tanácsa ellenére – bevárja, nem hátrál meg, de végzete elkerülhetetlen. Rendíthetetlenségét pl. a 12. ének 89–98. sora bizonyítja.

Baróti Szabónál Achillest szólítják ki bajvívásra, így a *közepet* elkerülvén, vagyis, hogy a legyőzhetetlen hőssel nem szabad megmérkőzni, a vele szembekerülőket a pusztulás várja.

Végül az ötödik rész következik (19–22.), amelyben szentenciaszerűen (a 3. sor mintájára) most négy sorban összegzi a példákat, különösen az utolsó figyelembevételével:

Mit vihet-el vállad, Tudn'illik lásd-meg előbbször,
Mint-sem nagy dolgot kezdgyen emelni kezed.
A' mi vagy, annak tartsd magadat; főbb lenni magadnál,
'S főbb nevet, hogy-sem győz érdemed, hát mit akarsz?[16]

A két-két mondat két-két összegző megállapítást tesz: az embernek tisztában kell lennie képességeivel; másrészt, amire hivatott, annak kell megfelelnie.

[14] A mítoszról l. KERÉNYI Károly, *Görög mitológia,* Gondolat, Bp., 1977. 371–373.
[15] BARÓTI SZABÓ, 1789. 2., 118. A megfogalmazás az 1802-ben megjelent kötet verse azonos szöveghelyével megegyezik.
[16] UŐ., uo. 118.

Az utolsó disztichon (17–18. sor) utolsó sorában másként fogalmaz az 1802-ben kiadott kötet e versében (a 16–17. sor megegyezik a latin és magyar változat 19–20. sorával):

A' mi vagy, annak tartsd magadat: mást tenni magából,
'S másnak lenni: kevély, vagy ravasz elme jele.[17]

Meg kell hát maradnia az embernek képességeinél (amit a *közép* is rendel), ha mássá akar válni a kevélység (*hübrisz*, a gőg) vagy ravaszság útján válhat, ami bukásához vezet. Érdekes válasznak tekinthetjük erre Horatius *Levelei* 1. könyve 1. versének (*Ad Maecenatem*) 41–42. sorát (amely felbukkan Vaeniusnál), hol éppen a *bölcsesség* (*sapientia*) lesz az, amely ettől megóv.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a kevélységről szóló vers témáját az Erény középelméletére alapozva a szentenciákkal és a mítoszok jelentésével határozza meg. Az előbbi a horatianizmust, az utóbbi főként Ovidius mítoszait követi. A közép tehát a kevélység ellensúlyozója: aki kevély, vagyis a hübriszt követi, elbukik, míg a mértéket megtartó győz a nehézségeken. Baróti Szabó a horatiusi szövegrészeket és a mítoszokat is új kontextusba helyezve *poeta eruditus*ként mutatja be tanácsolt életelvét.

Az Erény hatalma – Rollenhagius emblémakönyvéből (1613)[18]

[17] BARÓTI SZABÓ, 1802. 106.
[18] A körbefutó szöveg fordítása: „*Az erény és az igyekezet az egész világon jó hírt teremt.*"

Appendix: A *közép* elméletének megerősítése Vaenius *Medio tutissimus ibis* című emblémájában

Vaenius gyűjteményében a Virtus középelméletét tárgyaló lemma, a szövegek és a kép után még egy, a *közép* fontosságát kiemelő, megerősítő embléma következik, amely a legbiztosabb dologként a középen haladást nevezi meg: *Medio tutissimus ibis* (*Középen fogsz haladni a legbiztosabban/Legbiztosabb, ha középen fogsz menni*).[19] A lemmát vizsgálva e mondatot Ovidius *Metamorphose*s 2. könyve 137. sorában találjuk, a *Phaëton a nap szekerén* című történetben, ahol Phoebus Apollo ugyanúgy tanítja fiát, ahogy Daedalus. A tanácsok között hangzik el ez a mondat: „*legjobb közepütt tovamenned.*"[20] Ne feledjük, az előzőekben tárgyalt emblémánál Daedalus is Icarus repülését is megfestette a képen Vaenius.

A lemma megerősítésére elsőként Horatius *Szatírái* 1. könyve 2. verésből idézi a 24. sort:

Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt.
(*Míg a hibát balgán kerülik, túlesnek a nyergen.*)[21]

A sor értelmezésének középpontjában a hiba (vétek) elkerülése áll; ennek nagy igyekezetében azonban más hibába, bűnbe esnek. Így válik céllá a *közép*. (Megjegyzendő, hogy korabeli kommentáros kiadásaink e sort nem értelmezik.)

Prózai rész következik, amelyet valószínűen Vaenius fogalmazott meg magyaráztképpen: „*Stultus, ac male sanus Virtutem in medio positam deserit, et concitato cursu, fugiens Avaritiam, in Prodigalitatem incidit. Tranquillitatem porro vitae non perspiciens, dum per culpam desipit, ad saniorem mentem per poenam reducitur: quae quidem necessario perferenda, ubi voluntarie medium quietis locum quis deserverit (Az ostoba és a nem egészen józan a középen álló Erényt elhagyta, és gyors futással elkerülve a Kapzsiságot a Pazarlásra talál. Aztán az élet nyugalmát nem látva be, amikor a bűn segítségével esztelenkedik, a józanabb gondolkodásra a bűnön keresztül vezetik: amelyet szükségképpen el kell kerülni, ahol önként a nyugalom középső helyét valaki szolgálja*)."[22] Ahogy jeleztük, e rész egyaránt a lemma és a horatiusi sor magyarázata (is): az ostoba ember egyik hibából a másikba esik, mert a középen álló Erényt elhagyja. Két allegorikus fogalom jelenik meg: a Kapzsiság és a Pazarlás. Az egyiket elkerüli, de a másik hibába esik. Ezt a józan megfontolás segít elkerülni, amely *középen* tartja. Célként is megjelenik, mert megtartása a nyugalomhoz vezet.

Ismét horatiusi magyarázat következik (egyébként a lemma értelmezését ennél az emblémánál kizárólag a római költő sorai uralják), ugyancsak a *Szatírák*ból idéz, még pedig (mindhárom általunk használt kiadásban) a 2. könyv 2. versének 54–55. sorát:

nam frustra vitium vitaveris illud,

[19] *Q. Horatii Flacci Emblemata. Imaginibus in aes incisis Notisque illustrata, Studio* OTHONIS *VAENI Batavolugdunensis,* Antverpiae, MDCVII. 20.; 1683. 12.; 1684. 14.
[20] OVIDIUS–DEVECSERI, 1982. 41.
[21] UŐ., uo. HORATIUS, 1961. 371. Ford. HORVÁTH István Károly.
[22] UŐ., uo.

Si te alio pravum detorseris.
(Mert hát hasztalanul kerülöd te
ezt a hibát, ha amabba esel majd.)[23]

Látjuk, hogy itt is ugyanazt ismétli, mint az előzőekben: egyik hiba elkerülése a másikba taszíthat, tehát legjobb a *közepet* el sem hagyni.

A korabeli kommentátorok egyikét nézve Lambinus rövid magyarázatot fűz az 54. sor *nem frustra vitium vitaveris* mondatához. Itt kifejti, hogy bizony *hiábavaló a mértéktelenséget és a tékozlást elkerülni, ha egy másik ártalmas bűn vár rá. Ezért a* közepet (mediocritas) *kell követni, amely az Erény sajátja.*[24]

A folytatásban (mindhárom használt kiadásunkban) a horatiusi *Ars poetica*ból idéz (31.): „*In vitium ducit culpae fuga, si caret arte (műérzék híján a hibák kerülése hibát szül*)."[25] Az idézet kulcsszava természetesen az *ars,* a mesterségbeli tudás, *műérzék,* amelynek hiányában hiába akarja a költő javítani a hibát, újabbat vét.

Az 1607-es kiadásban még egy idézetet találunk az *Ars poetica*ból, bár bizonytalan szövegezésű: „*Incidit in Scyllam, cupiens vitare Charibdim (Scyllára bukkan, amikor vágyik elkerülni Charybdist*)."[26] Vagyis, a mitológiában a hajósokat üldöző szörny, Szkülla elöl menekülők Kharibdisz szikláin végzik; egyik szélsőség átcsap a másikba.

Végül, már csak a későbbi, 1680-as évekbeli kiadásokban a lemmát értelmező szöveges részt Horatius *Levelei* 1. könyve 1. versének (*Ad Maecenatem*) 41–42. sora zárja:

Virtus est vitium fugere et sapientia prima
Stultitia caruisse.
(*Bűnt kikerülni erény, s butaságtól megmenekülni*
bölcs észnek jele már).[27]

A *virtus* és a *ratio* együtthatásáról beszél e két sor. Tudjuk, hogy a *virtus*ról szóló *negyedik* embléma (*Virtuti sapientia comes*) lemma-magyarázatának nyitósora volt e horatiusi idézet. Ott az értelmezésben végigkísértük Lambinus és Torrentius megjegyzéseit.[28] Ott a sorral kapcsolatban egyikük két idézettel világítja meg a sor értelmét: Quintilianus *Szónoklattan*a 9. könyve 3. fejezetében olvasható, a szavak alakzatairól értekező részből, a másik pedig Luciliusnak a Lactantius *Divinae institutiones* (*Isteni tanítások*) című művében (5. fejezet. 3.) az erény meghatározásaként fennmaradt sorait (Lucilius, 1326–1338) közli.[29] A másikuk (Torrentius) viszont inkább körülírja a mondatot s úgy magyarázza, értelmezi. Úgy véli, a becsületesség, az erény szabályait adja át itt Horatius, nehogy valaki tévedéssel mentegesse magát, amikor hódol bizonyos dolgok kedve-

[23] UŐ., uo. HORATIUS, 1961. 431. ford. URBÁN Eszter.
[24] HORATIUS–LAMBINUS, 1588. 114.
[25] VAENIUS, 1607. 20.; 1683. 12.; 1684. 14. HORATIUS, 1961. 577. ford. MURAKÖZY Gyula.
[26] UŐ., 1607. 20. L. a 145. sort: „*Antiphaten Scyllamque et cum Cyclope Charybdim.*"
[27] UŐ., 1683. 12.; 1684. 14. HORATIUS, 1961. 489. Ford. HORVÁTH István Károly.
[28] HORATIUS–LAMBINUS, 1588. 215.; HORATIUS–TORRENTIUS, 1588. 625.
[29] QUINTILIANUS, 2008. 597. Ford. ADAMIK Tamás; LACTANTIUS, 2012. 442. Ford. DÉR Katalin.

lésének. Horatius ezt, mint az erény és a bölcsesség megszerzésének alapját határozta meg, mármint hogy kerüljük el a bűnöket és az ostobaságot.[30]

A szövegek áttekintése és értelmezése után nézzük a képet!

Az embléma képe az 1683-as metszetes kiadásból

A háttér fent a már megszokott szürkéskék ég, a kép szélén egyre gomolygó, vastagodó, szürkésfehér, olykor barnás vagy éppen sötétkékes szürkébe hajó

[30] HORATIUS–TORRENTIUS, 1608. 625. L. fent.

felhővel. Lent a zöldeskék tenger látható (a távolban a horizonton érintkezik az éggel), a közelben egy vitorlás csónak, amelyre a tengerből előbukkanó szörny les.

A festmény előterében három alak látható. A középső alakot két allegorikus nőalak fogja közre: az *Avaritia* és a *Prodigalitas*, vagyis a Kapzsiság és a Pazarlás. Az előző fekete ruhás, erőteljes testalkatú szürkés fejkendőt viselő nőalak, aki az egyik kezét egy pénzzel telt zsákon támasztja meg s belemarkolni készül, a másik kezével pedig válla felé nyúl. Mellette, a kép szélén vastag törzsű, barna színű fa, amelynek két leveles oldalága látszik. Előtte egy szürke kisegér látható.

A másik oldalon szintén erőteljes, szőke hajú, sárga felsőruhát, kékesfekete alsó szoknyát, piros lábbelit viselő nő, a Pazarlás, hiszen egyik, a magasba emelt kezéből szórja a pénzt, amely ruhájára esik. A másik kezével felfele húzza sárga felsőjét, hogy a pénz a földre hulljon, vagy ne hulljon, de egy kézzel nem tudja a ruháján tartani (a ruhájával megtartani) az érméket, így ezek egy része már a levegőben van, hogy a földre essen, a másik rész pedig a ruhán, de abból mintegy kifolyik.

Középen egy fiatal ábrázatú, rövid, barna hajú férfialak, zöld hosszú ruhában, derekán barna övvel s a ruhán alul barna szegély. Ő szövegeknek a Virtust elhagyó szereplője, aki ugyan a Kapzsiság bűnét elhárítja, megvetően néz vissza rá, viszont mindkét kezével a Pazarlás démonát igyekszik megragadni: egyikkezével a derekát fogja, a másikkal a válla s kebel felé nyúl, talán a lehulló pénzérméket igyekszik megfogni, vagy a pénzt szóró kezet.

A partot barna homok borítja, amelyet itt-ott kisebb kövecskék láthatóak, illetve a kisegér, valamint a zöld és a sárga ruhás alak előtt talán egy kiszakadt pénzes iszák.

A festményt a szövegek értelmezik: a zöld ruhás alak nem tartja meg a *közép* kívánalmát; ugyan az egyik bűntől elfordul, de óvatlanul a másikba esik. A józan ész téríthetné jó útra, de butasága új bűnre sarkallja.

Medio tutissimus ibis című embléma az *Amorum emblemata* (1608) című Vaenius-kötetből

Irodalom – és néhány feloldás

HORTIUS–LAMBINUS, 1566. = *Q. Horatius Flaccus. Ex fide, atque auctoritate complurium librorum manu scriptorum, opera Dionysii Lambini emendatus,* Lutetiae, 1566.

HORATIUS–TORRENTIUS, 1608. = *Q. Horatius Flaccus cum erudito Laevini Torrentii commentario nunc primum in lucem edito,* Antverpiae, 1608.

HORATIUS, 1961. – HORATIUS *Opera omnia,* Corvina, Bp., 1961.

OVIDIUS–DEVECSERI, 1982. – OVIDUS, *Átváltozások,* Európa, Bp., 1982. Ford. DEVECSERI Gábor.

EÖTVÖS JÓZSEF

Királyi Tanácsos és a' Pesti Megyei Csász. Kir. Törvény Szék Elnökének
tisztelet és emlék jeléül
a' Pesti Megyei C. k. törvénykezési személyzet.

Bertók Rózsa

A JÁTÉKELMÉLETI MODELLEK HASZNÁLATA AZ OKTATÁSBAN

Összefoglalás

A játékelméleti modellek használatával újítottuk meg a filozófia és etika oktatásának eddigi hagyományait. A lineáris, történeti vezérfonal helyett problémaközpontú és a diákokat aktivizáló tematikát és hozzá kapcsolódó módszertant, főleg játékokat, teszteket, próbákat dolgoztunk ki. A játékok megjelenítése során egyre inkább megtapasztaltuk, hogy mennyire rászorulunk a matematika, a biológia, a földrajz és egyéb, más természettudományi tárgyak ismereteire. Az egyetemi oktatástól az általános iskolai erkölcs órákig mindenhol használjuk a mérleget, a választásokhoz sorrendet állítunk föl, átlagolunk, súlyozunk, amikkel elősegítjük a releváns döntéseket. A globális kor változásai és részben válságot okozó jelenségeinek megértése miatt rászorulunk az agykutatás legújabb eredményeire, melynek segítségével jobban megértjük diákjainkat. A biológiai tudományok ismerete hozzájárul az emberi cselekedetek motivációinak, az emberi természet megnyilvánulásainak és az identitásválságok (szerepválságok) hátterének jobb megértéséhez. A játékelméletek klasszikusai (közlegelők, fogolydilemma) mellett saját modelleket is készítettünk, illetve meséket (Szerencsés János), irodalmi alkotásokat (Athéni Timon), a mindennapok ihlette történéseket (Szemetelés a tengerparton) használtunk föl.

A Játékelméletek tantárgy kutatása és oktatása kapcsán ismertük föl azt a tényt, hogy mennyire rászorulunk a természettudományos ismeretekre és a kutatásokban milyen mértékben kapcsolódnak össze a bölcsészettudományok témáival. Az utóbbi időszakban azok a tudományok, melyek mind a természet – mind a társadalomtudomány ismeretei tekintetében elkötelezettek, látványosan egymást erősítik és nagy mértékben rászorulnak egymásra. Néha a természettudományok felől érkezik a kihívás és várják a társadalomtudomány megerősítő adatait; máskor a társadalomtudományokból vetik fel a kérdéseket és várják a fizika, a matematika és a biológia segítségét a megoldásokban. A 21. századra azok az egyetemi szakok lettek népszerűek, melyek több tudományterületet lefednek és/vagy ezektől remélik a legégetőbb világproblémák megoldását. A pszichológia szak például sok egyetem Bölcsészettudományi Karán van, még sem nélkülözheti a biológia, a fiziológia, a biokémia és biofizika, vagy egyáltalán az orvosi tudományok jelenlétét. A legkurrensebb kutatásoknak az agyról szóló szempontjai pedig az összes tudományterületet érintik. A pszichológia művelői közül sokan szépirodalmi alkotásokban mutatták meg a lélekjelenségek valamelyikét, a betegségek kórképét vagy a magyar és a világirodalom példáin szemléltetik az eltérések humán következményeit. Egyre inkább a bölcsész- és a természettudományok közelítése látszik kibontakozni és ezt a jelenséget a tantárgyak tematikája is mutatja. Egy földrajzszakosnak nem hiányozhatnak a tudásából az ökológiai ismeretek a hagyományos tantárgy részek elsajátítása mellett, ugyanakkor a legújabb technikai vívmányok (pl. a GPS-ek használata) és ezek humán következményei sem maradhatnak ki a tanterveikből. Az oktatásban sokszor kínossá válik a nem humán szakterületre vonatkozó tudások hiányossága. A 20.

századra két kultúra alakult[1] ki a humán és a természettudományok mentén és ebben a két utcában sokkal feltűnőbb egy humán tudományos műveltség hiány -- Shakespeare-t többen ismerik és olvassák --, míg a természettudományos műveltséget kevésbé kérik számon. Míg a humán tudományok elméletei békében megférnek egymás mellett és bármelyiknek az igazságát következmények nélkül magunkévá tehetjük, addig a természettudományok tételeket állítanak föl, az öt évnél régebbi hivatkozásokat nem fogadják el. A humánosok régi, múltbeli szerzőkkel bátran foglalkozhatnak, addig a természettudósok a kemény tudományukat tovább szigorítják. Az iskolákban a tantárgyak szerinti ismeretek szétválasztása egyre kevésbé szolgálja a tudásszerzést és a műveltség kialakítását. Amerikában elképzelhető például „A tudomány természete" című tantárgy, mely nem konkrét tételeket tanít, hanem a tudományok természetébe vezeti be a diákokat. A bölcsészek „könnyed lazasága" megengedi, hogy bármiről írjanak, kevésbé ellenőrizhető, miközben ezzel aláássák a természettudományos kötöttségek merev szigorát. Ezt az ellenőrizhetetlenséget próbálta áttörni Sokal[2], aki egy blöff cikkével bizonyította, hogy bármi megjelentethető. A természettudományos világkép volt az, ami alapvetően meghatározta a környezetünkről való gondolkodásunkat. A tanítások mellett az építészetig mindenhol a Föld vagy a Napközpontú elképzelések számítottak vezérelvül. De, még a mágia is fontos szerepet kapott a tudományos gondolkodás folyamataiban. A kísérletezés bevezetésével lehetővé vált a mozgásoknak és az állapotváltozásoknak a reprodukálása, és ezzel mintegy megoldódott az idő megismételhetetlen szempontjának problémája. A természettudományos áttörések emancipálták a tudományt a vallás alól és nagy áttörést jelentettek a lapos Föld képzete után a gömbölyű formára való áttérések. A Darwin elmélete után vagy épp a Freud elmélete kapcsán már nem lehetett ezektől az eredményektől elvonatkoztatva tudományt csinálni. A felvetődő alapvető szemléleti kérdések sokáig a valláson belüli vitákat gerjesztettek és nem a vallás és a tudomány közöttieket. Kínában például konfliktusos dialógusban állt a tudomány a vallással a középkorban, míg ennek a kapcsolatnak köszönhető a tudományok gyors kifejlődése.

Az elmélet és a gyakorlat egymásra utaló egységét Einstein a következőképpen fogalmazta meg: „Hogyan lehetséges, hogy a matematika, ami az emberi logika terméke, s aminek kialakulása független az élettapasztalatoktól, csodálatosan alkalmazkodik a létező világhoz?"[3]

A két kultúra világának közelítésére vannak túlzó példák is, ilyen a 20. századi közgazdaságtudomány, ami eklatáns példája a mindent magába foglalni akaró törekvéseknek. Az alapozó matematikai és statisztikai, pénzügyi ismeretek mellett a menedzsment típusú tárgyak oldaláról a szociológia, a szociálpszichológia, az etika, az üzleti etika anyagait is a részletekig beleépültek. E törekvésből különösen látszik, hogy a piaci működések, a termelési folyamatok, a bank- és pénzrendszerek sem nélkülözhetik a tudást az emberről annak szokásaival, érzelmeivel, hagyományokhoz való viszonyával. A tudomány ilyen komplexitása a művelőit és a kutatóit is kihívások elé állítja, amire kétféle módon tudnak rea-

[1] LÁNG Benedeknek az MTA 1917 novemberében a Tudomány napján elhangzott előadásában.
[2] A N.Y. University fizikusa Alan Sokal tréfálta meg a tudósokat a Social Text folyóiratnak elküldött cikkével: A határok áttörése – arccal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneeutikája felé. In: Social Text 1966. pp 217-252
[3] KlLEIN, Georg: *A két kultúra*. In: Ponticulus Hungaricus VI. évf., 6. szám, 2002. június

gálni: 1, megpróbálnak megfelelni az összes tudományterületi kihívásnak, ami szinte polihisztorságot követel és teljes mértékben lehetetlen; 2, megpróbálnak a saját rész-tudomány területükön nagyon jól teljesíteni, ahol a jó teljesítés arányában szakadnak el a többi területtől és a kutatástól, kutatóktól. Ez egy módszertani nehézséget is fölvet, jelesül a képzéseknek adresszálva a kérdést: hogyan lehetne megoldást találni a különböző tudományterületek együttes művelésére és hogyan lehetne sokkal inkább a probléma és módszertan központú iskolákat szervezni és elfelejteni a merev tantárgyi és tudományos elkülönülést? A Játékelméletek oktatása során kristályosodott ki a két kultúra egyforma súlyú igénye. A filozófia órán feldolgozási módszerként használt játékelméleti modellalkotás megkönnyítette a tárgyalt „kis világok" bemutatását. A kronológiai rend helyett egy entitás egységében mutattuk be a korszakok jellemzőit. Az entitás minden modellben ugyanazokat a szempontokat tartalmazta: 1, a helyet vagy teret, 2, az idősávot, az idő intervallumot 3, a szereplőket vagy játékosokat, 4, az aktivitásokat és/vagy cselekvéseket, 5, a relációkat, melyek a játékosok között fennállnak, 6, a szabályokat. A hat szempont következetes vizsgálatával teljesebb képet lehet alkotni egy-egy időszakról és a modellek bezárásával mintegy kísérleti és megtervezett makettet lehet külső szereplőként szemlélni. Például a polisztársadalmak bemutatása kapcsán természetes módon utalnak egymásra a benne megjelenő jellemzők: a polihisztorság, a politeizmus és a peripatetikus tanítás. A polisztársadalom nagy gondolkodóit nem egymástól elszeparáltan, az egyéni életrajzuk menetében mutatjuk be, hanem cselekvésekben, az egymáshoz és a szabályokhoz való viszonyukban és a tanításuk szellemiségében. Az életszerűség, a közvetlenség és a hitelesség kritériumainak így egyszerre tudunk megfelelni. Az entitások tanórákon való bemutatásához és megjelenítéséhez eszközöket dolgoztunk ki és ezen eszközök használatában a gyakorlati filozófia erőteljesen rászorul a matematika, a biológia, a földrajz és egyéb más természettudományi tárgyak ismeretére. Az ókori görög követelmények az összes lehetséges tudomány ismeretét és gyakorlati jártasságát is megkívánják. nem elégedtek meg Thalész csillagászati érdeklődésével, hanem az életben való eligazodást is feltételül szabták a bölcs szerepnek. Ahogy az elmélet és a gyakorlat szétválaszthatatlanok voltak, úgy függött össze a logika, a matematika, a retorika a fizikával és az etikával, vagy a gyógyítás a kutatói tapasztalatszerzéssel és a mesternek tanítványai kinevelésével. Az összes tudás együttes jelenléte és fontossága meghatározta a polisz szereplőinek az életét, míg a ma emberének ezen tudományterületek ismertsége és a saját ismeretei szabnak határt. Sajnos kiment a divatból a logika-tanítás, gyenge lábakon áll a matematika, minimális a fizika órák száma, központilag megszűntették a filozófiát. Ennek következtében csak a humán tárgyak némelyikén és kivételes esetekben (néhány gyakorló gimnázium) a szabadon választható sávokban és a határon túli iskolákban tudunk élni az életre hasonlító komplexitás megmutatásának lehetőségeivel. A tantárgyak mindegyikére igaz, hogy az életre, gyakorlatra vonatkozása képes az érdeklődés felkeltését és fenntartását biztosítani, míg a komplexitása maguknak az összefüggéseknek a leképzése tudományterületektől és tantárgyi határoktól függetlenül. Nyilvánvaló, hogy a fentiek a tanártól nem átlagos felkészültséget kívánnak, de ez a felkészültség megszerezhető és egyre inkább mindenki számára a rendelkezésre tud állni. Az iskolai képzésekben a merev tudományos és az ezt követő tantárgyhatárok megnehezítik az átjárhatóságot természet- és társadalomtudományok; reál

és humán tárgyak között. Az elzárkózás feloldását, a „másik világ" kapuinak kinyitását csak a tanár személye tudja garantálni.[4]

Ennek a garanciának érdekében vannak közös képzések/tárgyak az egyetemi karok között, vagy fölvehető Campus-kódos kurzusok, hogy az egyetemi évek ideje alatt közeledjenek egymáshoz a tudományterületek. Az osztatlan tanárképzés szakpárosításaiban gyakran előfordul a TTK-BTK, BTK-MTK közötti szakpárosítás, s a gyakorlatot látva, egészen különleges csoportok képződnek a „vegyes" hallgatókból. Szinte új kihívások elé állítja, s izgalmassá teszi a képzést a tanárok számára is. A tanári motivációt nagyban elősegítik a hallgatói inspirációk, s a közös órák minden résztvevőjét a másik, számára ismeretlen szemléletével gazdagítják.

A mára már mindenki által ismert Fogolydilemma vagy a Közlegelők tragédiája játékelméleti alapmodellek megkövetelik a hallgatóktól az etikából ismert mérleg és ennek kiterjesztéseként a „trade off" használatát, miközben számítanak a matematikából ismert kalkuláció, mátrix használatának készségeire is. A közlegelők tragédiájában a számítások pontosan megmutatják a renitencia növekedésének hatását a hasznot hozó, közös legeltetés ellehetetlenítésében. A számadatok változásai a legeltetési időfolyam alakulásában összehasonlíthatóvá teszik az egyes állapotokat. Mikor a renitensség eluralkodik, az egyéni renitensek is veszítenek épp a renitenciájuk arányában, s a közös legeltetés is veszteséges lesz. Hardin[5] elhíresült példájában világossá válik az erkölcsi szabály, az ígéret és/vagy a szerződésben foglaltak figyelmen kívül hagyásának következményei, jelesül a szabályszegő magatartás anyagi veszteséggel jár mind az egyén, mind a közösség számára. Számolni pedig a világos helyzetfelismerésért és megértésért kell. A legelő csökkenő hozadéka, a tehenek felhízással kapcsolatos közgazdasági szempontú várakozásainak elmaradása a renitens magatartás, a parttalan önzés eredménye. Az egyén arra számít, ha csal egy kicsit (csak egy tehénnel többet hajt ki a legelőre) azt nem veszik észre, s ha valóban nem, akkor fölbátorodik, s tovább emeli a teheneinek számát. Ábrázolva szépen megmutatkoznak a csalók számának növekedésével a felhízás elmaradásának koordinátái. Ha mindenki így jár el, akkor teljesen ellehetetlenül az a közös tevékenység, amire létrejött, s mindenki veszít rajta.[6]

Az erkölcsi szabályszegés bevétel-elmaradással jár, a veszteség egyéni és közösségi, tehát mindenkit érint, ha a játéktér közös, a szerződés (legyen bár szóbeli vagy írásbeli) mindenkit kötelez. A gazdaság és erkölcs összefüggéseit mutatja a közlegelőkről szóló modell, míg a fogolydilemma ismert szituációja a játékosok egymáshoz való viszonyának függvényében alakítja a játék végkimenetét. A játékosok egymással előre megegyezhetnek a bankrablás előtt és megfogadhatják, hogy mi lesz abban az esetben, ha lebuknak, s vallomásra szólítják fel őket. Újra szerepet kap a matematika, a mátrix segítségével megalkothatjuk az összes variációs lehetőséget a történet kimenetére. A játék háromszereplős: a két bankrabló és a seriff. A seriff mint játékvezető külön-külön hallgatja ki a gyanú-

[4] Az egyik matematika szakos tanárnővel megtréfáltuk a tanári kart, mikor elterjesztettük, hogy az általános iskola tanárainak minden, nem saját tárgyukból le kell vizsgázniuk. Teljes pánik tört ki, különösen a művészeti szakosok között.

[5] HARDIN, Garrett: *The Tragedy of the Unmanaged Commons.* 1968, Science. December 13. 1243-1247

[6] Bővebben: BERTÓK Rózsa: *A legeltetéstől a lelegelt legelőkig*. In: Kockázati társadalom és felelősség (szerk. Karikó Sándor) Áron, Bp. 2010.

sítottakat. Majd ő összegzi a vallomásokat és ő a biztosítéka annak is, hogy mindenképpen megkapjanak valamiféle büntetést akkor is, ha egyik sem vall. A vallomás függ a bankrablóknak az egymás közötti kapcsolatától (apa és fia), az egymás közötti előzetes megegyezés (metaszabály) motivációitól (az apa nem bírná ki a börtönt, vagy a fiú megígéri, hogy kiszabadítja az apját). A bűn elkövetése adott, mégis a büntetés a bűnelkövetők játékának a függvénye.[7] A bűn elkövetése után mindenképpen büntetés jár, a különbség az, hogy kinek és mennyi. Ha a játékosok előre kiszámítják, körültekintően megtervezik az esetleges lebukást, akkor csak azon múlik a játék kimenete, hogy mindenki az előzetes „szerződés" alapján tartja-e a szavát vagy sem. A várakozások beteljesülése a játékosok egymáshoz való viszonyának és az egymásról szerzett tapasztalataiknak a függvénye. Az ismertség megszerzése és a várakozásokkal kapcsolatos előítélet hosszú, bonyolult folyamat eredményei. Ha valakiben 99-szer nem csalódunk, valószínűleg a 100. esetben is megfelel a várakozásunknak. Ha valakiben egyszer csalódunk, még adhatunk neki esélyt, de semmiképpen nem a 100. csalódás után. A várakozásaink ekkor már előítéletesek a korábbi történések miatt. az ilyen és az ezekhez hasonló klasszikus játékelméleti modellek könnyen elemezhetővé teszik a játékosok egymáshoz való viszonyát, a játékosoknak a szabálykövető vagy szabályszegő magatartását, a szavahihetőségüket, a szavuk megtartásának komolyan vett szabályát, vagy akár a játékvezetőhöz kapcsolódó viszonyukat.

Az irodalmi példákból alkotott saját játékaink segítenek a relációk megértésében, a térnek és az időnek a játék kimenetét stimuláló szerepének felismerésében. A *Szerencsés János*[8] mesében alkalmunk adódik a szerencse különböző erkölcsi értelmezésein túl a céhes világra jellemző hét év szolgálat következményeit látni, a szolgálat aranytömbbel való kifizetésének lehetetlen cserekényszereit értékelni, a lábas jószágokra való aranytömb-cserék aránytalanságait megtapasztalni. Kalkulációt végezhetnek a diákok a veszteségek mértékéről a lóra, tehénre, disznóra, lúdra, köszörűkőre való csere-folyamatok kapcsán, s világossá lehet tenni a pazarlás tényét akkor, ha magas csereértéket (arany) adunk oda szinte kizárólag használati értékkel bíró jószágra. Az utolsó csere még „szerencsés" is lehetne, hiszen termelésre, szolgáltatásra hasznos eszköz kerül János birtokába, de egyáltalán nem bánja, mikor az a kútba esik. Tipikus példáját látjuk a szerencse értelmezésének, hiszen Jánosunk megkönnyebbül, mikor a köszörűkő a kútba esik, hiszen megszabadul mindentől, nem kell neki gondoskodnia, cipekednie a továbbiakban. Mások épp ellenkezően látnák a helyzetet, s az elpártolt szerencséről, vagy annak forgandóságáról gondolkodnának. János elherdált aranytömbjét egységnyi darabokra osztva össze lehet hasonlítani az állatokra cserélt értékveszteségeket, miközben beleképzelhetjük magunkat a cserélő partner helyébe és föltehetjük a kérdést, vajon mennyire tisztességes nyilvánvaló kisebb értéket adni a többért? A mese erkölcsi üzenetei számosak: szólnak a tisztességes munkavégzéséről hét éven át, a nyereség iránti indifferenciáról, a tisztesség és a boldogság (megszabadul minden tehertől) összefüggéseiről, János együgyűségéről, vagy az ura felelőtlenségéről, mikor ilyen együgyűnek

[7] Erről bővebben lsd.*: A bűn, a büntetés és a bűnmegelőzés összefüggései az etika történetében*. In: A rendészettudomány határkövei. Pécs, 2012. 295-310

[8] HELLER Ágnes ezt a Grimm mesét elemzi *A szerencse szerepe az erkölcsben* címen jelent meg ez az írása a Végső szavak című kötetben, Kaposvárott, 1997, 5-15

aranytömbbel fizet. Vagy, ahogy Heller Ágnes gondolkodik róla, az ura lehet az Úr is (a német meseszöveg ezt megengedi), aki épp kipróbálja alattvalóját. A mese értelmezése kapcsán megkérdeztük a gyerekeket, hogy mit írnának haza az édesanyjuknak, ha János helyében lennének. Nagyon érdekesen alakult a kognitív disszonancia kérdése: volt, aki az önigazolást a körülményekben magyarázta, volt, aki vigasztalóan beszélt és az érzelmeit, meg a visszatérés örömét hangsúlyozta, volt, aki személyeket tett felelőssé a történtekért, s volt, ki magára vállalta az események ilyetén alakulását, s önvizsgálatot tartott. Egy biztos, a mese mindenkiben elindítja a gondolkodási, fontolgatási folyamatokat, mindenkit vélemény-alkotásra késztet, motivál a vitára, mások meggyőzésére, önismereti kérdésekre tereli a hangsúlyokat. A fenti mese sokakat megihletett, a legutóbbi mese-vég filmes megjelenítése megdöbbentő lett, mintegy feloldva a gazdagságboldogság, áruérték-emberi méltóság feszültséget: János számára – mikor már a köszörűkövet is elveszítette, s kiért a gyönyörű vízpartra –, megjelent egy tündér (tán ő a Fortuna képében megmutatkozó szerencse), aki a szerelmet hozta el. Ezzel a befejezéssel más dimenzióba terelődnek gondolataink: a matériáról a képzeletbe, a realitásból a virtualitásba, a konkrétumokból a láthatatlan régiókba.

Shakespeare *Athéni Timon*ja alapvetően a barátsággal kapcsolatos, s annak félreértelmezéséről szól. Timon kritika nélkül ad, adományoz, fizet az úgynevezett barátainak fércműveikért, szorult helyzetükből való kimentésért, gyermekeik házasodásának megsegítéséért. Naponta vendégül látja őket, terített asztallal, minden földi jóval. Végül Timon – bár kap figyelmeztetéseket időben – kifogy a vagyonából, kiürül a kassza, kénytelen az úgynevezett barátaihoz fordulni segítségül. Kivétel nélkül elutasítják, s elfordulnak tőle. Timon nagyon csalódott lesz, s még az egyéb háborús sikerei sem vigasztalják, elfordul az emberektől, s gyűlöli őket. Végső kívánsága, hogy a tengerpartra temessék el, ahol csak a víz, a föld és a napfény maradnak a barátai. Timon története mély gondolatokat hív életre bennünk a barátságról. Vannak érdek-barátok, ál-barátságok, látszat-barátok, felszínes kapcsolatok, amiket tévesen barátságnak hívnak. Érdemes megfontolni Arisztotelész szavait az igaz barátságról, ami magáért a jóért, és semmi másért köttetett.[9] Timon csak hitte, hogy neki barátai vannak, pedig csak az ő kihasználóit és társaságát az érdekekért keresőket gondolta barátainak. Az igaz barátság nem nézi a hasznot s nem fordít hátat akkor, amikor szükség van a segítségre. Timon teljesen magába fordul a tapasztaltak ismeretében és egy filantrópból embergyűlölővé lesz. (Egy színházi feldolgozása az Athéni Timonnak ezt a címet választotta a név helyett.) Az irodalmi alkotásokból készült játékelméleti modellek sokszor a játékos lelki és jellembeli változásaira fókuszál a relációs háló megváltozásai miatt. A csalódás, a szeretet hiány, a bosszúállás megváltoztatják a hősök jellemrajzát. A modellben jól láthatóvá tehetők a folyamatok és folyamatosan végig lehet kísérni a csoportdinamika alakulását.

Modelleket készítettünk a mindennapi élet és a 21. századi környezet problémáiról is. A jelenben való cselekvés és a jövő lehetőségeinek összefüggéseit hivatott megmutatni a „A szemetelés a tengerparton" modell. A szereplők egy tengerparti nyaralók pillanatnyi köre, akik érdeküktől vezérelve eldobják a kezükben lévő szemetet, mert zavarja őket és/vagy nincsen szemetes edény a közelben. Minden játékos (a nyaralók) a pillanatnyi érdekétől vezérelve cselekszik

[9] *Nikomakhoszi etika*. Európa, Bp., 1987. 247-274.

a jelenben és semmi féle felelősséget nem mutat és nem is gondol bele a jövő tengerparti képébe. Ha tételezzük, hogy mindenki így cselekszik, akkor a jövőben a tengerpart szeméttelepé fog válni. Nyilván a játékosok ezt nem akarják és nem is szándékolják, de a cselekedetük spontán módon összeadódik és mégis létrejön az, ami semmiféle előzetes tervben nem szerepelt. Adam Smithnek a spontán rend társadalomépítő mintájára ebben az esetben a spontán rendetlenség alapján épül a tengerpartra szeméttelep.[10] A cselekedetek egyéni felelősségét néha csak akkor látjuk, amikor akaratlanul ezek a tettek összeadódnak. Az emberi cselekedetek egy kis renitenciája nem feltűnő vagy esetleg észre sem vehető, de ha mindenki így cselekszik, akkor akár tragédia is származhat belőle. Ez a modell rávilágít a jövőbeni környezetünk egészséges állapotának megtartására, illetve a következő generációk életlehetőségének megalapozására. A diákokban kialakítható a felelős magatartás, ami jól megmutatkozik például a szelektív szemétgyűjtés kérdései kapcsán, mikor a szülőket is gyakran a gyerekek veszik rá a családon belüli szelektív szemétválogatás folyamataira. A tudatosság, a felelősség és a jövő orientáltság szép példái jelennek meg ezekben a cselekedetekben.

[10] Buchanan a San Diegoi tengerpartról írja le a spontán rendetlenség működését. In: Bertók Rózsa: „Magánvétkek – közhasznok"? Dr. Haller Média Kiadó, 2002.

Irodalom

Lányi András–Jávor Benedek: *Környezet és etika: Szöveggyűjtemény*. L'Hamattan, Bp., 2005.
Zagora, C. Frank: *Játékelmélet: Fogalmak és alkalmazások*. Helikon, Bp. 2006.
Mérő László: *Mindenki másképp egyforma: A játékelmélet és a racionalitás pszichológiája*. Terricum, 2000.
Tóth I. János: Fejezetek *a környezetfilozófiából: Szerzők és irányzatok*. JATEPress, Szeged, 2005.
Csontos László (válogatta): *A racionális döntések elmélete*. Osiris, Bp., 1998.

Fülöp Zoltán Ottó

AZ IDŐKEZELÉS KÜLÖNBÖZŐ MÓDJAI A SZIKVIZES TÁRGYKULTÚRA KAPCSÁN A SZEGEDI VÍZTORONYBAN[1]

Bevezetés

A szódás mesterség tárgyi forrásainak megőrzésében és reprezentálásában lokális szinten fontos szerep jut a szegedi víztoronynak mint rendhagyó kiállítótérnek. A helyiek által csak *Öreg Hölgy*nek nevezett műemléképület Európában egyedülálló installációja ipartörténeti metszetben mutatja be a szikvízkészítők speciális munkaeszközeinek konkrét és szimbolikus jelentését. Történeti forrásként értelmezve e materiális objektivációkat fogalmazódik meg a kérdés, hogyan hozható összefüggésbe az idő kategóriája a mesterség tárgykészletével. Közelebb kerülhetünk a válaszhoz, ha a múltfeldolgozást mint vizsgálati aspektust gyűjteményi kontextusban állítjuk a középpontba. Ebből az optikából fontos rávilágítani a történeti idő és a múzeumi idő dichotómiájára, az idősíkok folytonosságának illetve szakadozottságának dilemmájára, a rész-egész viszonyára és nem utolsó sorban a kurátori koncepció (*curator's choise*) meghatározó szerepére. A vizsgálat során szintetizálom a külső perspektívából közelítő, kritikusan elemző és a terepen résztvevő-megfigyelő, a saját tapasztalatokat felhasználó kutatói attitűdöt. Az analízist nem szűkítem le kizárólag a kiállítási térre, hanem kiterjesztem olyan szöveges és nem szöveges kísérő anyagokra, amelyek a látottakat felidézhetővé, archiválhatóvá és kiváltképp kutathatóvá teszik. Olyan kordokumentumokként tekintek rájuk György Péter nyomán, melyekből kiolvasható „az adott intézmény önmagáról kialakított képe és önértelmezése is."[2] A tárgyi forráscsoport spektrumának határát szintén nem korlátozom le a kiállított dologi javak körére, hanem ahol lehetséges, ott kitágítom a mesterség anyagi kultúrájának egészére. Az elemzés során a létesítmény, a tárgykultúra és a kiállítás időviszonyait vetítem egymásra, mivel e kapcsolatrendszerben az időtapasztalat többrétegűsége jól kirajzolódik. Mindezek komplexitásukban teszik lehetővé az egyedi vonásokon túlmutató általános észrevételek megfogalmazását.

A dolgozatban először a rendeltetését tekintve több közfeladatot ellátó, a gyűjtemény mondanivalójával ugyanakkor sajátosan szervesülő műemléképületre fókuszálok, melyet az állandó kiállítás anyagának vizsgálata követ. Végül az ipari örökség kulturális újrahasznosításának (*cultural recycling*)[3] alternatíváit vázolom fel, melyre a 20. század végétől számos nemzetközi példát találunk

[1] A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „*Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program*" című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

[2] Vö. GYÖRGY Péter, *Az eltörölt hely – a Múzeum: A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában. New York, Természettörténeti Múzeum – egy példa*. Magvető, Bp., 2003.

[3] Vö. Wojciech KALAGA – Marzena KUBISZ – Jacek MYDLA (eds.), *Culture of Recycling/Recycling Culture?: Literary and Cultural Theory*. Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main –Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2011.

különösen a görög és a spanyol muzeológiában.[4] E kitekintés mentén jól körvonalazhatók az átfedések és a különbségek.

1. Értelmezési keret

1.1 Múzeumi prezentációs eljárások

A téma kifejtését megelőzően szükségesnek tartom azon elemzést segítő fogalmak – mint a reprezentáció, a *display* és az inszcenálás – jelentéstartalmát megvilágítani, melyek eltérő interpretálási lehetőségekre adnak módot. A kulturális reprezentáció mint a Foucault-i értelemben vett *szavak és dolgok* közötti viszony egyik formája,[5] az 1980-as évektől kezdve jelent meg a kulturális antropológiában módszertani problémaként, majd a társadalomtudományok egyik kulcsfogalmává vált a diszciplínában végbemenő kulturális fordulat(ok)nak (*cultural turn/s, kulturelle Wende/n*)[6] köszönhetően. A múzeumi közeg ezt követően a társadalom és a tudomány nyilvános tereként vált a kutatói megfigyelés tárgyává.[7] E diskurzusban a fő irányokat a reprezentációhoz, a történeti múlthoz és a társadalomhoz fűződő viszony új alapokra helyezése jelentette. A szövegként felfogott kultúrából (*writing culture*)[8] a kiállított kultúra felé (*exhibiting culture*)[9] történő hangsúlyeltolódás magával hozta a tárgyak, a gyűjtemények és az általuk elmondott narratívák előtérbe kerülését. A kiállítás létrehozását aktív alkotófolyamatként illetve sajátos értelemadási eljárásként felfogva[10] felértékelődött az olyan reprezentációs stratégiák kidolgozása és alkalmazá-

---

[4] Vö. ÉBLI Gábor, *Múzeumánia*. L'Harmattan, Bp., 2016.

[5] Vö. Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok*. Osiris, Bp., 2000.

[6] Vö. Doris BACHMANN-MEDICK (Hrsg.), *Kultur als Text: Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaf*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1998.

[7] Vö. Arjun APPADURAI – Carol A, BRECKENRIDGE, Gondolatébresztő múzeumok: A közszemlélere tett örökség Indiában = ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor (szerk.), *A kulturális örökség*. Atelier füzetek 7., L'Harmattan Kiadó, Bp., 2004. 305–321.
Vö. Ebenhardt BERG – Martin FUCHS, *Kultur, soziale Praxis, Text: Die Krise des ethnographischen Repräsentation*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1993.
Vö. Anthony SHELTON, *Unsettling the Meaninig: Critical Museology, Art and Anthropological Discourse = Focaal*, 34, 1999. 143–162.

[8] Vö. James, CLIFFORD – George E. MARCUS (eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1986.

[9] Vö. Ivan KARP – Steven D. LAVINE (eds.) *Exhibiting Culture: The Poetics and Politics of Museum Display*. London Smithsonian Institution Press, Washington, 1991.

[10] Vö. James CLIFFORD, On Ethnographic Surrealism = James CLIFFORD, *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Harvard University Press, London, 1994. 117 – 152.
Vö. Henrietta LIDCHI, The Poetics and the Politics of Exhibiting Other Culture = Stuart HALL (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage – Open University, London, 1997. 151-222.
Vö. Gottfried KORFF, A tárgykultúra múzeumi feldolgozásának nehézségei. A muzealizálás mint intézményeken túlmutató trend = FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.), *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer: Fordításgyűjtemény*. MaDok-füzetek 2. Néprajzi Múzeum, Bp., 2004. 18-27.
Vö. Gottfried KORFF – Martin ROTH (Hrsg.), *Das historische Museum: Labor, Schaubühne, Identitätsfabrik*. Campus Verlag – Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Frankfurt am Main – New York – Paris, 1990.

sa, melyek túlhaladták a tárgyak, a képek, a dokumentumok bemutatását és azokat immár értelmező közegként[11] kezelték.

Carlo Ginzburg történeti megközelítésben mutatott rá, hogy a reprezentáció alkalmazhatóságát értelmezésének kettősségéből nyeri. Egyfelől kezelhetjük pótlékként, amikor is a megjelenített valóságot helyettesíti. Másfelől olyan segédletnek, mintegy utánzásnak tekinthetjük, amely előhívja a jelen nem lévő, hiányzó valóságot.[12] A víztoronyban látható tárlaton e dichotómia szintén kifejezésre jut, hiszen a szikvizes forrásanyag miközben bemutatja a realitás egy szeletét, egyúttal megidézi a kisiparhoz köthető tárgy- és vizuális kultúra egészét, a teljes eszközkészlet látszatát keltve. Ernst Gombrich felfogásában e perspektíva – „a *helyettesítő megelőzi a hasonmást"* – posztmodern újraértelmezése vezetett el a „*képmás mint reprezentáció"*[13] szemlélet kialakulásához és térnyeréséhez a múzeumi gyakorlatban.

Lényeges a fejezet másik két alapfogalmára is összpontosítani és adaptációját a történettudomány számára megvizsgálni. A *display* a megjelenítések azon speciális helye, amely nem pusztán szemléltet, hanem önálló, interpretáló közeget hoz létre, saját tere és ideje van. E megközelítésben a gyűjteményi környezet olyan autentikus forrásokból, látvány- és képi elemekből álló komplex médiumként értelmezhető, ahol a vizualitás és a nyilvánosság kiemelten hangsúlyos, ahol a tárgyak poliszemikussága, a prezentáció nyitottsága alapvetően hatással van a kiállítótérre, valamint a befogadói látásmódra.[14] A szegedi hidroglóbusz ilyen sűrített ismeretátadási helyszínként értelmezhető.

Az inszcenálás fogalma az 1980-as évektől terjedt el a muzeológiában. A jelenetekbe rendezés alapvetően a tárgyakhoz tartozó szövegek, információk, valamint a kiállítás történetének térre fordításában érhető tetten. Az ilyen típusú installáció lényege Jana Scholze[15] megfogalmazásában "a *térben rekonstruált kontextus"*.[16] Ez a színházi gyakorlatból kölcsönözött szakterületspecifikus eljárás biztosítja a múzeumi, a társadalmi és a kulturális terek közötti közvetlenebb átjárást. A változatos formában megjelenő szcenírozott kiállítási terekre különösen jellemző a sajátos hangulatot teremtő látványelemek és hanghatások alkalmazása. Az új megközelítésű vizuális interpretálás és tárgyegyüttes-képzés

[11] Vö. Clifford GEERTZ, *Az értelmezés hatalma.* (vál. és utószó) NIEDERMÜLLER Péter. Századvég, Bp., 1994.

[12] Vö. Carlo GINZBURG, Reprezentáció: A szó, az eszme és a dolog = UŐ., *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Kijárat, Bp., 2010. 123.
Többek között Roger Chartier utal arra, hogy a megidézésként és helyettesítésként felfogott reprezentáció fogalmát Antoine Furetiére (1619 – 1688) francia költő, lexikográfus használta először 1684-ben. Majd három évvel később megírta a *Dictionanaire Universel* c. tudományos szótár *Répresentation* szócikkét is.
Vö. Roger CHARTIER, Le monde comme représentation = *Annales ESC* 44 (1989) 6., 1989. 1514.

[13] Vö. Ernst GOMBRICH, Elmélkedés egy vesszőparipáról, avagy a művészi forma gyökere = HORÁNYI Özséb (szerk.), *A sokarcú kép: Válogatott tanulmányok a képek logikájáról.* JPTE, Bp., 1982. 15–25.

[14] Vö. KARP – LAVINE 1991.
Vö. Gottfried FLIEDL, Ausstellungen als populistisches Massenmedium = *Ästhetik und Kommunikation.* Heft 67/68., 18. Jahrgang, Berlin, 1987.;
Vö. Robert LUMLEY (ed.), *The Museum Time-Mashine: Putting Cultures on Display*. Routledge, London – New York, 1988.
Vö. Mary BOUQUET, The Didactics of Exhibition Making = *Focaal 34,* 1999. 174-192.

[15] A londoni Kingston University oktatója, múzeumi kurátor.

[16] Vö. Jana SCHOLZE, *Medium Ausstellung: Lektüren musealer Gestaltung in Oxford*, Leipzig, Amsterdam und Berlin. Transcript Verlag, Bielefeld, 2004. 149-150.;

(*Ensamble-Bildung*)[17] lehetőségeinek kiaknázását megfigyelhetjük a víztorony belső térrendezése során. Az installáció olyan performatív közegben valósul meg, ahol a tárgyak újrafogalmazását követhetjük nyomon. E relációban vetődik fel egy újabb kérdés, a 20. század utolsó harmadától tapasztalható múzeumi paradigmaváltás milyen hatással volt a szikvizes reprezentációs eljárások gyakorlatára.

1.2. Alkalmazott tárgyelméletek

Az 1960-as években Nyugat-Európában a tárgyak történeti forrásként való kezelése egyre inkább előtérbe került.[18] Számos kutató reflektált a témára, közöttük Jean Baudrillard közgazdasági és szociológiai alapokból kiindulva a modern fogyasztói társadalom anyagi kultúráját vázolta fel *A tárgyak rendszere (Le système des objects) c.* könyvében.[19] Véleménye szerint a tárgyaknak sajátos nyelvezetük van és többé-kevésbé összefüggő jelentésrendszert alkotnak. A *beszélő tárgyak* saját értékükön felül egyetemes jelfunkcióval rendelkeznek, amit a fogyasztási cikkek védjegyhasználatával magyaráz. Ahhoz, hogy a matériából eladható termék lehessen, először is jellé kell válnia. Értelmezésében a védjegy az értékek nyelvének radikális leegyszerűsítése és nagy előnye, hogy számos szétszórt, különálló jelentést képes összefogni.[20] Clifford Geertz elmélete rokonítható a fenti nézettel, hiszen a szimbolikus antropológia képviselője az anyagi kultúrát szintén jelrendszernek tekinti. Elmélete szerint a tárgyak az idők folyamán többszintű és többrétegű jelentéstartalmakat sűrítenek magukba, melynek megfejtése és interpretálása a kutató feladata.[21]

Barbara Kirshenblatt-Gimblett *Objects of Memory: Material Cultureas Life Review* c. munkájában szemiotikai szempontokat követ. A kanadai kutató elsősorban a múzeumba került tárgyakat tanulmányozza.[22] A dolgok természetes környezetükből való leválásának (*detachement*)[23] és közgyűjteményekbe kerülésének problematikáját főként a tárgy jelentésváltozásán és a hozzá társított képzeteken keresztül elemzi. Tanulmányában használja az azóta sokat idézett *semiotic retooling*[24] ('szemiotikai megmunkálás') kifejezést, mely termékeny táptalajra talált többek között a német társadalomtudományokban. Gottfried Korff német néprajz- és kultúrakutató e perspektívát továbbgondolva a materiá-

[17] Vö. Brian O'DAHERTY, *White Cube: The ideology of the Gallery Space*. Berkeley – University of California Press, Los Angeles, 1976.
Vö. FRAZON Zsófia, *Múzeum és kiállítás*: *Az újrarajzolás terei*. Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Bp. – Pécs, 2011. 66-72.

[18] Vö. MIKLÓS Pál, Utószó= Jean BAUDRILLARD, *A tárgyak rendszere*. Gondolat, Bp., 1987. 240-245.

[19] Vö. BAUDRILLARD, 1987.

[20] Vö. UŐ., uo. 200-233.

[21] Vö. GEERTZ 1994. 250-260.

[22] Zsidó származású kanadai kutató. Fő kutatási területe a múzeumok, a turizmus és az örökség kapcsolata.

[23] Vö. Barbara KIRSHENBLATT-GIMBLETT, *Destination Culture: Turism, Museums and Heritage*. University of California Press – Berkeley, Los Angeles – London, 1998. 19.

[24] Vö. Barbara KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Objects of Memory: Material Culture as Life Review = Oring Logan ELLIOTT (ed.), *Folk Groups and Folklore Genres: A Reader*. Utah State University Press, Utah, 1989. 332. A szikvizes tárgyak kikerülve természetes környezetükből, mindennapi használtból egy sajátos térbe kerülnek, ahol a „szemiotikai megmunkálás" következtében új jelentésre tesznek szert.

lis objektivációkhoz az autentikusság kritériumai felől közelít. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a múzeumban a tárgyak eredetiségfogalma megváltozik, hiszen már nem az egyéni életvilághoz és személyes élettörténethez kötődnek, hanem kikerülnek a kollektív tapasztalat terébe.[25]

A magyar múzeumi szférában dolgozó kutatók is hasznos eredményekkel szolgálnak a kulturális reprezentációt illetően. A kulturális megértés kérdéskörét tárgyalja Fejős Zoltán *Tárgyfordítások* c.[26] munkájában abból az alapfeltevésből kiindulva, miszerint a gyűjteményi tárgyakat a múlt és a jelen közötti fordítás jellemzi. Ebben az aktusban a muzeológus az installáció történetét új jelentésű szöveggé alakítja, kulturális összefüggéseket fordít le. A múzeumot a szerző nagy fordítógépnek nevezi, hiszen az eredeti körülmények közül kiemelt, előbb demajd rekontextualizált tárgyak új tartalommal bővülnek.[27] E felfogásban a kultúra nem kész, rögzített jelentésekből álló szöveg, hanem potenciális jelek összessége.[28] E gondolatkört többek között Gazda Klára muzeológus, etnográfus is górcső alá vette. Az erdélyi kutató koncepciójának sarokköve, hogy a tárgyak túlmutatnak önmagukon. A járulékos jelek képszerűen jelenítik meg a társadalomnak a szociális rendről és a világról alkotott fogalmát. Értékdimenzióik összefüggnek a társadalom értékeivel és ez használatukban is tükröződik.[29] Interpretálásában a közgyűjteményi megőrzés révén a tárgyak metamorfózison mennek keresztül: eredeti funkciójukat elveszítik és helyette múzeumi információs folyamatok részeivé válnak. Jelfunkcióik átalakulva élnek tovább, részben megőrződnek, fragmentálódnak vagy kiegészülnek. Mindenkori megörökítőjükön múlik, hogy a tárgyak mit tudnak üzenni az adott kultúráról.[30] A kiállítóterek innovatív építészeti megoldásainak jelentőségére irányította a figyelmet Vásárhelyi Tamás. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a nem szokványos épület, a rendhagyó kiállítási körülmények és a gyűjtemény között milyen kapcsolat áll

[25] Vö. Gottfried KORFF, Anmerkungen zur aktuellen Situation des Museums als Einleitung zur zweiten Auflage = Gottfried KORFF – Martina EBERSPÄCHER – Gudrun Marlene KÖNIG – Bernhard TSCHOFEN Bernhard (Hrsg.), *Museumsdinge: deponieren-exponieren*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 2002. X-XI. Korff szerint a gyűjteményi megőrzés révén valósulhat meg a hétköznapi történelem (*Alltagsgeschicthe*) társadalmasítása.

[26] Vö. FEJŐS Zoltán, *Tárgyfordítások: Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Gondolat, Bp., 2003.

[27] Fejős Zoltán szerint vannak olyan tárgyak, melyek önmagukban *nem beszédesek*, ezért szükséges az általuk közvetített kulturális jelentéseket nyilvánvalóvá tenni. Vö. UŐ. 2003.

[28] A kultúra késztermékként (*Kultur als Produkt*) való értelmezése helyett a kultúra előállítási folyamatként (*Kultur als Prozess*) jut kifejezésre. E megközelítésben előtérbe kerül a kultúra cselekvésként való értelmezése (*Kultur als Handlung*), mely során a performatív jellegre helyeződik a hangsúly. A kulturális szöveg-modell metamorfózisának folyamatában mindez azt eredményezte, hogy a kultúrát ezután már nemcsak folyamatként vagy cselekvésként ábrázolták, hanem tudományelméleti szinten a fordítás folyamataként (*Kultur als Übersetzung*). Anthony Appiah pedig a kultúra mint fordítás képletet továbbgondolva eljutott a fordítás mint kulturális gyakorlat (*Übersetzung als kulturelle Praxis*) megközelítésig, mellyel azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy az egyes kulturális szintek közötti közvetítést minden esetben sajátos aktivitásként kell tekintenünk, mely lehetővé teszi a bemutatást, az átjárást. Vö. Anthony Kwame APPIAH, Thick Translation. On Postcolonial Discourse = *Callaloo*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994.; Vö. UŐ, Thick Translation = Venuti LAWRENCE (ed.), *The Translation Studies Reader*. Routledge, London, 2000.; Vö. UŐ., *Kosmopolitischer Patriotismus*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2001.

[29] Vö. GAZDA Klára, *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – Bábes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2008. 55-76.

[30] Vö. UŐ., 2008. 11-17.

fenn a tartalom, az esztétika, a funkcionalitás szempontjából.[31] Frazon Zsófia azt tanulmányozza, hogy a kortárs hétköznapok múzeumi feldolgozása milyen hatással van a múzeumi gyűjtemények átalakulására és ez mennyiben befolyásolja a kiállítások tartalmát és formáját.[32]

1.3. Az időmodellek szerepe és alkalmazhatósága

Az idő kérdése a 20. században került újra a történészek érdeklődésének homlokterébe. Paul Ricoeur a narratívák közötti köztes szintek feltérképezésére vállalkozott az időbeliség mentén, Michel de Certeau S. J. pedig arra mutatott rá, hogy a történettudomány hosszú ideig az idő kategóriáját pusztán taxonómiai eszközként használta.[33] A múlt, a társadalmi idő problémája az 1990-es évektől kezdve olyan interdiszciplináris táplálkozási területté vált, melyből a *heritage studies*, a *memory studies,* valamint a politológia is ki akarta venni a maga részét, ezáltal a történettudomány arra kényszerült, hogy reflektáljon olyan fogalmakra, mint a kulturális örökség és az emlékezet. A tudományos reflexiók közül saját kutatási területemet érintően François Hartog elmélete alkalmazható leginkább. Nevéhez fűződik a történetiség rendjei (*régime d'historicité*) fogalmi struktúrájának kidolgozása.[34] A francia történész a jelenből és annak önmagára irányuló kérdésfeltevéseiből kiindulva a tér és az idő kategóriája mentén különböző korokba ad betekintést könyvének címében is felvázolt történettudományi segédeszköz nyomán. Hartog szerint a történeti időhöz való viszony a jelentéstulajdonítás révén is megragadhatóvá válik. Interpretálásában a kortárs örökség a ma emberét meghatározó prezentizmus tiszta és világos lenyomata, az idő válságának megnyilvánulása.[35] A Hartog-féle prezentizmussal rokon vonásokat mutat, a német filozófus Hermann Lübbe (1926-) által megalkotott kompenzációs hipotézis,[36] mely szerint a jelen embere az elmúlástól való félelmében szinte mindent azonnal múlttá nyilvánít, ezáltal a jelen szinte megszűnik létezni. Ez az 1990-es évektől a német muzeológiában is elterjedő szemlélet – *Musealisierung der Vergangenheit*[37] – a modernitás múltértelmezését sajátos szempontok mentén próbálja újratematizálni. Chris Lorenz holland történész *Blurred lines* c.

---

[31] Vö. VÁSÁRHELYI Tamás, Ami a színfalak mögött történik = VÁSÁRHELYI Tamás – KÁRPÁTI Andrea (szerk.), *A múzeumi tanulás kézikönyve: Bevezetés a múzeumi ismeretterjesztésbe és a Természettudományos múzeumi ismeretterjesztés továbbképző tanfolyamok jegyzete*. Magyar Természettudományi Múzeum - Typotex, Bp., 2011. 42.;

[32] Vö. FRAZON 2011.

[33] Vö. HARTOG François, *A történetiség rendjei: Prezentizmus és időtapasztalat*. L'Harmattan – Atelier Füzetek 9., Bp., 2006. 11-13.

[34] A történetiség rendje azon viszonyok jellegének megragadását szolgálja, amelyet minden egyes társadalom saját múltjával tart fenn. Hartog azt állítja, hogy a történeti jelenségek nem az időn keresztül, hanem az *időben* zajlanak. Hartog a kosellecki terminológia segítségével abból indul ki, hogy a 18. század végétől a múlt olyan *tapasztalati mező*, amely többé már nem az ismert dolgok ismétlődésének a helye, hanem egy újra, egy ismeretlenre irányuló tér, amelyben a jövő egy bizonyos *várakozási horizont* által befolyásolt jövővé vált. A történetiség rendjei olyan nehezen körülhatárolható rendszernek tekinthetők, amelyek a múltat, a jelent és a jövőt artikulálják egy adott társadalom számára. Vö. HARTOG, François *Time, History and the Writing of History: the Order of Time*. KVHAA Konferenser 37., Stockholm, 1996.

[35] Vö. HARTOG 2006.

[36] Vö. Hermann LÜBBE, *Zeit-Verhältnisse*: *Zur Kulturphilosophie des Fortschritts*. (Herkunft und Zukunft, Band 1.), Styria Verlag, Graz-Wien-Köln, 1983.

[37] Az idődimenziók függvényében „muzealizált múlt" kérdése.

tanulmányában az idősíkok közötti átjárhatóság problémakörét járja körbe.[38] Úgy véli, az aktuális jelen tudatosan szelektál a múlt eseményei között, egymáshoz való viszonyukat „töredezettség" , „szakadozottság" jellemzi.

Az örökség és az időbeliség kapcsán Hartog idézi Krzysztof Pomiant,[39] aki szerint az örökség azon szemioforok gyűjteménye, amelyet egy adott pillanatban és egy adott pillanatig magáénak tud egy társadalom. Láthatóvá tesz, kifejez egy bizonyos időrendet, amelyben egy olyan múlt dimenziója számít, amelytől a jelen nem akar teljes egészében elszakadni: ünnepeli, utánozza, presztízst nyer belőle. [40] *„A távoli (…)* (kiemelés F. Z. O.), *a nem jelenlévő jelképei […] közvetítők azok között, akik láttatják őket és a láthatatlan világ között. […] Amint e tárgyakat kivonják eredeti környezetükből […] szemioforákká, vagyis jelek hordozóivá válnak."*[41] Pomian értelmezésében a kiállított matériák együttese mint sajátos mediális közeg közvetít a múzeumi világ és a múzeumon kívüli világ között.

Alapvetően a filozófiai és a (művészet)történeti perspektívát előtérbe helyezve a tárgyak anyagi mivoltát állította középpontba George Kubler *Az idő formája* (*'The shape of time',* 1962)[42] c. művében módszertani kérdéseket is érintve. Fő szempontja az idő globális, homogenizált szemléletének cáfolata. A strukturális antropológia és a nyelvtudomány eredményire támaszkodva Kubler azt állítja, hogy nem az időnek van formája, amely megjelenik a tárgyakban, hanem a tárgyak története ábrázolja és strukturálja az idő rendjét.[43] Úgy véli, időbeli fogódzók szükségesek ahhoz, hogy észlelni tudjuk azokat a jeleket, amelyek időben máskor és – legtöbbször térben is – máshol lezajló folyamatokhoz kapcsolódnak.[44] Így az idő heterogenitásának és pluralitásának problémavilága kerül vizsgálódásának centrumába.

A fent említett különböző perspektívából megfogalmazott elméletek jó vonatkoztatási alapot adnak a szikvíz lokális szintű kulturális reprezentációjának vizsgálatához, ezáltal a múlthoz való viszonyulásmód elemzéséhez.

2. A szegedi víztorony többdimenziós szerepe

Az 1904 óta folyamatosan működő hidroglóbusz Zielinski Szilárd[45] alkotása. A legutóbbi rekonstrukciós munkálatok 2005 augusztusától egy éven át tartottak, amikor a tornyot körülvevő tér rehabilitációja is megtörtént. A korszerűsítés keretében *Mérnök Pantheon* kialakítására is sor került, ahol hét szegedi kötődésű szakember mellszobrát helyezték el.[46] A város e nevezetessége napjainkban

[38] Vö. Chris LORENZ, Blurred lines. History, Memory and the Experience of Time = *International Journal for History, Culture and Modernity 2014/2. (1.)*, 2014. 43–63.
[39] Krzysztof Pomian (1934 –) lengyel származású francia filozófus, történész, esszéista, muzeológus.
[40] Vö. HARTOG 2006. 149-152.
[41] Kryzsztof POMIAN, *Der Ursprung des Museums*. Vom Sammlen. Wagenbach Verlag, Berlin, 1998.
[42] Vö. Alexander KUBLER, *Az idő formája*. Gondolat, Bp., 1992.
[43] Vö. RADNÓTI Sándor, Utószó = KUBLER, 1992. 195-226.
[44] Vö. KUBLER 1992. 178–179.
[45] A vasbetonépítés magyarországi meghonosítója. Az 1959/60-as években végzett homlokzati felújítástól eltekintve az épület szerkezetében nem történt változás.
[46] Zielinski Szilárd (1860 – 1924) építőmérnök, műegyetemi tanár, a magyarországi vasbetonépítészet úttörője. Korb Flóris (1860 – 1930) építész, többek között a Zeneakadémia épületének tervezője. Pálfy-Budinszky Endre (1902 – 1968) Szeged város főmérnöke. Magyar Ede (1877 – 1912) a szecessziós építészet kiemelkedő alakja. Nevéhez fűződik a szegedi Röeck Palota

nemcsak a turisztikai látványosság szerepét tölti be, hanem jól reprezentálja egy ipari objektum megőrzésének és multifunkcionális hasznosításának lehetőségeit. Bár a létesítmény elsődleges feladata továbbra is Szeged vízellátásának biztosítása maradt, belső tere ugyanakkor alkalmat nyújt a különböző tematikájú kiállítások számára, hiszen állandó ipartörténeti, fizikatörténeti tárlatnak is helyet ad. Kiváló akusztikája lehetővé teszi hangversenyek rendezését, ezenkívül kilátóként is működik. Az építmény a szikvizes tárgyaknak nemcsak sajátos környezetet, hanem egyben új értelmezési keretet is biztosít, mely további kérdéseket is felvet.

Nevezhető-e az egyedi ipari műemléképület múzeumnak a szó klasszikus értelmében? Rendelkezik-e a hagyományos gyűjteményi funkciókkal úgy, mint gyűjtés, nyilvántartás, raktározás, konzerválás? Tárlata, prezentációs és kommunikációs eljárásai megfelelnek-e a kiállítás műfaji kritériumainak?

3. Történeti idő – múzeumi idő

A mérhető időtartam mellett a szódagyártás eszközei másodlagos, származékos léttel is rendelkeznek. A *szemiotikai megmunkálás*[47] a szegedi víztoronyban felsorakoztatott tárgyakon jól tetten érhető. Hiszen bár már kiszorultak a hétköznapi használatból, de funkcionalitásukból kiemelve új, megkülönböztetett szerepet kaptak. A kiállítás azt példázza, hogy a kismesterség egykori eszközei jelentésátalakuláson mentek keresztül: eredeti státuszukat elveszítették, így már csak töredékes információkat nyújtanak arról a valóságról, melynek egykor organikus részei voltak.[48]

A tárlaton bemutatott darabok idővonatkozásainak első és nyilvánvaló funkciója a múlt emlékeinek megőrzése és bemutatása. A gyűjtemény, mely *A szódavíz, egy magyar kultuszital*[49] elnevezést viseli közel 150 darab régi, egyedi szódásüvegből illetve a mesterséghez kapcsolódó funkcionális tárgyból áll. A kollekció részét képezik a technológiai fejlettség különféle szintjeit reprezentáló szódatöltőgépek, szerszámok, eszközök és alkatrészek, a speciális munkaruházat kellékei, a vitrinekben őrzött változatos méretű, formájú, színű és díszítésű szódásüvegek. A falakon archív fotók, grafikák, plakátok, képzőművészeti alkotások láthatók illetve korabeli sajtótermékek hirdetései, szépirodalmi idézetek olvashatók. Egyúttal megtekinthetők a szikvízkészítők személyes tárgyai, hazai és nemzetközi díjak, oklevelek, elismerések. A kulturális közvetítés különböző kommunikációs eljárások segítségével valósul meg. Az *in situ* módszer ('természetes környezetben való megőrzés') a múzeumi tárgy fragmentum természetén alapul, vagyis a rész megmutatása képes az egész előhívására. A történeti szemlélet így akár kevés tárgyban is sűrűsödhet. Az *in context* ('kontextusba állítva') technika a tárgyakat és a témákat olyan múzeumi kontextusba helyezi, amely az értelmező és az elemző megközelítéseket részesíti előnyben a feliratok, narratív

tervezése. Tóth Mihály (1846 – 1925) Szeged város főmérnöke. Feketeházy János (1842 – 1927) hídépítő mérnök. Zsigmondy Béla (1848 – 1916) hídépítő, vízépítő és gépészmérnök. Vö. TÓTH Ferenc, *Csongrád megye építészeti emlékei*. Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged, 2000.

[47] Vö. KIRSHENBLATT-GIMBLETT 1998. 19-23.

[48] Vö. GAZDA 2008. 11–17.; Vö. HERNÁDI 1980.

[49] Vö. KISS 2008.

kiadványok használatával.[50] A két bemutatási forma, a tematikus, a térbeli, a vizuális és a látványszempontú megformáláshoz használt eszközök – a hely, a tárgy, a kép, a szöveg, a történet, az elrendezés – együttesen alkotják a *displayt* a szegedi víztoronyban.

A kiállítástervezésre jellemző, hogy a múlt rekonstruálása a kronológia mentén halad. E múzeumi gyakorlatban megszokott és népszerű rendezési elvnek nagy előnye, hogy könnyen átláthatóvá teszi az egymást követő események sorát. A kurátor mesterségesen újraalkotja az artefaktumok eredeti kontextusát. Célja, hogy a társadalmi valóság és a múzeumi reprezentáció minél jobban közelítsen egymáshoz.[51] Fontos a megjelenítés nyitó- és záródátuma (1826 – 2006), hiszen egyfajta keretét adja az elbeszélt történetnek. A hidroglóbuszban a magyarországi kiindulópontot Jedlik Ányos OSB neve fémjelzi. A narratíva pedig a termék oltalom alá helyezésének évével fejeződik be, ami a tárlaton a védjegyekkel felruházott szikvizes üvegek – a Baudrillard-i értelemben vett *beszélő tárgyak* – kapcsán jelenik meg.[52] A kurátori elgondolás egy helyütt ugyanakkor megbontja az egyenesvonalú időrendet, szakít a hagyományos prezentációs paradigmával és a köralakú belső tér adottságait kihasználva a személyes emlékezethez köti a múltértelmezés térbeni megjelenítését. A szubjektív idő azonban a közös narratíva tükrében nyer értelmet. Deák Mária *A szánkó* c. története az 1956-os forradalom eseményeit eleveníti fel, amikor is a ferencvárosi nagynevű Deák szódásdinasztia egyik leszármazottja ródlival juttatta el titokban a szódavizet a felkelőkhöz. A mikroelbeszélés harmonikusan illeszkedik a makroszintű társadalmi történésekbe, az egyéni idő összefonódik a kollektív idővel. A kismesterség és a történelmi események párhuzamba állítása többek között arra mutat rá, hogy a fragmentumokból való építkezés a kiállítási koncepció fontos része.[53]

Az idő és a gyűjtemény sokrétű viszonyban áll egymással. Ha a kiállított darabok időbeliségét kívánjuk megragadni, akkor legkézenfekvőbb a külső jegyek alapján történő rendszerbe sorolás, melyből következtetni lehet a tárgyak korára, származására, egyediségére, tipológiai jellemzőire, társadalmi életben betöltött szerepére. Ezzel szoros összefüggésben a fizikai elváltozásukról is érdemes szót ejteni, hiszen a matéria sérülései, korrodálása, kopása ugyancsak felfoghatók az idő lenyomataiként. Az idővel szembeni ellenállás intézményes gyakorlataként értelmezett múzeumi megőrzés[54] révén az anyag állapotának romlása bizonyos mértékben meggátolható. A kronológia megállapítása szempontjából meghatározó az egy típusba tartozó tárgyak életrajza. [55] E reflexió figyelembe vételével érdemes szemügyre venni a külön vitrinekben őrzött zöld, piros és kék színű üvegek formavilágát, mely során egyértelműen szembeötlik egyfajta elmozdulás az esztétizáló szempontok hangsúlyossága felől a funkcionalitás irányába. Ez azzal magyarázható, hogy mind a *know-how* eljárások, mind a felhasznált anyagok modernebbek, praktikusabbak és nem utolsó sorban olcsóbbak lettek.

[50] Vö. KIRSHENBLATT-GIMBLETT 1998. 19-23.; Vö. FRAZON 2011. 170-176.; Vö. James CLIFFORD, *Sich selbst sammeln* = Gottfried KORFF – Martin ROTH (Hrsg.), 1990. 87-106.
[51] Vö. KIRSHENBLATT-GIMBLETT 1998. 19-23.; Vö. FRAZON 2011. 170-176.; Vö. CLIFFORD 1990.
[52] Vö. BAUDRILLARD 1987. 35-78.
[53] Vö. EDWARDS 1999.
[54] Vö. Fejős 2003. 100.
[55] Vö. RADNÓTI 1992. 195-226.

A tárlaton a szelektív válogatás eredményeképpen elsősorban azok a tárgyak láthatók, amelyek egyediségükben tűnnek ki vagy társadalmi kontextusukban reprezentatívnak minősülnek. A kiállítási darabok között megtaláljuk a ma már feledésbe merült golyós üveget – a *kracherlit* –, amely száz éve még a legelterjedtebb az üdítőitalos és szódásüvegfajtának számított. A tárlat egyik kuriózuma a fővárosi a *Grand Royal Hotel*[56] saját feliratú szódásüvege. A gyűjtemény ritkaságai közé tartozik a fakerekes meghajtású szódatöltőgép is. A környezetében kiállított egyszerű, feltalálási helyük miatt ugyanakkor különlegesnek számító üvegek[57] a szódavíz egész világra szóló elterjedtségét tanúsítják. Erre vonatkozóan a falakon kifüggesztett képzőművészeti alkotások, plakátok éppúgy forrásértékű bizonyítékoknak és nem pusztán illusztrációs eszközöknek tekinthetők. Három amerikai szikvizes palackhoz – a *Franco American Bottle,* a *Klein Aqua* és a *Braux*, *New York* darabokhoz – kapcsolódik az ugyancsak az Egyesült Államokból származó eredeti karikatúra, melyen egy kisfiú édesapja jellegzetes cilinderében, szivarral a szájában az üvegfej csapján ül, azt mintegy lenyomva a következőt mondja: *Taking after father*! A *Davide Campari, Milano* italreklám arról árulkodik, hogy e vermutfajtát szívesen fogyasztották szódával.

A kiállítási darabok lineáris rendezési elvén keresztül az is kirajzolódik, hogy a szódavíz tömeggyártásához vezető technikai újítások több országban, több szálon egymással párhuzamosan haladtak. Itt látható a John Mervin Nooth-féle[58] készülék ábrája 1774-ből, a Jacob Schweppe „Genfi apparátusának" grafikai metszete[59] az 1790-es évek elejéről, Jedlik-féle készülék a tudós saját kezű rajza 1823-ból Hankó Vilmos feliratával és az egyik első Monarchia-korabeli a bozeni szikvízgyár belső berendezésének fekete-fehér reprodukciója a 19. század végéről. A tárlat megvalósítója a kiszállítás eszközeinek bemutatása során is figyelmet fordít az időbeliségre, a történetiségre. Ezt reprezentálják az archív felvételek a lovaskocsival, az IZS, az Ural és a BMW motorkerékpárokkal, a Barkas, a Robur kisteherautókkal történő szódakihordásról.

A gyűjteményben más időminőséget hordoznak azok a tárgyak, amelyek több generáción keresztül maradtak fenn, mint azok, amelyek rövid életűek. Hiszen a nemzedékeken keresztül áthagyományozott munkaeszközök a társadalmi folytonosság hordozóivá válnak, mivel tudatosan hosszú időre készültek.[60] Az eltérés nemcsak abban ragadható meg, hogy az egyik bemutatási darab régebbi a másik meg újabb, hanem a használathoz, technológiához, az esztétikumhoz fűződő más-más viszony is kifejeződik benne. A történelmi korokra visszavezethető különféle magyarországi gyógyszergyárak és gyógyszertárak által árusított szódásüvegek arról tanúskodnak, hogy a 19. század második felétől a századfordulóig elsősorban vegyészek és gyógyszerészek foglalkoztak szódakészítés-

[56] A hotel ma *Royal Residence – Corinthia Grand Hotel Royala* néven Erzsébetvárosban a Hársfa u. 5. szám alatt működik.

[57] Umberto Boccini: The siphon (1914), Paul Gaugin: Cafe Arles (1888) (reprodukció), Fortunato Depero: Campari (1926), Ferdinand Leger: Siphon (1924). Ferdinand Leger: Siphon (1924) Girs Juan: The siphon (1913) Girs Juan: Siphon verre et journal (1916) Picasso Pablo: Abszint-ivó nő (1901) (reprodukció) Szente Gábor: Nyári reggel (1963) Zoltánfy István: A tékozló fiú hazatérése (1974).

[58] John Mervin Nooth (1737 – 1828) angol orvos, fizikus.

[59] Jacob Schweppe (1740-1821) svájci órásmester.

[60] Vö. Elisabeth EDWARDS, Beyond the Boundary: a Consideration of the Expressive in Photography and Anthropology = Marcus BANKS – Howard Morphy (eds.), *Rethinking Visual Anthropology*. Yale Univerity Press, New Haven – London, 1999. 53 – 80.

sel, hiszen még nem gyártottak palackozott szénsavat, emellett az előállításhoz speciális felszerelésre és kémiai ismeretekre volt szükség.[61] A kiállított darabok tehát egy valós történetet mondanak el, múltbéli állapotokat idéznek fel, ezáltal az időt alakítják, értelmezhetővé, megragadhatóvá teszik azt.

A történeti idő fogalma új megvilágítást nyer, ha a tárgy valamely történelmi tény vagy esemény szimbolikus hordozójának tekinthető, így történeti adatként is felhasználható. E kubleri gondolat[62] vonatkoztatható például a címkével, évszámmal, gravírozással ellátott szódásüvegekre, a különleges formájú szódásüvegfejekre, amelyekből következtetni lehet a tárgy egyediségére, tipológiai jellemzőire, eredetiségére és a társadalmi életben betöltött szerepére: az előállítás, felhasználás és fogyasztás körülményeire. Jó példa erre a piros-fehér-zöld koszorús *„Nem Nem Soha"* feliratos üveg, mely a két világháború között volt forgalomban és szemléletesen tükrözte a Trianonnal szembeni elutasító össznemzeti életérzést. A szódásüvegeket többek között a nemzeti identitás kifejezőeszközeként is használták. Ezt támasztja alá Gömbös László szentesi gyógyszerész üvegén a magyar címer vagy a *Hungária Szikvízgyár* termékén a turul motívum.

A kiállítás több idősíkot ível át. A gyűjteményi megörökítés történetileg nézve azonban nem folytonos a jelennel, töréspontok, szakadások jellemzik (*blurred lines*).[63] A sajátos, célzottan a jelenorientáció tükrében megvalósuló koncepció kialakításában fontos rámutatni a résztvevők szerepének kettősségére, melynek lényege Ébli Gábor interpretálásában, hogy az értékmentés mindig érdekvezérelt.[64] A gyűjtemény létrehozói a szódavizet ipartörténeti jelentőségében kívánják megjeleníteni, ugyanakkor egyértelmű a termék pozitív tulajdonságainak kiemelése: a garantált, kiszámítható minőség hangsúlyozása, a történeti referenciákra való hivatkozás, a helyi kisiparos, Bánffi István és családja tevékenységének bemutatása, saját gyűjteményének közkinccsé tétele. Ezen túlmenően Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum az ország számos pontját érintő vándorkiállításnak[65] állandó helyet kívánt biztosítani, melyet a klasszikus értelemben vett múzeumi térben nem volt lehetősége megvalósítani. A szegedi önkormányzat a városrehabilitációs projekt keretében az ipari örökségnek új funkciót kölcsönözött a kulturális újrahasznosítás jegyében. Ezáltal a műem-

[61] Hofbauer Miklós Gyógyszergyára (Ócsa) Gyenge Viktor (Ócsa) Szeghi Sándor (Szekszárd) Arany Kereszthez Gyógyszergyár (Békéscsaba) Sipőcz István (Pécs) Gömbös László (Szentes) Gyógyszertár a Szentháromsághoz (Solt) Szent Korona Gyógyszertár (Ócsa) Gyógyszertár az Isteni Gondviseléshez (Bogáros) Mágnás Gyógyszertár (Csongrád) Cink Ferenc (Hortobágy).

[62] Vö. KUBLER 1992.

[63] Vö. LORENZ 2014.

[64] Vö. ÉBLI Gábor, *Az antropologizált múzeum: Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón.* Typotex, Bp., 2005.

[65] Több helyen sorkerült a muzealizációjára. **Nyíregyházán** a Sóstói Múzeumban, **Mosonmagyaróváron** a Hansági Múzeumban, **Budapesten** a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban, **Dombóváron** a Helytörténeti Múzeumban, a **Kunszentmártoni** Helytörténeti Múzeumban, **Zalaegerszegen** az Olajipari Múzeumban, **Túrkevén** a Finta Múzeumban, Ozorán az Esterházy Fogadóközpontban, a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban, **Révfülöpön** a Tóparti Galériában, a **Sopronban** Lábasházban, **Kiskunfélegyházán** a Kiskun Múzeumban, **Szolnokon** a Győrffy István Nagykun Múzeumban. **Hajdúnánáson** a Móricz Pál Városi Könyvtárban és Helytörténeti Gyűjteményben, **Nagykanizsán** Thúry György Múzeumban, **Keszthelyen** a Helikon Kastélymúzeumban, **Pécsett** a Tettye Forrásházban, **Solymáron** Apáczai Csere János Művelődési Ház és Könyvtár, **Berettyóújfalun** a Bihari Múzeumban, az **Óbudai** Anzixban, **Nádudvaron** a Helytörténeti Múzeumban.

léképület vonzó turisztikai célpontként beágyazódott a kortárs gazdasági és kereskedelmi folyamatokba. Ezt aláhúzza, hogy a városvezetés és a Szegedi Vízmű Zrt. koncepciója a szikvizet tágabb összefüggésrendszerében is elhelyezte csatlakozva 2015-ben az európai kitekintésű Kulturális Örökség Napok programsorozathoz.[66] A rendezvényen az utóbbi két évtized alatt Magyarországon az épített örökség iránti elkötelezettség, valamint a múlt és a kultúra megőrzése iránti igény került előtérbe. A víztorony ebben az értelemben maga is múzeumjelleget öltött és fordítva a múzeumjelleg egyik legfontosabb kiállítási kontextusa maga az ipari örökség lett, mely megőrzött egy szeletet a város múltjából.

Nemzetközi kitekintés

A szegedi hidroglóbusszal több szempontból párhuzamba állítható az athéni *Technopolisz*. A létesítményt nem messze a belvárostól, fontos régészeti lelőhelyek (*Kerameikosz*) közelében, az egykori gázművek (1855) szanálásával hozták létre 1999-ben.[67] A görög múzeumok – így az említett intézmény is – szemléletváltással igyekeznek javítani nemzetközi pozíciójukon, azáltal, hogy a kulturális örökségmetszetnek tekinthető ipari örökséget egyre komplexebb módon hasznosítják. A kulturális központ az új múzeumi szemlélet egyik progresszív mintája. A kurátorok a hatalmas méretű tartályokat is megtartva meglepő térben, innovatív építészeti és inszcenálási technikák alkalmazásával alakítottak ki kiállítási helyszíneket, hangverseny- és színházi lehetőségeket. Itt helyezték el továbbá a kreatív és tudományos jelenségeket bemutató *InnovAthens* centrumot. E perspektíva jegyében a kortársi szemléletű intézmény dinamikus interpretációs stratégiái révén képes arra, hogy elfogadja és képviselje a kulturális örökségvédelem új, pragmatikus irányvonalát. A *Costa del Sol* fővárosában, Málagában az egykori ipari örökséggé minősített királyi dohánygyár területén két múzeumot is berendeztek: egyet az autóiparnak (*Museo Automovilistico De Málaga* 2008)[68] a másikat pedig az orosz művészeteknek (Coleccion *del Museo Ruso de San Petersburgo* 2015),[69] ezen túlmenően *start up* vállalkozások és telekommunikációs cégek is helyet kaptak benne.

E példák annyiban mutatnak analógiát a szegedi hidroglóbusszal, hogy az ipari örökség kulturális újrahasznosítása során arra törekedtek, hogy az indusztriális jelleget megőrizve (szikvíz-kisipar, gázipar, autógyártás-nagyipar), az ipari indíttatást felhasználva új jelentést és jelentőséget kölcsönözzenek az épületeknek. További rokon vonás, hogy nemcsak egy kiállításnak adnak otthont a létesítmények, hanem több egymástól független aktor aknázza ki a műemlékekben rejlő kulturális célzatú lehetőségeket. Ugyanakkor azáltal, hogy az andalúz városi vezetés a szentpétervári múzeumnak – jelentős összeg fejében – helyet biztosított a volt dohánygyár területén, felveti a kérdést, hogy az ipari örökség, mely része a nemzeti örökségnek, miként képes túllépni az állami kereteket, valamint, hogy egy EU-n kívüli ország (Oroszország) gazdasági potenciálja és egyéb meg-

[66] Vö. www.oroksegnapok.hu/rendezvenyek/1766 Utolsó letöltés: 2017. 03. 21. http://www.museum.hu/program/44179/Kulturalis_Orokseg_Napok_2015_Szent_Istvan_teri_viztorony_Szeged Utolsó letöltés: 2018. 03. 21.
[67] Vö. http://athens-technopolis.gr/ Utolsó letöltés: 2018. 03. 09.
[68] Vö. http://www.andalucia.com/cities/malaga/museums/automobile.htm Utolsó letöltés: 2018. 03. 21.
[69] Vö. https://www.coleccionmuseoruso.es/ Utolsó letöltés: 2018. 03. 21.

fontolásai révén milyen módon képes beleilleszkedni és bekapcsolódni az uniós örökségesítési folyamatba.

Mindhárom komplexum közös vonása, hogy csatlakozott az európai szintű Kulturális Örökség Napok programsorozathoz. Erőteljes impulzust jelentett a 2015-ös esztendő, amelyet az UNESCO az Ipari és Technikai Örökség évének nyilvánított. Ezáltal e létesítmények kontinentális szinten is képesek voltak pozícionálni önmagukat és megerősíteni jelenlétüket a túltelített múzeumi piacon. Ettől kezdve eseményhez kötötten nőtt az említett helyszíneken a látogatók száma. A nemzetközi trendhez illeszkedik, hogy Szeged, Athén és Málaga a modern ipari múltját is a megőrzendő örökség részévé tette. A kiállítási tér és az ipari örökség koherens egészet alkot, nem különálló, egymás mellett párhuzamos életet élő egységek. Az ipari műemlék és a muzeális jellegű intézmények fúzióját szorgalmazó projektek ahogy az említett példák is mutatják az európai színtéren általában sikeresen működnek. Ez egyértelműen szisztematikus múzeumi programot fémjelez, mely e kulturális modernizációs stratégia szerves része.

Tanulságok

A 20. század végén a társadalomtudományok számára egyre fontosabbá vált az idősíkok közötti viszony, valamint a rajtuk keresztül tetten érhető változások tanulmányozása. A szegedi víztoronyban a szikvizes emlékanyag a múltépítés sajátos gyakorlatának tekinthető, ahol a gyűjtés a megőrzés és a megújulás szándékával valósult meg. Nyilvánvaló cél volt a szódás kultúra értékeinek felsorakoztatása, dokumentálása, fenntartható hasznosítása és minél szélesebb körű társadalmi megismertetése. A bemutatott funkcionális darabok mint sűrű jelentéstartalmú történeti források kontextusba ágyazva jelennek meg, ezáltal részként az egész bemutatására alkalmas alkotóelemekké válnak. A felújított létesítmény a szikvízgyártó kisiparos mesterséget mint tradicionális magyar kézműves iparágat történetiségében mutatja be állandó kiállítás keretében. A több mint 100 éves hidroglóbusz nem nevezhető klasszikus értelemben vett múzeumnak, hiszen adottságainak köszönhetően több közhasznú feladatot is ellát. Ugyanakkor a kulturális reprezentációk azon speciális helyének tekinthető, ahol a *display* nem pusztán megmutat, hanem önálló értelmezési mezőt hoz létre. E megközelítésben a kiállítási környezet többrétegűsége olyan autentikus források tükrében tárul fel, ahol fontos szerepet kap a koncentrált ismeretanyag, a látvány, az elrendezés, a narratív struktúra, a szimbólumhasználat, az élményátadás és befogadás együttes jelenléte. Ötvöződik az általánosan ismert intézményi formákat meghaladó multifunkcionális jelleg: a társadalmi és kulturális szerepvállalásából eredeztethető nemzetközi rendezvényekhez való csatlakozás, a turisztikai hasznosítás, valamint az ismét reneszánszát élő szódafogyasztás iránti érdeklődés felkeltése.

A szikvizes tárgyak életrajza az emberi használatból fakad, de biográfiájuk új szakasza akkor kezdődik, amikor a megőrzés szándékával eredeti közegüktől eltérő körülmények közé kerülnek. Kiszakadva a mindennapi használtból egy sajátos térben új jelentésre tesznek szert. A kontextusváltásból adódó értelmezés többrétegűsége jól kirajzolódott, hiszen a kiállítás nemcsak a kurátor koncepcióját, hanem a víztornyot üzemeltető Szegedi Vízmű Zrt. intézményi stratégiáját, a MOSZI és a szakirányú gyűjteményét rendelkezésre bocsátó helyi vállalkozó törekvéseit is visszatükrözi a tárgyakhoz társított információk és a megjelenítés

különféle eszközei által. A sajátos nézőpontú narratívateremtés a múlt apró mozzanatait rendezi egységes elbeszélési keretbe. Jellemző a prezentációs eljárás jelentéstelítettsége, a történetiséghez való viszony, a megkonstruáltság. A szódás tárgyvilág történeti forrásként való hasznosítása lehetővé teszi a szikvízipar rekonstruálását, idősorok és összefüggések ábrázolását. A múlt megjelenítésének törekvése azonban szükségképpen töredékes, sosem tudjuk lezárni, mert a jövő ismert módon mindig ismeretlen marad.[70]

A 20. század végétől megjelenő múzeumi *boom* kedvezett annak, hogy korábban elhanyagolt, feledésbe merült témák állandó kiállítás formájában a kulturális reprezentáció részévé váljanak, széles társadalmi rétegeket megszólítva. Az infrastrukturális tényezők is elősegítették, hogy az ipari örökséggé minősített műemléki épületek váltak e perspektíva zászlóshajóivá. Ezekben az intézményekben irányadó, hogy a történeti tárgyakon nyugvó kiállítási felfogás kiegészül a későmodernitást jellemző élményalapú szemlélettel. E múzeumok a városrehabilitációs projektek keretében valósulnak meg, melyek kiállításai általában szakmai szemmel nézve is vonzóak és tudatosan átgondoltak, így esetükben kulturális újrahasznosításról beszélhetünk.

Abstract

In diesem Aufsatz habe ich zum Ziel gesetzt, mit Hilfe von bezüglichen Theorien aufzuklären und zu erörtern die verschiedene Art und Weise, wie aufgrund der Untersuchung von Gegenständen der Sodawasserherstellung als gesammeltes Kulturgut und Teil von einem traditionellen ungarischen kleingewerblichen Handwerk die Zeitverhältnisse zu deuten sind. In dieser Hinsicht kommt eine besondere Rolle auf lokaler Ebene dem Szegeder Wasserturm als speziellem Aufbewahrungsort und Museum von besonderem Format der in Europa einzigartigen ständigen industriegeschichtlichen Ausstellung der Sodawassererzeugung zu. Mein Ausgangspunkt ist, dass die ursprüngliche Funktion der Gegenstände eigentlich anhand des eigentlichen tagtäglichen Gebrauchs zu erfassen ist. Kommen sie jedoch in ein Museum, vollzieht sich eine vollkommene Änderung der Deutung derselben aufgrund von semiotischer Umdeutung im neuen Umfeld. Während der Analyse habe ich den Zeithorizont des tatsächlichen Gebäudes des Wasserturms, den der dort präsentierten Gegenstände und der Ausstellung aufeinander eingespielt, da die Mehrdimensionalität in diesem besonderen Verhältnis besonders prägnant hervortritt. Zum kulturellen Recycling des industriellen Kulturerben auf europäischer Ebene dienen vor allem hervorragende Beispiele aus Griechenland und Spanien.

Schlüsselworte: Kulturerbe, Präsentierung, kulturelle Repräsentation, Zeithorizont, kulturelles Recycling

[70] Vö. Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája. Atlantisz, Bp.,* 2000. 34–35.

Huszár–Samu Nóra

A SZÖVEGÉRTÉS FEJLESZTÉSÉNEK TERVEZETT KUTATÁSA

A reciprok tanítási módszer

A tanulmány a szövegértő olvasás elsajátításáról és az ehhez kapcsolódó új módszertani és tantárgypedagógiai lehetőségről, a reciprok tanítási módszerről, munkaformáról szól. A téma időszerű, ugyanis, míg az alsó tagozatos írás- és olvasástanítás módszertana megfelelően kidolgozott, addig a szövegfeldolgozás módszertana a gyakorlatban nem teszi lehetővé minden esetben a szövegértés megfelelő szintjének kialakítását. Jelen írásomban nem térek ki az olvasáskutatás elméleti és gyakorlati kereteire, szakirodalmára. Írásomban az Eötvös József Főiskola EFOP-3.6.1 pályázat keretein belül zajló kutatásról és az ahhoz kapcsolódó legfontosabb elméleti háttérről kívánok értekezni.

Fogalmi megközelítések

Az olvasás fogalma napjainkig igen komoly jelentésváltozáson ment keresztül. Kezdetben úgy vélték, aki ismeri a betűket, az tud olvasni, tehát az iskola alsó tagozatában elsajátított betű–hang megfeleltetés, dekódolási tevékenység elegendő a további szövegek megértéséhez. Napjainkban az olvasást kommunikációs aspektus dominál, azaz az olvasást interaktív folyamatként, melyben szerepet kap az olvasó, a szöveg és a kontextus, tehát az olvasás ebben az esetben nem más, mint interakción keresztüli jelentéskonstruálás.[1]

A fogalom komplex leírásához a funkciók szerinti elkülönítés is szükséges. Az olvasás funkcióinak az elkülönítése viszonylag későn, az 1970-es években kezdődött el, amikor az esztétikai elhatárolódott az információszerző funkciótól. A funkciók szétválasztása a szöveghez való attitűd szempontjából és a belső motiváció szövegértés kapcsolatának összefüggése miatt volt rendkívül lényeges.

Az olvasás fogalmának egy másik aspektusára a PISA vizsgálatok hívták fel a figyelmet.[2] A PISA filozófiájában az olvasás eszköztudás, mely elengedhetetlen a problémamegoldáshoz az élet bármely területén. Ez a pragmatista megközelítés azonban nem számol az olvasás esztétikai funkciójával, a hangsúlyt elsősorban a szövegmegértésre helyezi, igazodva a társadalmi elvárásokhoz. A mai oktatás is ennek a filozófiának kíván engedi a gyakorlatorientált és élményközpontú olvasási feladatgyűjteményekkel.

Csépe Valéria hangsúlyozza az olvasás kognitív, tanult voltát,[3] maga az olvasás folyamata interaktív természetű, a szövegértés konstruktív természetű és mindkét esetben szükségesek adaptív stratégiák és sémák – előzetes ismeretek – a szövegek feldolgozásához.

---

[1] Józsa Krisztián–Steklács János: Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései. *Magyar Pedagógia*. 2009/4. 365–397.

[2] Uo.

[3] Csapó Benő–Csépe Valéria 2012: *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

A módszertan pszicholingvisztikai megalapozottsága

Az olvasás elméleti megközelítéseiben három paradigmaváltás zajlott le a közelmúltban: a hagyományos felfogást felváltotta a kognitív felfogás, míg napjainkban a kognitív nézőponton belül a metakognitív struktúrák felé mozdulnak el a kutatási irányok.[4] A reciprok olvasáselsajátítás árnyalása és a tantárgypedagógiai módszertan logikája miatt szükségesnek tartom ezeknek a felfogásoknak a részletezését.

A hagyományos felfogás szerint a naiv olvasó a készségek lépcsőzetes szintjein halad, majd e hierarchikus rendszer felső fokán elsajátítja a szövegértés képességét. A felfogás középpontjában a szöveg áll, a nyelvi forma, mely hordozza a jelentést.

A hazai kutatásokban ezzel összhangban Nagy József[5] az olvasást mint képességet definiálja, vagyis olyan rutinoknak, készségeknek és ismereteknek a szerveződéseként, melyek komplexek, azaz számos összetevőből épülnek fel, szerveződésük hierarchikus, ha az egyik összetevő fejlődése megreked, az kihat a többi fejlődésére, így a szövegértés egészére.

1. ábra: Az olvasásképesség szerveződése (Nagy, 2006. 21.)

A magyarországi olvasástanítási – és párhuzamosan az írástanítási – módszertan és gyakorlat követi ezt a hierarchikus felépítést, azaz a fonológiai tudatosság fejlődési ívéhez igazodva az alsó tagozaton a fonémák izolálásával kezdődik meg az írás- olvasástanítás, illetve a beszédhangokhoz való hozzáférés az írás és olva-

[4] Csíkos Csaba és Steklács János (2009): Olvasásmegértés időkorlát mellett: Egy metakognícióra alapozott fejlesztő kísérlet követő vizsgálatának eredményei. *Iskolakultúra online*. 1. sz. 1-11.

[5] Nagy József (2006): *Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései.* In: Józsa Krisztián (szerk.): Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 17–42.

sáselsajátítás eredményei.[6] A fonológiai tudatosság ezen lépcsőfoka feltételezi, hogy a szótagok szintézise és szegmentálása, valamint a rímtalálás már megfelelően kialakult készség. A moduláris modell felsőbb szintjein helyezkedik el a fonémák szegmentálásának és szintézisének a szintje, majd ezt követi a fonémákkal történő manipulálás. Ezek együttese teremti meg a jó olvasás előfeltételét, melyet kiegészít a fluencia, azaz a betűismeret, amely viszont jó előjelzője a későbbi olvasási teljesítménynek. Csépe Valéria három szintet különböztet meg: a fonématudatosság szintjét – mely az előzőekben tárgyaltakkal egybeesik – az olvasástanulás szintjét, mikor a tanulók hozzáférnek a hangokhoz, és végül az olvasáselsajátítás szintjét, amikor magukat a rutinokat sajátítják el a tanulók.[7]

A fonológiai tudatosság és az olvasási képesség korrelációjának igen bő a kutatási háttere mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban. Ezek a kutatások rávilágítanak arra, hogy a fonológiai tudatosság nem megfelelő működése olvasási, szövegértési nehézségeket idézhet elő.[8] Az említett olvasási teljesítményt előrejelző tényezőket – melyek univerzálisnak mondhatók – egészíti ki az ortográfiai konzisztencia, azaz a fonéma-graféma megfeleltetés, mely rutinná szerveződik a szófelismerés szintjén. A magyar nyelv sekély ortográfiájú nyelv, de az agglutináló természete miatt az olvasás- és írástanítás több időt vesz igénybe és megfelelő előkészítő szakasznak kell megelőznie magát a fonéma-graféma megfeleltetést.[9]

Ennek az elméleti keretnek és oktatási gyakorlatnak némiképp ellentmond Csíkos Csaba és Stekács János[10] időkorlátos olvasásmegértési vizsgálata, mely hangsúlyozza a kompenzáló mechanizmusok működését. A kutatások során Stanovich interaktív–kompenzáló modelljére támaszkodnak,[11] azaz feltételezik, hogy azoknál az olvasóknál, akiknél az alacsonyabb szinten olvasási deficit mutatkozik, arra kényszerülnek a sikeres szövegmegértés érdekében, hogy magasabb kontextuális faktorokra hagyatkozzanak, így képesek kompenzálni az alacsonyabb szint deficitét. Kutatásom szempontjából a megállapítás azért lényeges, mert, cáfolja azt a feltevést, hogy a magasabb olvasási készségek és képességek működésbe lépéséhez elengedhetetlenül szükségesek az alacsonyabb szinten lévő készségek rutinná és képességgé szerveződése.

Az előzőekben tárgyalt hagyományos olvasásmodell-megközelítés bottom-up, azaz adatvezérelt jellegű, addig a kognitív nézőpontra a top-down modellek a jellemzőek. A kognitív nézőpont lényege, hogy az olvasó és a szöveg közt folyamatos az interakció: az olvasó hipotéziseket, prekoncepciókat állít fel a szöveggel szemben, majd a szöveget olvasva ezeket folyamatosan megerősíti, vagy elveti, azaz a folyamat középpontjában nem a szöveg és a nyelvi jel, hanem maga az olvasó áll.

---

[6] Józsa Krisztián és Steklács János 2012: Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai. In: Csapó Benő– Csépe Valéria (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 137–188.

[7] Csépe Valéria 2006: *Az olvasó agy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

[8] Gósy Mária 1995/2006. GMP-Diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálata. Nikol Kkt. Budapest.

[9] Kernya Róza 2008: *Az anyanyelvi nevelés módszerei*. Általános Iskola 1-4. osztály. Budapest: Trezor Kiadó.

[10] Józsa Krisztián–Steklács János (2009): *Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései*. Magyar Pedagógia. 109. 4./ 365–397.

[11] Stanovich, K. E. (1980). Toward a n interactive-compensatory model of individual differences in the development of reading fluency. *Reading Research Quarterly*, 16, 36.

A jó olvasó elsődleges jellemzője tehát nem az, hogy az alacsonyabb szinten lévő készségek megfelelően felépített képességbe szerveződnek, mert ez önmagában nem elegendő, hanem az, hogy stratégiákkal közelít a szöveghez, előfeltevéseket állít fel, majd kiemeli a szövegből a lényegi információkat, azaz kivonatolja azt a kognitív szféráiban. Ahogyan a szövegről az olvasó felé mozdult el a középpont, úgy kognitív felfogáson belül egyre inkább előtérbe kerül a metakognitív nézőpont. A metakogníció jelentése az olvasás szempontjából mindaz a tudás és stratégia, amellyel az olvasó rendelkezik. A metakogníció szerepe az olvasáselsajátításban és a szövegértésben úgy ragadható meg, hogy „a szövegértés olyan készségeket, képességeket foglal magában, mint az információhoz való hozzáférés és az információ megtalálása a dokumentumokon belül, az információ dekódolása és megértése a szöveget és képi információt is tartalmazó írott dokumentumokban, az információra való reflektálás és annak adott célból történő felhasználása”.[12] A jó olvasó elsődleges jellemzője tehát nem az, hogy az alacsonyabb szinten lévő készségek megfelelően felépített képességbe szerveződnek, mert ez önmagában nem elegendő, hanem az, hogy stratégiákkal közelít a szöveghez, előfeltevéseket állít fel, majd kiemeli a szövegből a lényegi információkat, azaz kivonatolja azt a kognitív szféráiban. Emellett lényeges az első és a hatodik évfolyam közötti időszak, ez ugyanis az olvasási képesség fejlődése szempontjából rendkívül érzékeny szakasz, a magyar nyelv agglutináló természete miatt a folyékony olvasást hosszabb ideig tartó és rendkívül alapos gyakorlásnak kell megelőznie.

Az olvasás pszicholingvisztikai modelljeit tehát aszerint lehet tipizálni, hogy szó-, mondat-, vagy szövegszintű feldolgozást elemez-e. Az olvasástanulás modelljei közül két alapmodell különböztethető meg: a konnekcionista modell, az ortográfia-fonológia és a kontextus szerepét hangsúlyozza, és a kétutas DRC-modell. Marsh alapmodellje az olvasástanulás négy szintjét különbözteti meg: az első szint a szóforma és a hozzá kapcsolódó szemantikai jelentés szintje, második a szóalak és annak vizuális ismerőssége, azaz maga az olvasás, harmadik a hang-betű és betű-hang megfeleltetés, míg az utolsó szint a graféma-fonéma megfeleltetés, azaz az írás. Ez az alapmodell a globális olvasástanítási módszer elméleti kerete, melyet a magyar nyelv agglutináló természete miatt a tantárgypedagógiai gyakorlat nem preferál. Ez a módszer az egészből indul ki, azonban a magyar nyelvben a szótag fontossága kiemelkedő, fő funkciója a beszéd szervezése és ellenőrzése, tehát az olvasástanítást a legkisebb nyelvi szintről érdemes elkezdeni.[13] A konnekcionista modellel szemben az útmodellek az olvasástanulás két lehetséges útját különböztetik meg: a direkt és az indirekt utat. Morton modelljére alapozva a direkt út szemantikai természetű, az egész szóalakra fókuszál, míg az indirekt út fonológiai, azaz a szavakat egységekre bontja. A magyar olvasástanítási gyakorlat elsősorban a fonológiai útra támaszkodik. A hangoztató-elemző-összetevő módszer értelmében a hang, a fonéma a kiindulási alap, így támaszkodva a fonológiai tudatosság fejlődési ívének alsó lépcsőjére, majd ezt követi a fonéma-graféma megfeleltetés és a tanítandó hang izolálása a

[12] Schnotz, Wolfganag és Molnár Edit Katalin 2012: Az olvasás-szövegértés mérésének társadalmi és kulturális aspektusai. In:Csapó Benő és Csépe Valéria (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez.*Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 87-136.

[13] Pléh Csaba (szerk.): *Pszicholingvisztika 1.* Akadémiai Kiadó, Bp., 2014.

hallott szavakban, majd a szótagokkal történő manipulálás és végül magának a szónak a hangos és értelmező olvasása.

A reciprok tanítási módszer

Az anyanyelven történő szövegértő olvasás előkészítő szakaszának a módszertana megfelelően kidolgozott,[14] ezzel szemben a későbbi évfolyamokra vonatkozó módszertan hiányosnak mondható. Nincs megfelelően kibontva még a hazai szakirodalomban az sem, hogy a tantárgyhoz kötött szövegértő olvasás és a stratégiák tanítása hogyan kell, hogy végbemenjen a gyakorlatban, illetve az a kérdéskör is várat magára, hogy a kognitív struktúrák mellett a szociális képességet hogyan lehetne a szövegmegértő olvasás tanítása mellett átadni és fejleszteni.[15] Úgy gondolom, a téma igazán időszerű, hiszen az olvasási képesség megfelelő szintjének kialakítása minden további tanulás előfeltétele, így az élethosszig tartó tanulásé is.

Az olvasási stratégiák és azon belül az olvasás előtti stratégiák tárgyalása előtt a metakogníció fogalmát érdemes tisztázni. A metakogníció, tehát a tanulás tudására vonatkozó tudás[16] nagymértékben elősegíti a tanulási folyamatok sikerességét. A metakognícióra épülő olvasási stratégiák tanításával jelentősen fejleszthető a szöveg megértése. Az olvasási stratégiák elméleti megközelítése és gyakorlati alkalmazása kurrens téma napjainkban. Olvasási stratégiának nevezzük elsősorban a tudatosan végzett műveleteket, amelyek célja a szöveg célunknak megfelelő szintű megértése. Arra vonatkozóan, hogy az olvasási stratégiáknak milyen szerepük van a szövegértés fejlesztésében napjainkban is irányulnak kutatások. A stratégiák oktatása és az erre irányuló gyakorlatok, valamint a diákok szövegértő képességének fejlődése korrelációt mutat.

A tanulás egyik legjobb módja, ha mi magunk is tanítunk. A reciprok tanítás számos újszerű tanulási formát szintetizál, valamint integrálja a metakognitív tudást. A reciprok tanítás kimondatja a diákokkal saját olvasási stratégiákra vonatkozó ismereteiket, melyekről a tanár is tudomást szerez. Azok az osztályok, amelyeknél ezt a módszert alkalmazták, látványos fejlődést mutattak.[17]

A reciprok tanítás keretein belül működő stratégiák a jóslás, kérdések feltétele, tisztázás, összefoglalás. Ezeket a stratégiákat névvel látták el. A gyermekek úgy ismerik őket, mint például „Nagyszerű négyes" (Fabulous four) vagy „Legyél a tanár!" (Be the teacher!). A tanulás első szakasza frontális osztálymunkával kezdődik, amikor a tanár a szöveget olvasva kivetíti saját gondolatait, alkalmazott stratégiáit. A következőkben a gyermekek maguk teszik ezt meg a tanár irányításával, majd fokozatosan anélkül. Ezalatt gyakoribb lesz a csoportmunka valamint használják a kooperatív tanulás módszereit.[18]

---

[14] Adamikné Jászó A. 2008: *Anyanyelvi nevelés az ábácétől az érettségiig*. Budapest: Trezor Kiadó.

[15] Zsolnai Anikó 2009: A szociális kompetencia kutatására és fejlesztésére szolgáló modellek. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 78-97.

[16] Csíkos Csaba és Steklács János (2009): Olvasásmegértés időkorlát mellett: Egy metakognícióra alapozott fejlesztő kísérlet követő vizsgálatának eredményei. *Iskolakultúra online*. 1. sz. 1-11.

[17] Steklács János (2010): *Olvasási stratégiák tanítása, tanulása és az olvasásra vonatkozó meggyőződés*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.

[18] Uo.

A szöveg feldolgozása közben a gyermekek a négyes csoportokban a jós, a kérdező, a tisztázó, az összefoglaló szerepeket kapják. A szerepköröknek megfelelően segítséget kapnak, illetve adnak. A jósnak például olyan mondatokat kell megfogalmazni vagy megfogalmaztatni, amelyek így kezdődnek: „Azt gondolom…", „Szerintem…", „Arra számítok…", „Fogadni mernék…", „Úgy képzelem el…", „Úgy érzem…" stb. A munkaformákat és a közösen használt fogalmakat a tanár és a diákok együtt alakítják ki, az olvasási stratégiákat folyamatosan modellezik, majd közösen alkalmazzák.[19] A reciprok tanítás pozitív hatásait így lehet összefoglalni: gyermekközpontúság, változatosság, játékosság és tudományos megalapozottság.

A kutatás módszertana

Tervezett kutatásomat a kevert típusú kutatási paradigmában kívánom elhelyezni. Kvalitatív jellegű a kutatásom egy része, mert célja nem az, hogy általános érvényű következtetéseket vonjon le, hanem az, hogy a kutatni kívánt jelenséget a résztvevők szempontjából megértsem és bemutassam,[20] ezt tanórai strukturálatlan megfigyelés keretein belül kívánom vizsgálni. Ahhoz, hogy az elméleti részben felvázolt szövegértési készségekről és képességekről és a természetes kogníció tanórai jelenlétéről komplex képet kapjak a megfigyelést diskurzuselemzéssel (tartalomelemzéssel) egészítem ki és a tanulókkal valamint a tanítási folyamatot irányító pedagógussal készítek strukturáltalan interjút a reciprok tanítási módszer tapasztalatairól. Kvantitatív a kutatásom abból a szempontból, hogy előteszt és utóteszt[21] segítségével, szövegértési feladatlappal kívánom tesztelni és mérni a kiválasztott csoportot.

Az adatgyűjtő eszközeim az elő- és utóteszt a tanórai strukturálatlan megfigyelés adatai, az interjúk és a tartalomelemzés. Az említett adatgyűjtő eszközök mellett megvalósul a trianguláció.

Kutatási kérdések

Kutatásom során az érdekel, hogy milyen szerepe van a reciprok tanítási módszernek, az olvasás előtti stratégiák tanításának, illetve a kevert típusú szövegeknek a szövegértés fejlesztésében. Ezek megfigyelésén túl az olvasás előtti stratégiák és a reciprok tanítását elsajátítását és a szövegértés elősegítésére vonatkozó hatását elő- és utóteszt segítségével mérni szeretném. Feltételezem, hogy szignifikáns eltérést tapasztalok az utóteszten.

A kutatás leírása és ütemezése

Tervezett kutatásom során abból a pszicholingvisztikai megállapításból indulok ki, hogy az első és a hatodik évfolyam közötti időszak az olvasási képesség fejlő-

[19] Uo.
[20] Crashwell, John (2002): *Research Deseign*. Qualitative, Quantitative and mixed approach methods. SAGE Publications, London.
[21] Zoltan Dörnyei (2003): Questionnaries in second language research. University of Nattingham. IEA, London.

dése szempontjából rendkívül érzékeny szakasz.[22] A metakogníció fejlesztésére alapozott szigorú időkorlát mellett történő olvasásnak, annak tanításának hosszú távú eredményei lehetnek. Az a kérdéskör azonban várat magára, hogy az olvasás előtti stratégiáknak és a reciprok tanításnak a módszerével milyen eredmények érhetők el a szövegértés fejlesztésében. A globális és az analitikus szövegfeldolgozási utakon és az RWCT-technikákon túl a funkcionális szemléletű anyanyelvi nevelés érdekében úgy gondolom, fontos lenne a szövegfeldolgozási módszertan megújítása és ennek gyakorlati kipróbálása. Kutatásom legfőbb elméleti keretét a pszicholingvisztikai olvasásmodellek és Sidney Strauss[23] a tanításról mint természetes kogníciójáról alkotott megállapításai képezik.

A kutatást 4. évfolyamban, kényelmi mintán tervezem, ahol a tananyag és a feldolgozandó szövegek már differenciáltabb skálán mozognak és az alapvető olvasástanulási készségek elméletileg kialakultak. A kutatás időtartama egy félévet venne igénybe. A kutatásba tanító szakos hallgatókat és már tapasztalt pedagógusokat is bevonnék, akik irányítanák a tanulási és tanítási folyamatokat. A gyakorlati megvalósítás fázisában olyan feladatok és tananyagok, kevert típusú szövegek kerülnének kidolgozásra, melyek és Adamikné Jászó Anna adaptált szövegértési modelljére épülnek. A kutatás ezen fázisában olyan tananyag és kérdéssor tervezése lenne a cél, ami az említett elméleti alapból indul ki, az egyik diák egy képet kapna, a másik magát a szöveget, s mindketten közös kérdéseket, így az olvasástanulás segítése mellett a tanítás mint természetes kogníció és a reciprok tanítás mint módszertan is kutathatóvá és mérhetővé válna. A National Reading Panel[24] és a Bácsi–Sejtes[25] által meghatározott szövegértést fejlesztő és szövegértést befolyásoló tényezők figyelembevételével összeállított elő- és utóteszt, valamint az ezt alkotó résztesztek megbízhatósági vizsgálatán túl, a tesztek összehasonlításával következtetéseket lehet levonni a program sikerességével kapcsolatban. A kutatás előképe Palincsar és Brown,[26] reciprok tanítási modell kapcsán tett megállapításai. Az említett kutatások beszerzése és kritikai tanulmányozása után nyílik lehetőségem arra, hogy a témával kapcsolatos kutatásokat és nóvumokat célirányosan nyomon kövessem, feldogozzam, majd a saját kutatásomhoz integráljam.

A kutatás az EFOP-3.6.1-16-2016-00025 intelligens szakosodás pályázat segítségével valósul meg, az elnyert összeg: 388 144 277,- Ft és a megvalósítási időszak: 2017.05.01.-2020.04.30-a közé esik. A kutatási programelem neve a Társadalmi igényekre reflektáló kutatások és képzési programok fejlesztése.

[22] Csapó Benő és Csépe Valéria (2012): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

[23] Strauss, Sidney (2002): *A tanítás mint természetes kogníció*. Magyar Pedagógia. 102. évf. 4. szám 417–431.

[24] RAND Reading Study Group. (2002). *Reading for understanding: Towards an R&D program in reading comprehension*. Santa Monica, RAND.

[25] Bácsi János és Sejtes Györgyi (2009). Didaktikai útmutató a szövegértési feladatlapok összeállításához. Anyanyelv-pedagógia. 4. sz.

[26] Steklács János (2010): *Olvasási stratégiák tanítása, tanulása és az olvasásra vonatkozó meggyőződés*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.

Irodalom

Adamikné Jászó A. (2008): Anyanyelvi nevelés az ábácétől az érettségiig. Budapest, Trezor Kiadó.
Bácsi János és Sejtes Györgyi (2009). Didaktikai útmutató a szövegértési feladatlapok összeállításához. Anyanyelv-pedagógia. 4. sz. Elérhető: http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=218. Utolsó megtekintés: 2014.06.01.
Balázsi I. et al. 2011. PISA (2009): A PISA 2009 tartalmi és technikai jellemzői. Budapest, Oktatási Hivatal.http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_felmeresek/pisa/A_PISA2009_tartalmi_es_technikai_jellemzoi.pdf. Utolsó megtekintés: 2014.június 3.
Beaugrande, R., és Dressler, W. (2000): *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest, Corvina Kiadó.
Blomert, Leo és Csépe Valéria (2012): Az olvasástanulás- és mérés pszichológiai alapjai. In: Csapó Benő és Csépe Valéria (2012): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 17-86.
Csapó Benő és Csépe Valéria (2012): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Cain, K., Oakhill, J. és Lemmon, K. (2004): Individual differences in the inference of word meanings from context: The influence of readingcomprehension, vocabulary
knowledge, and memorycapacity. *Journal of Educational Psychology,* 96. 4. sz. 671–681.
Garbe, Christine und Karl Holle (2010): *ADORE – Teaching struggling Adolescent Readers in European countries*. Frankfurt, Peter Lang.
Crashwell, John (2002): *Research Deseign*. Qualitative, Quantitative and mixed approach methods. SAGE Publications, London.
Csépe Valéria (2006): *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Csíkos Csaba és Steklács János (2009): Olvasásmegértés időkorlát mellett: Egy metakognícióra alapozott fejlesztő kísérlet követő vizsgálatának eredményei. *Iskolakultúra online*. 1. sz. 1-11. Elérhető: http://www.iskolakultura.hu/iol/iol_2009_1-11.pdf. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.
Davis, K. (1995): Qualitative theory and methods in applied linguistics research. *TESOL Quarterly*. 29. sz. 427-453.
Gósy Mária (2008): *A szövegértő olvasás*. Anyanyelv-pedagógia, 1. 1. sz.
Elérhető: http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=25. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.
Gósy Mária 1995/2006. GMP-Diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálata. Nikol Kkt. Budapest.
Gonda Zs. 2011. A nyomtatott és a digitális szövegek megjelenítése az interaktív táblán. *Anyanyelv-pedagógia*. 4. sz.
Elérhető: http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=304. Utolsó megtekintés: 2014.június 3.
Graesser, A. C., Millis, K. K. és Zwaan, R. A. (1997): *Discourse comprehension*. Annual Review of Psychology, 48. sz. 163–189.
Józsa Krisztián (2007): *Az elsajátítási motiváció*. Műszaki Kiadó, Budapest.

Józsa Krisztián és Steklács János (2009): *Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései*. Magyar Pedagógia. 109. 4. sz. 365–397.
Józsa Krisztián és Steklács János (2012): Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai.In: Csapó Benő és Csépe Valéria (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 137-188.
Kasik László, (2007): *A szociális kompetencia fejlesztésének elmélete és gyakorlata*. Iskolakultúra, 17. 11–12. sz. 21-37.
Kernya Róza (2008): *Az anyanyelvi nevelés módszerei*. Általános Iskola 1-4. osztály. Trezor Kiadó, Budapest.
Kingstone, A. (1967): *Some thought son reading comprehension*. In: Hafner, L. (szerk.): Improving reading comprehension in secondary schools. Macmillan, New York. 72–75.
Kirsch, I. S. (2003*): Measuring literacyin IALS*: A construct-centeredapproach. International Journal of Educational Research, **39.** 181–190.
Meichenbaum, D., Butler, L., és Gruson L. (1981): A szociális kompetencia egy lehetséges elméleti modellje. In: Zsolnai Anikó (szerk.): *Szociális kompetencia – társas viselkedés*. Gondolat Kiadó, Budapest. 95-119.
Molnár Edit Katalin (2006): Olvasási képesség és iskolai tanulás. In: Józsa Krisztián (szerk): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapst. 43-60.
RAND Reading Study Group. (2002). *Reading for understanding: Towards an R&D program in reading comprehension*. Santa Monica, RAND. Elérhető: http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2005/MR1465.pdf. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.
Rotenberg, M. (1974): Conceptual and methodological notes in affective and cognitive role taking (sympathy and empathy): An illustrative experiment with delinquent and nondelinquent boys. *Jurnal of Genetic Psychology*. 125. 177-185.
Schnotz, Wolfganag és Molnár Edit Katalin (2012): Az olvasás-szövegértés mérésének társadalmi és kulturális aspektusai.In:Csapó Benő és Csépe Valéria (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 87-136.
Saussure, Ferdinand de (1998): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina Kiadó, Budapest.
Szenczi Beáta (2010): Olvasási motiváció: definíciók és kutatási irányok. *Magyar Pedagógia*, 110. 2. 119-147.
Stanovich, K. E. (1980). Toward an interactive-compensatory model of individual differences in the development of reading fluency.*Reading Research Quarterly*, 16, 32-71.
Steklács János (2010): *Olvasási stratégiák tanítása, tanulása és az olvasásra vonatkozó meggyőződés*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest. Elérhető:
http://www.ntk.hu/c/document_library/get_file?folderId=279536&name=DLFE-30346.pdf. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.
Strauss, Sidney (2002): *A tanítás mint természetes kogníció*. Magyar Pedagógia.
102. évf. 4. szám 417–431.
Tolcsvai Nagy G. (2001). *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tomka Miklós: *Inkulturáció*. Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének Akadémiai Filozófiai Egyeteme. Elérhető:http://nyitottegyetem.philinst.hu/teol/tomka.htm#aku. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.
Tóth Edit és Kasik László (2010): A szociális kompetencia főbb fejlesztési koncepciói és a pedagógusok szerepe a fejlesztésben. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 78-97.
Zamfirache, I. 2005. Enciklopédia és virtualitás. *Világosság*. 9 sz. 69–74. http://epa.oszk.hu/01200/01273/00026/pdf/20060125160007.pdf. Utolsó megtekintés: 2012. október 29.
Major Lenke (2012): *Miért olvas(s)unk meséket?*In: Takács Márta (szerk.): Tanulmánygyűjtemény – Újvidéki Egyetem. Subotica. 67-76.
Molnár Gyöngyvér és Józsa Krisztián (2006): *Az olvasási képesség értékelésnek tesztelméleti megközelítései.* In: Józsa Krisztián (szerk.): Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 155–174.
Nagy József (2006): *Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései.* In: Józsa Krisztián (szerk.): Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 17–42.
Zsigmond István (2009): *Az oktatástudomány kognitív forradalma*. Elérhető: http://www.ofi.hu/tudastar/oktatastudomany. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.
Zoltan Dörnyei (2003): Questionnaries in second language research. University of Nattingham. IEA, London.
Zsolnai Anikó (1994): *A szociális készségek fejlesztésének lehetőségei gyermekkorban*. Magyar Pedagógia, 94. 3-4. 293-302.
Zsolnai Anikó (2009): A szociális kompetencia kutatására és fejlesztésére szolgáló modellek. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 78-97.
Zsolnai Anikó–Józsa Krisztián (2002): A szociális készségek kritériumorientált fejlesztésének lehetőségei. *Iskolakultúra,* 12. 4. sz. 12–20.

Vörös Zsuzsanna

INNOVÁCIÓK AZ ALSÓ TAGOZATOS OLVASÁSTANÍTÁSBAN

„Én azt hiszem, annál nincs nagyobb öröm,
mint valakit megtanítani valamire, amit nem tud.”
(Móricz Zsigmond)

Már közel harminc éve dolgozom, mint pedagógus. Elégedettséggel tölt el, hogy a hároméves korosztálytól a negyedik osztályos korcsoportig betekintést nyerhettem a gyermekek nevelésébe, oktatásába. Számomra a kisgyermekeket olvasni és írni tanítani a legszebb felelősség. Igyekeztem a munkámat hivatásként tekinteni és a változó, fejlődő világhoz alkalmazkodni. Folyamatosan bővítettem ismereteimet, hogy kompetens legyek a saját szakterületemen.

Az évek során szemlélője, megélője voltam a felgyorsult világ okozta modernizációnak. Az emberi kapcsolatokban, a nevelők, gyerekek, szülők, pedagógusok egymás közötti és az oktatás irányítói közötti kapcsolatok átalakulásának. A rohanó szülőknek egyre kevesebb idejük maradt a gyermekeikre így egyre több feladat hárult az óvodákra, iskolákra.

Az intézményes nevelés-oktatás alappillére a pedagógus lett, akinek szakmai tudása, tapasztalatai és a rendelkezésre álló taneszközök, segédanyagok mellett legfontosabb „munkaeszköze” saját személyisége, kompetenciái. A tanítói munka minőségének meghatározó szerepe van abban, hogyan alakul a tanulók teljesítménye és hogy milyen eredményes az iskola.[1]

2010-ben az Európai Unió Tanácsa megbízásából elkészült a Pályakezdő tanárok koherens és rendszer szintű bevezető programjának kialakítása - oktatáspolitikusok kézikönyve című kiadvány, melyben az országok küldöttei hangsúlyozták a mentori támogatás fontosságát, valamint alapelveket fogalmaztak meg a támogatás megszervezéséhez, tartalmi és módszertani felépítéséhez:[2] Ezek az alapelvek a magyar köznevelési rendszerben is fontos kiindulópontot jelentenek a pedagógusok előmeneteli rendszerében. Kiemeli a mentori támogatás, a szakértői (a tanárképző intézetek oktatói, tanfelügyelők), szaktanácsadói támogatás; a társak támogatásának (pályatársak, munkatársak), a reflektivitásnak, önelemzésnek a fontosságát. Összhangban a nemzetközi gyakorlattal, az utóbbi években a magyarországi köznevelési rendszerben, a mentorok szerepe fölértékelődött, és egyre nagyobb jelentőséggel bír. Tapasztaltam, hogy a munkámat akkor tudom hatékonyan végezni, ha minél inkább megfelelek az új kor pedagógus szerepeinek. (A mai pedagógus szerepei kibővültek, irányító, koordinátor, értékelő, megfigyelő, támogató (facilitátor), innovátor, mentor.[3]

A segítés, támogatás végigkísérte a munkámat és nagy lelkesedéssel végeztem, így a mentor szakirányú szakvizsgát választottam továbbfejlődésem irányának. Majd összevont minősítési eljáráson a mesterpedagógusi fokozatot is

[1] HERNÁDI Krisztina, *„Útravaló pedagógusoknak az intézményi implementációs folyamatok gyakorlattá válásához”: A pedagógus* I. fejezet, 26., Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, Bp., 2008.
[2] http://ec.europa.eu/education/policy/school/doc/handbook0410_en.pdf.
[3] http://docplayer.hu/258344-A-megvaltozott-pedagogus-gus-szerep.html.

megszereztem 2017-ben. Azóta is a kidolgozott program szerint mentorálom a körülöttem lévőket a tanulókat, a szülőket, az iskolámat, a főiskolai hallgatókat és mentor-teamünket.

Egyre inkább érzékelem, hogy az olvasástanítás is új kihívásokat jelent a megváltozott gyermekanyag tükrében. Az eltérő ismeretekkel, képességekkel rendelkező gyerekek kulcskompetenciáinak folyamatos és tervszerű fejlesztése elengedhetetlen. A kulcskompetenciák közül az értő szövegolvasásra nagy hangsúlyt kell fektetnünk, amelynek alapja az olvasástechnika készségszintű kialakulása.

Szemléletváltásra van szükség az oktatásban és ezt mi gyakorló pedagógusok alátámaszthatjuk. Fontos lenne a lexikális tananyag radikális csökkentése, az erőteljes képességfejlesztésre törekvő tanítási-tanulási stratégiák kialakítása. A reproduktív tanulási módszer már nem elég, mert ez csak behatárolt, bizonyos típusú feladatok megoldására készíti fel a diákokat. A mai gyereknek nem csak azt kell megtanulnia, hogy milyen a körülötte lévő világ, és hogyan alkalmazkodjon hozzá, hanem azt is, hogy hogyan alakítsa azt. El kell jutnia az innovatív tanulásig, amelyhez kreatív gondolkodásra van szükség.[4]

Ezzel szemben úgy érzem, hogy az iskola a Vasorrú Banya mézeskalács házikója. Vigyorogva csalogatja a tudásra éhes Jancsikat, Juliskákat, és amikor belépnek rájuk csapja a lakatot és tömi őket fulladásig. Csoda, hogy a gyerekek makacsul tiltakoznak, és nem szeretnek tanulni.

Iskolám egy befogadó, integrálva nevelő intézmény. Sok a hátrányos helyzetű, problémákkal küzdő kisgyermek. Osztályomban fordított integráció dominál. Így a tanítási-tanulási módszereim ehhez kell, hogy igazodjanak. Az olvasásóráimon egyénre szabott fejlesztést helyezem előtérbe, ami nem oldható meg a régi szemléletben. Gyermekeim nagyban különböznek egymástól, ezért különböző szintű és eltérő képességeket kívánó feladatokat kínálok fel nekik. Előtérbe helyezem a csoportos, kooperatív, páros, kiscsoportos tevékenységet, ahol az egymástól tanulás, az alkalmazkodás nagyon fontos a siker érdekében. Tapasztaltam, hogy az elmerült, képességekhez mért tevékenységben a gyermekek optimálisabban fejlődnek és a magatartásproblémák is jelentős mértékben csökkennek. Begyűrűzik az oktatásunkba a számítógép is és ezzel átalakítja a tanítási-tanulási környezet. Haladnunk kell a fejlődéssel és teret engedni a kihívásoknak. A tantermünkben interaktív tábla és tanulói laptopok színesítik a munkánk, melyeket nagyon nagy örömmel és sok-sok tanulással fogadtam én is. Keresem az internetes segítségeket és a hasznos továbbképzéseket, hogy tökéletesítsem tudásom ez irányban is.

Az olvasási tananyagot a tanulók érdeklődése és képessége alapján alakítom, sok gyűjtőmunkát, érdekes olvasnivalót kínálok. A technikai feltételek megléte mellett a tananyag tartalma, az oktatás módja és a tanári hozzáállás is megváltozik. A tudásalapú társadalmi igény velejárója, hogy a hagyományos ismeretszerzésről áthelyeződik a hangsúly az információszerzési technikákra, az információkezelési, kommunikációs és szociális képességek kialakítására. Előtérbe kerülnek az iskolán kívüli tanulás eszközei (otthoni számítógép-használat, internet). Tudomásul kell vennünk, hogy a számítógép bekapcsolódott az emberi

[4] FISHER Robert, „Hogyan tanítsuk gyermekeinket gondolkodni? Műszaki, Bp., 1999.

kommunikáció folyamatába[5] és feladatunk kiaknázni a lehetőségeket, amiket nyújt. Segítem a tanulókat az infokommunikációs eszközök hasznos használatában. Így elismeréssel hallgatjuk egymás olvasási élményeit, gyűjtőmunkáit, amit az osztály előtt bemutathatnak akár PPT, Prezi szemléltetéssel is. Munkám pozitív visszajelzése, amikor látom tanulóim örömteli munkáit és töretlen előrehaladását. Megerősítés az is, amikor a kollégák, pedagógusjelöltek nehezen ismerik fel a problémákkal küzdőket egy-egy tanórai látogatásuk során.

A tanulási zavarok az idegrendszeri éretlenségből adódnak[6] sok esetben, így számomra főleg az első években, előnyt élveznek a mozgásos játékok, nagymozgásokból haladás a kisebbek felé. Mondókák, rigmusok, versek, a ritmika, a tánc, az egyensúlygyakorlatok, (pl. hajtogatások, ujjbábokkal végzett ujjgyakorlatok, gyurmázás, kreatív alkotó órák). Tanítási elveim a katolikus, keresztény értékrenddel azonosulnak, akkor hatékony a munkám, ha a tanulóim a követelményeket elfogadják belső meggyőződésből, saját belátásuk alapján. A pedagógus és a felnőtt minta kell, hogy legyen a gyermekek számára. A bizalom, személyes kötődés kiépítése mellett, a szokásmechanizmusok kialakítása biztosítja a nyugalmat és a biztonságot az osztályomban. Ahhoz, hogy szorongásmentesen, vidáman, kiegyensúlyozottan fejlődjenek, mindenkinek egyénre szabottan, diffe-

[5] SEJTES Györgyi, KOCSOR András, Innováció az olvasásfejlesztésben és beszédjavítás-terápiában: a „Beszédmester" SZTE JGYTFK Gyakorló Általános és Alapfokú Művészeti Iskola, SZTE-MTA Mesterséges Intelligencia Kutatócsoport sejtes@hung.u-szeged.hu, kocsor@inf.u-szeged.hu

[6] GYARMATHY Éva–KUCSÁK Julianna, *„A digitális bennszülöttek képességprofilja": A mérési eljárások, a linearitás és a hagyományos iskolai tanítás alkonya,* Iskolakultúra, 2012/9. 43-53.

renciáltan kell a tananyagban haladnia. A tanulóknak meg kell élniük az eredményes munka sikerének örömét, a dicséret szárnyakat adó érzését. A tanítónak sokkal több felkészülésre, módszertani jártasságra, ismeretre van szüksége, hogy megteremtse a feltételeket és megtervezze az óra menetét. Viszont, ha jól dolgozik, akkor a tanítási órákon kevesebb a feladata, mert itt nem ő kell, hogy aktív legyen, hanem a diákok. Figyeli, irányítja a munkát, szinte észrevétlenül segít a továbblépésben, értékel és önértékelésre sarkall. A tevékenységeink reflektálására nagy hangsúlyt fektetünk, mindenki érzi és tudja hol tart, mit kell még tennie a továbbfejlődése érdekében. Elfogadjuk egymás hiányosságait és a segítségnyújtás magától érthető számukra.

Az olvasástanítás hatékonyságát igyekszem növelni a tanulási stratégiák tanításával, lényeges, hogy a tanulók aktív részesei legyenek az óráknak. Az előzetes tudásukat képesek legyenek előhívni a munkához. Megtanítom a szöveg előzetes vizsgálatát, ismeretlen kifejezések kiemelését és a szövegkörnyezetből való kikövetkeztetését. Folyamatos gondolkodásra késztetek minden tanulót a szöveg részenkénti olvasása során. Belső képteremtésüket alakítom különböző érzékszerveiket bevonva (tapintsd meg, szippants bele az illatba, hallgassuk a természet hangját) képzeletük segítségével. Részenkénti olvasás után összegezünk, szintetizálunk, következtetéseket vonunk le, kérdéseket fogalmazunk meg és válaszolunk is rájuk, továbbvisszük a történetet, megjelenítjük a drámapedagógia eszközeivel vagy lerajzoljuk. Többféleképpen járjuk körbe a művet, így törekszem mindenkit a legoptimálisabban fejleszteni.

A gyerekek nyugodtan kérdezhetnek, fűzhetnek véleményt az olvasottakhoz. Általában csoportosan vagy párosával dolgoznak így lehetőség van a véleménycserére, gondolatok megbeszélésére. Természetesen a folyamatos ösztönző erő a dicséret és az elismerés, ami az eredményes kooperációért és kreatív meglátásokért jár. Szinte versenyben állnak a csapatok egy-egy építő hozzászólás érdekében. Projektmunkáinkat a faliújságon kifüggesztjük és gyakran nézegetjük, ez is segíti a bevésést.

Összegezve: tanításom célja az örömteli tanulás-tanítás. Ehhez elengedhetetlen, hogy alaposan tisztában legyek diákjaim képességeivel, erényeivel, gyengeségeivel, kapcsolatunk oda-vissza jól működjön. Nagyban hozzájárulnak a hangos együttgondolkodások ahhoz, hogy megismerjük gyermekeink szövegértő folyamatait, feltérképezzük a hiányosságokat és a segítés módját. Gyakran szükségesek a direkt instrukciók ahhoz, hogy gördülékeny legyen a továbbhaladás. Nagy figyelmet kell szentelnünk arra, hogy mindenkinek sikeralapú olvasási élményt nyújtsunk, ezzel hozzásegítsük tanulóinkat a szövegértő olvasás szeretetéhez. Mindez támogatja majd őket abban, hogy eredményesen, hasznos ismeretekkel haladjanak életük útján és elérjék kitűzött céljaikat.

Liskáné Svecz Andrea

KÜSZKÖDJEK VAGY ÖRÜLHETEK? – A ZENEI ÍRÁS ÉLMÉNYKÖZPONTÚ TANÍTÁSA

„A pedagógus nem lehet elkeseredett, megtorpant ember, mert a pedagógusnak egyetlen karizmája van: a jövőbe vetett hit optimizmusa."[1] Karácsony Sándor egyetemi tanár gondolatai pontosan kifejezik azt, amit harminc évi pályafutásom alatt mindenkor kerestem: úgy tanítani az ének-zene tantárgyat, hogy csillogjanak a gyerekszemek, mosoly fakadjon a gyermekarcon, vidámság és öröm járja át a tanulóim minden porcikáját.

Mivel is küszködtem? Talán nem is egyedül! Egy ideje az iskolába kerülő kisgyermekek többségének ceruzafogása bizony nem szabályos. A kezük finommotorikájának fejlettsége sem megfelelő. A kognitív funkcióik fejlettségi szintjét tekintve pedig igen különbözőek. Egyesek figyelme igen szétszórt, mások hamar megunnak egy dologgal foglalkozni, nehezen koncentrálják a figyelmüket. Van, aki elmélyülten dolgozna és van, aki játszana inkább. Néhányan szeretik a gondolkodtató feladatokat, míg a többiek mozgásra vágynak. Az író-rajzoló mozgásképességük is több szinten mozog. A tudatos vonalvezetés sokuknak nehéz, a térorientációjuk gyakran bizonytalan. Az ének-zene tanításában a zenei írás-olvasás elsajátításához azonban mindezek elengedhetetlenek. Vagyis a zenei írás tanítása egyre nagyobb akadályba ütközik.

Az első problémákat nagyjából húsz évvel ezelőtt érzékeltem. Azzal kezdődött, hogy már nem volt elég a táblára írt minta, amit a füzetbe kellett másolni, minden tanulónak elő kellett írni a füzeteket. Tettem is ezt fáradhatatlanul, de egy idő után azt vettem észre, hogy a ritmusok a minta ellenére kilógnak a két vonalközből. Akkor találtam ki a „piros köröket", ami megoldást hozott egy ideig. Újabb és újabb ötletekkel álltam elő, de a gondok csak sokasodtak. Döntést kellett hoznom: ragaszkodom a metódushoz és fölvállalom a küszködést, vagy más utat keresek. A kudarcok nemcsak a gyerekeket kedvetlenítették el, hanem engem is. Eldöntöttem: más utat keresek. Harminc év tapasztalatára építve kristályosodott ki egy olyan komplex módszer, amellyel most már örülhetek, örülhetünk küszködés helyett.

Amikor a módszer megszületett, nem tudtam, hogy később neve is lesz: ÉLMÉNYPEDAGÓGIA. Egy közepes méretű papírdobozt csillogós selyempapírba csomagoltam: ez volt az én varázsdobozom. Ebből aztán varázsdallal (*Borsót főztem…*), hókuszpókusz-mozgással hol ezt, hol azt varázsoltunk ki a dobozból: képeket, ritmushangszert, babzsákot, kesztyűbábot, fakanalat, hangtornyot, mindig azt, amire éppen szükség volt az órán. Ez egy állandó keretjátékot adott az énekóráknak. Versikét is fabrikáltam, amiben Tá bácsi és Titi néni családot alapítva megszületnek az első hangok: Szó és Mi, majd Lá és Dó. A versikéhez mozgást is társítottam, ami megerősíti, szemlélteti a hangtávolságokat, az ötvonalas rendszerben való eligazodást.

Időközben új szelek fújtak, tért hódított a digitalizáció, megjelentek a Smart táblák az osztályteremben. Igyekezve, hogy lépést tarthassak a fejlődéssel,

[1] Karácsony Sándor, *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja,* Exodus, Bp., 1938.

magam is próbálkoztam interaktív feladatok létrehozásával. A tábla segítségével a ritmusok vándorútra keltek, vonaton utaztak, a hangjegyekből mosolygós kottafejek lettek, akik állandóan költözködnek, ugrándoznak. A tábla óriási motivációs lehetőségeket nyitott és tevékenység központúvá tette a tanórákat. Valamint egyszerre egyéni és közös élményhez is juttatta a tanulóimat. A kisvonatba „beültetett" ritmusok hangoztatása sokkal nagyobb élményt adott, mint egy táblára írt ritmussor. Ráadásul annyiszor változtattuk meg pillanatnyi idő alatt, ahányszor csak akartuk, ameddig csak jelentkező volt rá. Márpedig jelentkező több volt, mint idő. Igazi flow-élmény volt!

Fentiekből talán egyértelmű, hogy a zenei írás tanítását teljes mértékben elhagytam az első félévből. Annál több időt szenteltem a játéknak, mondókáknak, mozgásnak, kirakósoknak, rajzolásnak, éneklésnek.

A keretjáték része lett az is, hogy dalosmadár matricákat gyűjthettek a gyerekek a megszokott piros pontok helyett. Ezeket a hangjegyfüzetük hátuljába ragaszthatták és színezhették kedvük szerint. Ma is „röpködnek".

Harminckét pályán eltöltött évem után úgy gondolom, hogy a legnehezebb feladatom is sikerült: a zenei írás élményszerű tanításának megoldása. De szigorúan a tanév második felében! Huszonnyolc éven át írtam elő elsős tanítványaim hangjegyfüzetét. Évről-évre változtatva, jobbítva alakítottam, igazítottam rajta, míg úgy éreztem: ez másnak is segíthet. Így született meg a kézzel előírt füzet digitalizált változata: az „Első előírt énekfüzetem", ami már nyomtathatóvá vált. Ez a füzetecske a küszködés elkerülésének fontos eleme lett a többi élmény mellett. Maga a füzet adja a zenei írástudás élményét, több szinten is.

A 6-7 éves iskolába kerülő gyermek még többnyire utánzással tanul, kedveli az ismétlődő feladatokat, motiválásában nagy szerepe van a vizuális élménynek. Ugyanakkor nehezen igazodik el a síkban és a térben, könnyen elfelejti, hogy házi feladata van. Különleges, tükröroldalas felépítése a füzetet alkalmassá teszi, hogy diák és szülő könnyen tájékozódhasson a tananyagban. Az eligazodást általam rajzolt kedves figurák és ábrák is segítik.

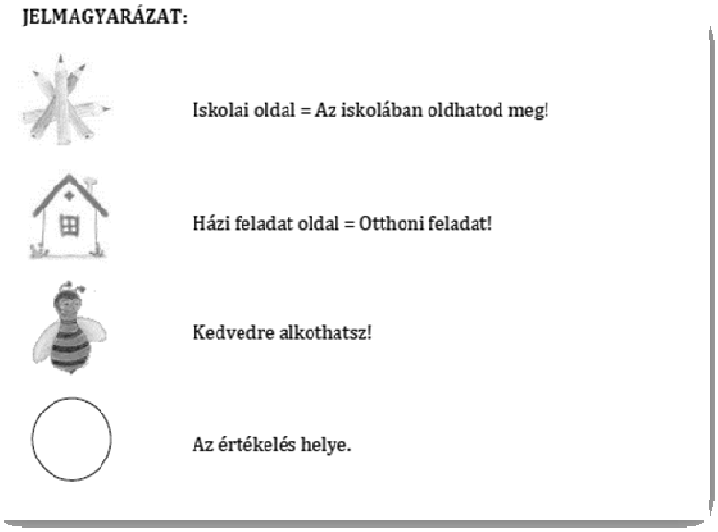

1. Első előírt énekfüzetem 2. oldal, részlet

Nagy előnye, hogy nem kell a pedagógusnak előírni osztálynyi füzetet. Az előírt ritmusok, kottafejek a mintaadás mellett színekkel segítik a Kodály-módszer relatív szolmizációjának megértését, készségszintű elsajátítását. Az egyes tudáselemek didaktikusan épülnek egymásra, s mivel az évek során több tankönyvváltozást is megértem, úgy alakítottam, hogy bármely tankönyvcsaládhoz használható legyen. Az egyes feladatoknál elhelyezett értékeléshez használható fehér körök lehetőséget adnak a gyors és hatékony pozitív visszajelzésre. Ezek a pályakezdő koromban körcímkére nyomdázott jutalmak digitális leképezései, és egyedi értékelést tesznek lehetővé, csak a fantázia szabhat határt a különböző jutalmazásnak. Én maradok a jól bevált „dalosmadáramnál". Nem csak az írásbeli munkákat értékelhetjük, a füzet végén egy egész oldalnyi fehér kör ad lehetőséget az óraközi munka jutalmazására, legyen az dalolás, ritmushangoztatás, improvizáció vagy más. A füzet feladatai között találunk mennyiségi és minőségi differenciálásra alkalmas sorokat is, így egyénre szabhatjuk a tanítási-tanulási folyamatot. Különösen fontos ez manapság, amikor oly különböző érettséggel érkeznek a tanulók első osztályba.

A füzet használatához útmutatót is készítettem, mely a pedagógus felkészülését segítheti az egyes feladatok élményszerű feldolgozásához. Többek között egyszerű megoldást mutatok a szünetjel játékos gyakorlásához, a kottasorok gyors ütembeosztásához, a hangjegyek szárainak tanításához. Az útmutató a honlapomon[2] hozzáférhető. Különösen ügyeltem arra, hogy kevés szóval sokat mondjak: pár percnyi felkészüléssel máris élményt adhatunk. A honlapon további segédanyagok is elérhetőek, valamint a Smart-programban létrehozott interaktív anyagok is letölthetők. Megtalálható a versike is a hozzá tartozó mozgásleírással együtt.

Ami számomra a legfontosabb ebben a füzetben, hogy örömmel dolgoznak benne a lurkók, mert rengeteg sikerélményt élnek meg, mire a végére érnek és észrevétlenül már betűkottát is képesek kottába „varázsolni". A vidám, mosolygós gyermekszemek pedig reménnyel töltenek el: lehet a kottázás is örömforrás! Kodály Zoltán szavait idézve mondhatom, hogy sikerült elérnem azt, hogy a zenei írás-olvasás „…ne gyötrelem, hanem gyönyörűség legyen a tanulóknak, s egész életére beleoltsa a nemesebb zene szomját."[3]

[2] www.zenetanoda.oldalunk.hu

[3] Kodály Zoltán, *Visszatekintés, Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok I.* Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc, Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1974. 39. (Gyermekkarok)

Irodalom

Lassúné Ruskó Renáta, *Ének-zene 1.*, Mozaik Kiadó, 2015.
Lantos Rezsőné, *Ének-zene 1. o.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010.
Süle Ferenc*, Első daloskönyvem,* OFI, 2015.
Szabó Helga, *Első énekeskönyvem,* OFI, 2014.
NAT 2012.
Csíkszentmihályi Mihály, *Flow Az áramlat,* Akadémiai Kiadó, Bp., 2015.
Prievara Tibor, *A 21. századi tanár*, Neteducatio Kft., Bp., 2015.

Marczin István

ADALÉKOK A CAFFART NEMZETKÖZI MŰVÉSZTELEPEN RÉSZTVEVŐK MOTIVÁCIÓS VIZSGÁLATÁHOZ

A kétezer-tízes években egyre nőtt a feszültség a hatalom, az egyén és a civil szerveződések között. Egyre nő a civil szervezetek szerepe, és ezen belül a művészeti alapítványok és egyesületek egyre jobban aktivizálták magukat. Huizinga is rámutat művében[1], hogy az egyén utolsó menekülési színtere a művészet és a játék. Ez a tendencia napjainkban is folytatódik. Joggal merül fel bennünk a kérdés: Miért is?

Korábbi tanulmányomban[2] már foglalkoztam ezzel a kérdéssel, így itt csak röviden foglalnám össze. Richard Sennett szerint[3] a közéleti ember, az individuum egyre kevésbé képes a saját sorsáról dönteni, közéleti létünk megélése a meglevő intézményekhez fűződő kapcsolatunkban merül ki. A posztmodern után egy újfajta közösséghez való tartozás vágya merül fel erőteljesen. Igor Szmirnov ebben látja az emberek művészethez való fordulásának okait[4]. A művészeten keresztül tud visszakapcsolódni az egyén a közösségbe. Véleménye szerint nagy társadalmi változásoktól mentes, viszont tragikus társadalmi eseményekben gazdag időszak jó táptalaja a műalkotások létrejöttének. Hankiss Elemér is összekapcsolja az individuum, az önszerveződés és művészet hármasságát, melynek révén az egyén menekül idegen környezetéből mesterséges világába, ahol teremtett illúzióit sikerként éli meg[5]. Individuum, önszerveződő közösségek, művészet igen is járható út. A művészeteken belül talán a képzőművészet az az út, hiszen Kepes György szerint[6] a képzőművészet, a vizuális kommunikáció a leghatékonyabb eszköz ahhoz, hogy újra létrehozza az ember és tudás harmonikus egységét. Ezzel kapcsolatban S. Nagy Katalin végzett jelentős empirikus kutatásokat, és arra a következtetésre jutott[7], hogy alig-alig értjük a kortárs képzőművészet nyelvét, és a nagy többség továbbra is klisékben, sablonokban gondolkodik.

A képzőművészeti egyesületekben tevékenykedő képzőművészek igen sokat tudnak tenni ezen problémák feloldásához. A Caffart Képzőművészeti Egyesület tagjai hivatásos képzőművészek. A Caffart Képzőművészeti Egyesület 2009-ben alakult többes céllal: nemzetközi művésztelep szervezése, lebonyolítása, képzőművészeti alkotások létrehozása,a kortárs képzőművészet terjesztése, népszerűsítése bel- és külföldön,kapcsolatteremetés alkotók, műpártolók és a közönség között,képzőművészeti pályázatok kiírása, lebonyolítása, művészetoktatás. Tagjai jelentős képzőművészeti díjakkal rendelkező hivatásos képzőművé-

[1] HUIZINGA, Johan: *Homo ludens*. Universum Kiadó, Szeged, 2000.
[2] MARCZIN István: A Caffart Képzőművészeti Egyesület közművelődési tevékenysége (társadalmi terek alapján) In: Kulturális Szemle. Nemzeti művelődési Intézet. 2. 2015.
[3] SENNETT, Richard: *A közéleti ember bukása*. Helikon, Bp., 1998.
[4] SZMIRNOV, Igor: *Lét és alkotás*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000.
[5] HANKISS Elemér: *Az emberi kaland*. Helikon, Bp., 1997.
[6] Uo.
[7] S. NAGY Katalin: *Mű-művészek-befogadás*. Gondolat, Bp., 2007.

szek: Aknay János (Kossut-díj, Munkácsy,díj), Filp Csaba (Munkácsy-díj), Ferencz S. Apor (Székely Bertalan-díj), Horváth Roland (Barcsay-díj), László János (Nívó díj), Őry Annamária (Római Ösztöndíj), Pap Gitta (Nívó díj), Pinczés József (Derkovics Ösztöndíj), Puha Ferenc (Káplár Miklós-díj), Rékasi Attila (HNM 1. díj), Sütő Róbert (Barcsay-díj, Mazsaroff-díj), Török Ferenc (Hargita nívódíj)

A tevékenységeik, funkcióik, szerepük alapján már régóta vizsgálják a kortárs képzőművészeket, valamint próbálják tipizálni csoportjaikat, abból a céljuk, hogy megértsük tevékenységük hatásmechanizmusait. Hegyi Lóránt alapvetően két típusú képzőművészt különböztet meg[8]. Az egyik ilyen típus a kommunikáló, üzenetet küldő, küldetéstudattal rendelkező művész, aki valamiféle változtatás igényét közvetíti a közönség felé. A másik jellemző típus a jelekben, szimbólumokban, mítoszokban gondolkodó anyag centrikus művész, akiknek alapvető célja az anyag és a forma megújítása. Kiemelkedő azon gondolata, miszerint a társadalomban bekövetkezett változások hatására valamelyik típus akár egy személyen belül is változhat. Társadalmi krízisekkel terhelt időszakban inkább a küldetés típusú alkotótevékenység kerül előtérbe, míg a diktatórikus társadalmi helyzetekben az anyag centrikus alkotótevékenység dominál. S. Nagy Katalin is foglalkozott a művésztípusokkal[9], ő a nóvum oldaláról. Azt vizsgálta, hogy az új formai, tartalmi értéket hordozó alkotások létrehozóit milyen csoportokba lehet közös jellemzőik alapján sorolni. Megkülönbözteti a primer, a szekunder, a tercier, a helyi művészeket, illetve a nem-művész giccsfestőket, nem csak a mű létrehozásában, hanem társadalmi elterjesztésében is. Husz Mária nemrég megjelent tanulmányában[10] a szerep, a státusz és az életmód oldaláról közelíti meg a művészek identitáscsoportjait. Ő hat kategóriát különít el: reprezentatív elit, autonóm, menedzser, közösségi, derékhad, képgyártó.

Rövid tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy a Caffart Képzőművészeti Egyesület tagjainak motivációin keresztül próbáljam megismerni tevékenységük alapjait. Adatfelvételem nyilvánvalóan nem reprezentatív a kortárs magyar képzőművészekre, de a csoport tevékenységét jól leírja, hiszen a tizenkét alkotó művésztől 75%-ban kaptam vissza adatokat.

Módszertan:

Az adatfelvételt önkitöltős kérdőívekkel oldottam meg, ahol (a személyes ismeretség miatt is) fontosnak tartottam az anonimitást. 2015 őszén nagyjából egy időben (10 nap) vettük fel az adatokat. A kérdőív motivációs vizsgálatokra készült, melyben különféle típusú motivációs tényezőket vizsgálunk a Likert-skála segítségével 1-től 10-ig terjedő szimpátiaértékben. A kérdőívben 18 egyéni motivációválasztás található, amivel úgy gondolom sikerül hozzávetőlegesen teljes képet kapni a művészeket mozgató tényezőkről. Fontos elemnek tekintem a visszajelzéssel kapcsolatos attitűdöket.

[8] HEGYI Lóránt: *Avantgárd és transzavantgárd*. Magvető, Budapest, 1986.
[9] S. NAGY Katalin*: Képzőművész szociológiai aspesktusból*. In: Társadalmi Szemle 49. 1994.
[10] HUSZ Mária: *Képzőművészidentitások*. Korunk (Kolozsvár) 3. 2010.

A kérdőív értékelése:

1. Anyagi jólét: A skálán 4,9-es értéket kapott, ami a majdnem tökéletes középértéket jelenti. A legnagyobb szórás ennél a motivációnál történt, mind az 1-es mind a 10-es érték megtalálható. Vizsgálati szempontunk alapján nem meghatározó. Adódhat ez az egyesület széles demográfiai skálájából is.
2. Anyagi elismerés: Értéke hasonlóan jelenik meg, 5,1-es index-szel. Valójában az átlagosnál nem intenzívebb motiváció.
3. Állami, társadalmi díjak: Index: 4,2. Engem őszintén meglepett ezen alacsony indexszám, mely több dologból is adódhat. Akinek már van, azt nem érdekli, akinek pedig nincs, az azt kommunikálja, hogy őt ez nem érdekli.
4. Szakmai elismerés (művészettörténész, esztéta, újságíró): Index: 5,7. Megfelel a csoportátlagnak, valószínű individuumfüggő.
5. Művésztársak elismerése: Index: 6,5. A visszajelzések közül az egyik legmagasabb, itt közre játszik a vonatkoztatási csoport szerepe, a kollegák szakmai elfogadása.
6. Közönség elismerése: Index: 5,1. Átlag alatti. Valójában megfelel a korszellemnek, mely szerint a művészek nagy része nem a közönségnek készíti alkotásait.
7. Barátok elismerése: Index: 7. A legmagasabb a visszajelzés-típusú tényezők közül, ami feltételezi a közös és érték és normarendszer meglétét.
8. Formanyelv-megújítás: Index: 7,3. Igen magas. Jelzi a kreativitás mint motiváló tényező intenzitását.
9. Művészeti közösség létrehozása: Index: 5,5. Teljesen átlagos, hiszen a tagok többsége több művészeti csoportosulásnak is a tagja.
10. Ismeretátadás, és -örökítés: Index: 6,1. Átlagnál valamivel magasabb, bizonyos fokig ellentétben a közönség-visszajelzésekkel.
11. Értékteremtés: Index 8,5. Kiemelkedően a legmagasabb, ami azt feltételezi, hogy a művészek egyik legfontosabb dolognak tartják a változó társadalmak értékhiányát pótolni.
12. Értékmegőrzés: Index: 7,7. Szintén a legmagasabbak közé tartozik, amiből arra következtethetünk, hogy az emberi értékek, kapcsolatrendszerek mái napig a leghatározóbb kapcsok a művészek között.
13. Véleménynyilvánítás: Index: 7,1 A magas értékek közé sorolható, amely azt bizonyíthatja, hogy a művészek igenis nyitottak az egyéni és társadalmi problémákra, és innovatív válaszlehetőségekkel rendelkeznek.
14. Befolyásolás: Index: 3,6. Az alacsony indexszám az egyéni vélemények fontosságát és a szabad cselekvés kiemelt szerepét bizonyítják.
15. Mintaképpé válás: Index: 3. a legalacsonyabb indexszám az adatfelvételben, melynek következtében megállapíthatjuk, a művészek nem kívánnak mintaképpé, etalonná, mások által rájuk kényszerített sztereotípiává válni.
16. Imázs építés: Index: 3,3. Szintén nagyon alacsony. Művészeti, társadalmi tevékenységüket nem a róluk kialakított kép művi megformálásával akarják megvalósítani.
17. Önfejlesztés: Index: 7,2. Nagyon fontosnak tartják az önfejlesztést, ami azt is feltételezi, hogy folyamatosan haladnak a kor technikai, társadalmi, individuális változásaival, és ezeket fontosnak tartják művészetükbe beépíteni.

18. Közösségi tevékenység: Index: 5,5. Teljesen átlagos, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mindennapi életük része a közösségi tevékenység, amely annyira természetes, hogy sem nem gátolja, sem nem segíti őket tevékenységi rendszerükben.

Összegzés:

A felvett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a Caffart Képzőművészeti Egyesület tagjainak motivációs tábláján az érték, az értékteremtés, a szakmai tudás és visszajelzés szerepelnek a szakma megújítása mellett a legmeghatározóbb motivációs tényezőkként, míg a személyes befolyásolás, az individuum megélésének gátolása és a talmi önmutogatás szerepelnek a skála alsó részein. Természetesen ezen rövid adatfelvétel akkor tudjuk igazán értékelni, hogyha az adatfelvételt (terveink szerint) egyéb művészi csoportosulásokkal is elvégezzük.

László Nagy

EIN ZWEISPRACHIGES TEXTDENKMAL AUS DEM 18. JAHRHUNDERT

Dieser Aufsatz befasst sich mit der *Vorschrift der Gestütsinstitution von Mezőhegyes* (1784/1985). Dieses Sprachdenkmal spielt eine wichtige Rolle in der Geschichte der Gemeinde Mezőhegyes.

Am Beginn der Untersuchung hat es sich herausgestellt, dass über diese „Vorschrift“ bislang noch keine sprachwissenschaftlichen Untersuchungen vorgelegt worden sind. Weder im Internet noch in der OSZK (Ungarische Nationalbibliothek) sind Angaben zum Text zu finden.

1. Die „Vorschrift“ und die Geschichte von Mezőhegyes

Die Stadt Mezőhegyes liegt im südöstlichen Landesteil von Ungarn, in der Nähe der rumänischen Landesgrenze.

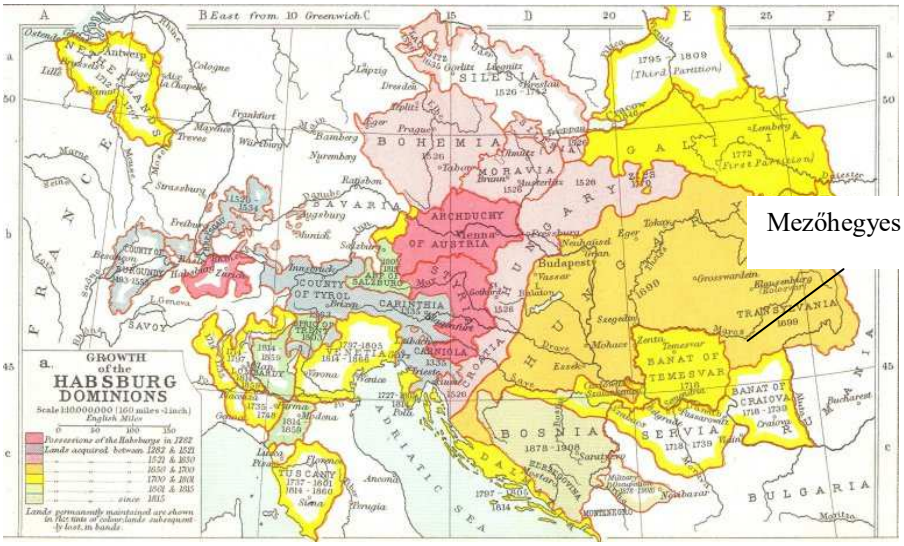

1

Das Gebiet von Mezőhegyes ist seit ältesten Zeiten bewohnt. Das beweisen aufgefundene Stein- und Knochengeräte, die Gebrauchsgegenstände der Toten im Friedhof aus der Bronzezeit und Mahlsteine neben dem Száraz-ér (d.h. Trocken Bächlein), Gehänge aus Bronze und Armbänder. Der östliche und der südliche Teil der Tiefebene sind auf Grund ihrer Naturverhältnisse mit der Steppenzone verbunden.

1 https://en.wikipedia.org/wiki/House_of_Habsburg

Die erste Erwähnung des Gebiets ist in der Chronik von Rogerius, dem Domherren in Várad zu lesen, wo die Tataren 1241 Újfalu bestürmten und die von Pereg dorthin geflohenen Menschen ermordet haben.

Das erste Schriftdenkmal erwähnt 1421 den Namen von Mezőhegyes (MEZEWHEGES). Sein damaliger Besitzer war die Familie Jánki aus Nagylak. Später ging es in den Besitz der Familie Hunyadi über. Die Familie Jaksics hat serbische Leibeigene ansiedeln lassen. Das Dorf wurde in dem Türkenfeldzug von 1552 verwüstet.

Auch die türkische Steuerliste nennt dieses Gebiet als Einöde (d.h. ein entvölkertes Gebiet). Der Steuereinnehmer aus Temesvár erwähnt es 1557-58 als ein aus vier Häusern bestehendes neu angesiedeltes Dorf, dessen Bewohner serbische Leibeigene waren. Später hat sich das Dorf auf zwölf steuerpflichtige Höfe vermehrt, aber es ist beim Einfall der Tataren 1596 zugrunde gegangen. In den folgenden 90 Jahren ist die Einöde mehrmals in anderen Besitz übergangen und die zurückgekehrte Bevölkerung hat Steuern gezahlt, aber es wurde 1686 durch die Verwüstung der türkisch-tatarischen Horden endgültig zu einer Einöde.

Die Siedlung und ihre Umgebung wurden zum Kammeralgut im Jahre 1711 und die Einöde wurde an kriegsliefernde Pferdehändler vermietet. 75 Jahre später begann man mit der Gründung der Gestütsinstitution der Schatzkammer.

Das mittelalterliche Mezőhegyes ist durch den türkischen Sieg verwüstet worden, doch es wurde infolge eines späteren Zusammenschlusses gegen die Türken (Habsburgisch-russischer Bund) wiederbelebt.

Die erfolglosen Kämpfe des Reiches haben seinen Pferdebestand erschöpft. Die Kraftmaschine der Kriegführung im 18.-19. Jahrhundert war das Pferd. Es wurde deswegen notwendig, den Pferdebestand aufzufüllen. Josef II, der Reformer, hat den Vorschlag von József Csekonics, dem Panzerkapitän, dem begeisterten ungarischen Pferdekenner angenommen – ein Reichsgestüt zu gründen, von dem aus die Pferdezucht fachgemäß zu leiten war und auch der Nachschub der Remonte gelöst werden konnte.

Unter Berücksichtigung der günstigen geographischen Lage ihres Gebietes fiel die Wahl auf das Csanád-Arad Gut des Kammergutes. Auf „der geeigneten Einöde“ wurde im Jahre 1784 auf Befehl des Kaisers begonnen, das Militärgestüt ins Leben zu rufen. Im Frühjahr 1785 wurden die Bauarbeiten gestartet, die innere Verwaltung ist zeitgleich in Kraft getreten, sie beruhte auf einem militärischen System. Von dieser Zeit an beginnen die neuzeitliche Geschichte und die ungebrochene Entwicklung von Mezőhegyes.[2][3]

2. Über allgemeine Merkmale des Sprachdenkmals

Merkmale dieses Sprachdenkmals kann man leichter beschreiben als andere, frühere Texte, da wir mehrere Informationen haben.

Die „Vorschrift“ existierte in zwei Exemplaren. Das erste ist in das Herdgestütsbuch des Instituts eingeklebt worden, das im Zweiten Weltkrieg verloren ging. Das andere ist in das Archiv von Komitat Torontál aufgenommen worden. Dieses Komitat liegt heute in Serbien. Diese „Vorschrift“ ist für das 200-jährige

[2] SZ. BOZSIK Nóra: *Mezőhegyes lótenyésztésének története 1785-től 1985-ig*. Mezőhegyes, 1985. 7-13.,

[3] CSANÁDI István: *Mezőhegyesi műemlékek és emlékezések*. Mezőhegyes, 1996.

Bestehen der Gestütinstitution faksimiliert und ausgedruckt worden. Ich habe an Hand einer Faksimile-Ausgabe gearbeitet.

Die Entstehungszeit des Denkmals ist genau bekannt, weil es Joseph der II. am 20. Dezember 1784 unterschrieben hat. Es ist im Jahre 1785 gedruckt worden. In dem ersten Abschnitt finden wir Hinweise für diese Zeitpunkte.

Über die Lokalisierung des Textes können wir sagen, dass diese „Vorschrift" in Wien, im kaiserlichen Hof herausgegeben worden ist.

Die Autorschaft ist fragwürdig. Wahrscheinlich haben Pferdezuchtkundige Fachleute und/oder Rechtsberater die Vorschrift verfasst. Wichtig ist, den Namen von József Csekonics zu erwähnen. Er hat im Jahre 1783 erforscht, wie man die Pferdezucht in Ungarn entwickeln kann. Er hat seine Pläne Joseph II. vorgelegt. Der Kaiser hat Csekonics nach Wien beordert, die von ihm verfasste Abhandlung wurde einem Ausschuss zur Begutachtung übergeben.

Er hat festgestellt, dass die Vorstellungen und die Pläne von Csekonics erfolgversprechend sind. Eine andere Frage ist die sprachliche Zugehörigkeit des Autors / der Autoren, denn dieses Sprachdenkmal ist zweisprachig. Die Frage lautet also: Wie viele Hände haben es geschrieben? Wer hat die ungarische Version verfasst?

Nach textinternen Hinweisen können wir sagen, dass man dieses Denkmal zuerst auf Deutsch geschrieben hat, dann wurde der Text ins Ungarische übersetzt.

Wir können zwei mögliche Antworten auf die Frage geben:

a) Eine Person hat den deutschsprachigen Text verfasst, dann hat er ihn ins Ungarische übersetzt.

b) Zwei verschiedene Personen haben das Dokument geschrieben. Eine von Ihnen hat die deutschsprachige Version verfasst und die andere hat die Übersetzung angefertigt.

Wir halten die erste Version für richtig, denn dem Autor war die Rechts- und Tierzuchtfachsprache in beiden Sprachen bekannt.

Die „Vorschrift" besteht aus zwei großen Teilen auf 25 Blättern. Der erste Teil ist die eigentliche Vorschrift, die nach einer Einführung 28 Gesetzesartikel enthält. Wir können neben vielen allgemeinen Anweisungen und auch darüber lesen, dass das Komitat Inspektoren (Beaufsichtigung der Pferdezucht) einsetzen soll. Nach den Grundsatzanweisungen der Pferdezuchten würdigt die „Vorschrift" die Tätigkeit von József Csekonics. In diesem Teil lesen wir: Auf der geeigneten Einöde muss ein kaiserlich-königliches Gestüt errichtet werden.

Der Titel des zweiten Teils ist: die Erziehungsmethode der Fohlen. Hier können wir Ratschläge über die Fehler lesen, die man oft bei dem Fohlenaufziehen begeht.

Wenn wir die Funktion des Textes betrachten, finden wir zwei verschiedene Teile. Der erste ist die eigentliche Gründungsurkunde, der zweite ist die Verordnung. Diese zwei Teile sind sprachlich sehr unterschiedlich. Der erste Teil – die eigentliche „Vorschrift" - besteht aus zwei Spalten (deutsch und ungarisch), aber der zweite Teil ist nur auf Ungarisch. Diese Verordnung ist ein Anhang, wie man es in §21. lesen kann: „und gegenwärtig in ungarisch, und deutsch verfassten Abdrücken, welche mit dem Buchstabe A. bezeichnet wurden, hier hinzufügen allergnädigst befohlen."

3. Fachterminologie des Sprachdenkmales

In den ungarischen Teilen der Vorschriften können wir lateinische und deutsche Wörter sowie Ausdrücke finden, die vorwiegend zu den jurischen Fachsprachen angehören. (s Lmtmsz Tiltsch)

Deutsche und lateinische Wörter in dem ungarnsprachigen Teil der „Vorschrift“

„Vorschrift“ Gest., deutscher Teil	„Vorschrift“ Gest., ungarischer Teil	Bedeutung in Ungarisch	Bedeutung in Deutsch
aerarial	aerarilais	kincstári	ärarisch
	circularis rendelet	kerületi rendelet	Bezirksanordnung
	deputatus	lat. követ, 1848 előtt vármegyék az országgyűlésbe	Delegierter im Landtag, benutzt vor 1848
	Districtus	kerület	Distrikt
Cassa domstica	Domestica Cassa	közkerületi házi-pénztár	Distriktskassa
	invalidus	rokkant	invalid
	Inspector	jogok ügyelője	Inspektor
	Jurisdictio	lat. törvénykezés, igazságszolgáltatás	Rechtsgang
	observatió	megfigyelés	Beobachtung
	Politica Jurisdictio	politikai törvény-kezés	politische Rechts-gang
	porta	udvar	Pforte
	quietantzia	nyugta, elismer-vény	Quittung
	regement	hadsereg	Armee
Rimonten	remonta	katonai szolgálat	militärischer Dienst
	statio	állomás	Station
	Transport	szállítás	Transport

1. Tabelle

Die in der Tabelle zuerst genannten Wörter sind im Sprachdenkmal kursiv gedruckt worden, um sozusagen ihre Eigentümlichkeiten als Fachwörter zu betonen. Wie es aus der Tabelle zu entnehmen ist, sind diese Fachwörter nur in einigen Fällen in anderen Wortformen vorgekommen. Die ungarnsprachige Verordnung enthält keine Fachwörter.

4. Orthographische Merkmale

„Schrift und Druck nach der konfessionellen Zugehörigkeit“

Die Geschichte der ungarischen Orthographie bedeutet meistens die Benutzung der besonderen Zeichen. Die ungarische Schreibweise hat ähnliche

Probleme, wie die Sprachen, die lateinische Buchstaben benutzt haben. Die problematischen Laute sind sz~z, s~zs, c~cs, ty, gy, ny, ly, k, ö, ü und die langen Vokale gewesen, weil diese Laute in der lateinische Sprache gefehlt haben. Der Beginn des Schriftsystems in der Neuzeit ist das Drucksystem. Die früheren Schreibweisen, die im Mittelalter benutzt worden sind, sind im 16. Jahrhundert aufgegeben worden. Die neue Rechtschreibung hat nach der Reformation eine neue Angabe gehabt: die konfessionelle Zugehörigkeit zu kennzeichnen. Zuerst hat sich die protestantische Orthographie entwickelt, später die katholische.

4.1. Die protestantische Orthographie

Das Hervorbringen der protestantischen Orthographie verbindet sich mit dem Namen von Gáspár Heltai, der das neue System zirka 1560 erarbeitet hat. Sein wichtigstes Ziel war, dass alle Laute eigene Zeichen haben können.

„Mit mondhatunc? Ollyanoc mint à Czikoc, Akár mint fogiad, Mindekoron kiczusz markodból: Es ollyanoc mint à Szallai kasza, melly mint elől s' mind hátra fog: Auagy mint à matska: Akar mint s' akar honneg vessed alla … mindenkoron labára esic. (Gáspár Heltai: Halo)[4]

Die protestantische Orthographie nach Gáspár Heltai

Laute	Zeichen
sz ~ z	*z ~ſ z*
s ~ zs	*s ~ ß*
c ~ cs	*tz ~ cz* (vor Laut 'k' *ts*)
ty, gy, ny, ly	*ty, gy, ny, ly*
k	*k*, am Ende des Wortes *c, kk, kk: ck*
v, u	am Wortsanfang *v*, in anderem Fall *u*
j	*j*, am Ende der Silbe *y*
i	*i*
lange Vokale	*á, ó, ú* (am Wortanfang), *é, i*

István Geleji Katona und Miklós Kiss haben die protestantische Orthographische umgebildet. So wurde sie im 18. Jahrhundert der katholischen Orthographie ähnlich. Neben den Ähnlichkeiten bildete der etymologische Grundsatz das wichtigste Merkmal.

4.2. Die katholische Orthographie

Die Bildung der katholischen Orthographie kann später als die protestantische angesetzt werden, weil die katholische Literatur später eingesetzt ist. Der Hauptvertreter dieser Orthographie war György Káldi, der sie vereinheitlicht hat.

[4] TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1935. 20.

Die katholische Orthographie nach György Káldi

Laute	Zeichen
c ~ cs	cz ~ ch
k	k
i	i
j	j
zs	ź
ő, ű	ő, ű

Ein Sprachdenkmal aus 1573 nach der katholischen Orthographie

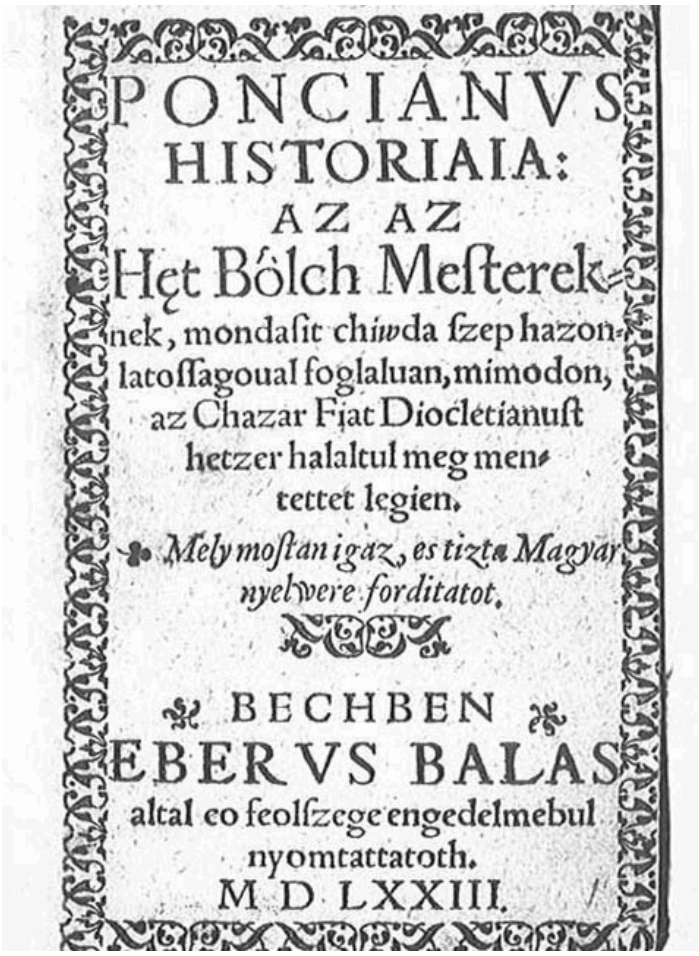
PONCIANVS
HISTORIAIA:
AZ AZ
Hęt Bôlch Meſterek-
nek, mondaſit chiwda ſzep hazon-
latoſſagoual foglaluan, mimodon,
az Chazar Fiat Dioclétianuſt
hetzer halaltul meg men-
tettet legien.
Mely moſtan igaz, es tizta Magyar
nyelwere forditatot.
BECHBEN
EBERVS BALAS
altal eo feolſzege engedelmebul
nyomtattatoth.
M D LXXIII.

Poncianvs Historiaia, Wien, 1573[5]

[5] MOLNÁR József–SIMON Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 266.

Die Unterschiede zwischen protestantischer und katholischer Orthographien vom 16. bis 18. Jahrhundert[6]

	16. – 17. Jahrhunderten		18. Jahrhundert
	protestantisch	katholisch	protestantisch
c ~ cs	tz ~ cz	cz ~ ch (cs)	tz ~ ts
zs	s (’s)	z’	s, ’s
k	k, c	k	k
j	j, y	j, (i)	j
t + j	tty: láttya	tty: láttya	tj: látja
d + j	dgy: adgya	dgy: adgya	dj: adja
n + j	nny: bánnya	nny: bánnya	nj: bánja
l + j	lly: fallya	lly: fallja	lj: falja

4.3. Die Mischung der protestantischen und katholischen Orthographien

Die vermischten Orthographien bildeten sich ab letzten Viertel des 18. Jahrhunderts heraus. Der Hintergrund für die Mischung war, dass die Alleinherrschaft der Kirchen – meistens nach den Einflüssen der „Sturm und Drangs“ – zurückgedrängt werden. In der Reformzeit haben die Schriftsteller ihre Wörter an die ganze Nation gerichtet, und sie haben ein solches Schriftsystem gewählt, das sie als am zweckdienlichsten befunden haben.[7] Drei verschieden Typen können in der gemischten Orthographie unterschieden werden.

Typ 1. benutzt die Zeichen tz und ts für die Laute *c* und *cs*. Diese Zeichen kommen aus der protestantischen Orthographie. Dieser Typ berücksichtigt die Aussprache als orthographischen Grundsatz, was ein katholisches Merkmal ist. /z.B. *láttya* heute: látja (‘er/sie/es sieht’), *tudgya* heute: tudja (‘er/sie/es weiß’)/ Die katholischen Schriftsteller (Pál Ányos, Dávid Baróti Szabó, Ferenc Verseghy) haben nach diesem Typ geschrieben.

Typ 2. Ferenc Kazinczy und seine Nachfolger haben sich nach dem anderen Typ gerichtet, der die Laute *c* und *cs* mit ’cz’ und ’cs’ bezeichnet hat. Dieser Charakter war typisch für das katholische Schriftsystem. Dieser Mischungstyp hat die Wortanalyse als orthographischen Grundsatz: nach (protestantische Merkmale). */z.B. Látja* heute: látja (‘er/sie/es sieht’), *tudja* heute: tudja(‘er/sie/es weiß’)/

Typ 3. Die totale Mischung des ersten und zweiten Typs ergibt den dritten Typ, der vielgestaltig war. Dieser Typ ist vom allgemeinen Publikum benutzt worden. [8][9]

[6] KNIEZSA István: *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Bp. 1952. 23.
[7] ebd. 24. und ebd. 47.
[8] RAJSLI Ilona: *Fordulópontok a magyar helyesírás történetében* = HÓDI Éva (Hrsg.): Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada, 2002. október 10.-12. Ada, 2003, 31-35.
[9] KNIEZSA, 1952. 14-25.

Die Vorschrift der Gestütsinstitution von Mezőhegyes ist nach der Typ 1 gedruckt worden. (s. Anhang)

Laut	Zeichen	Laut	Zeichen
sz	ſz, ſs	ö	ö
z, zs	z, zs	ü	ü
c	tz	á	á, å, â, a
cs	ts, tſ	é	é
ssz	ſzſz	ó	ó, o
ty, gy, ny	ty, gy, ny	ű	ű, u
sz	ſz, ſs	ú	ú
z, zs	z, zs	í	í
c	tz	ö	ö
cs	ts, tſ	ü	ü
ssz	ſzſz	á	á, å, â, a
ty, gy, ny	ty, gy, ny	é	é
k	k	ó	ó, o
j	j, ly		

5. Andere sprachliche Fragen: dialektale Merkmale

Auf Grund von dialektalen Merkmalen kann man sagen, dass die „Vorschrift“ und die Verordnung in einem Dialekt geschrieben worden ist, der der heutigen Umgangssprache ähnlich ist. Weil dieses Sprachdenkmal Merkmale der Nordostdialekte zeigt, ähnelt es der heutigen ungarischen Umgangssprache (s. Abbildung[1][2]).

[1] https://de.wikipedia.org/wiki/Ungarische_Dialekte
[2] Kiss Jenő: *Magyar dialektológia*. Osiris, Bp. 2001. 322.

Ungarische Dialekte
(magyar nyelvjárások)

Das Sprachdenkmal enthält natürlich Abweichungen von der Umgangssprache. Diese Abweichungen sind phonologischer, morphologischer und lexikalischer Natur.

Phonologische Phänomene sind die Labialität oder horizontalen Zungenlage der Vokale. Neben diesen Phänomenen können zwei weitere gefunden werden. Eines ist die Fehlen der Angleichung, die andere ist die Dehnung der Vokale *o* vor dem Laut *l*. (s. Tabelle 2.) Außer den phonologischen Phänomenen kann man einige morphologische und eine lexikalische Varianten in dem Text finden (s. Tabelle 3.).

Phonologische Phänomene im Sprachdenkmal

Sprachdenkmal	heutige ungarische Umgangsprache	Bedeutung	Phänomen
eltekelt	eltökélt	gefasst	illabialität
elémenetelére	előmenetelére	Fortschrift	illabialität
dütsögséges	dicsőséges	ehrenreich	labialität
üdője	ideje	Zeit	labialität
magokat	magukat	sich	offener Zungenlage
akaratjokra	akaratukra	Wille	offener Zungenlage
várast	várost	Stadt	offener Zungenlage
esmérik	ismerik	kennen	offener Zungenlage
pakrótzal	pokróccal	Kotze	offener Zungenlage
kínszerítésnek	kényszerítésnek	Nötigung	geschlossener Zungenlage
tágos	tágas	breit	geschlossener Zungenlage

távúl	távol	fern	geschlossener Zungenlage
öszve	össze	zu	Fehlen der Angleichung
holnapig/hólnapig	hónapig	Monat	Dehnung
nyóltz	nyolc	acht	Dehnung

2. Tabelle

Sprachdenkmal	heutige ungarische Umgangsprache	Bedeutung	Phänomen
kivántató	kívánatos	wünschenswert	Suffixvarianten
faj*búl*	faj*ból*	von der Gattung	Suffixvarianten
költség*tűl*	költség*től*	von der Kosten	Suffixvarianten
szerént	*szerint*	nach jemand	Lexikalische Varianten
eránt	*iránt*	für etwas	Lexikalische Varianten
*serény*jek	s*örény*ük	ihre Mähne	Lexikalische Varianten
*körny*ül	*kör*ül	darum	Lexikalische Varianten
*el mulat*ták	*elmulaszt*ották	verfehlen	Lexikalische Varianten
égi háború [Krieg im Himmel]	vihar	Sturm	Phraseologische Varianten

3. Tabelle

Die ungarnsprachigen Teile zeigen zwei vereinzelte Zeichenbenutzungen. Einige Vokale und Konsonanten sind in verschiedenen Wörtern so geschrieben, wie diese Wörter in der Umgangsprache üblicherweise gesprochen worden sind (s. Tabelle 4.).

Langvokale und Konsonanten

Sprachdenkmal	nach heutiger Rechtschreibung	Bedeutung	Phänomen
kútak	kutak	Brunnen	Vokallänge
útazásban	utazásban	auf der Reise	Vokallänge
itél(nek)	ítél(nek)	erachten	Vokallänge
kiván(nak)	kíván(nak	wünschen	Vokallänge
illy	ily	solche	Vokallänge
meg tanúlására	megtanulására	für ihre Erlernung	Vokallänge
ahoz	ahhoz	dazu	Konsonantenlänge

utánna	utána	nach etwas	Konsonantenlänge
olly	oly	solche	Konsonantenlänge
ollyas	olyas	solche	Konsonantenlänge

4. Tabelle

Das andere Zeichenphänomen ist die Verwendung der Zeichen ly, wenn Konsonant j l nachgefolgt, es ist mit dem lly oder ly gedruckt worden (s. Tabelle 5.).

Sprachdenkmal	heutige ungarische Umgangsprache	Bedeutung
fe*lly*ebb	fe*lj*ebb	höher
te*lly*es	te*lj*es	voll
utá*ly*ák	utá*lj*ák	verweisen

5. Tabelle

Das wichtigste Ziel dieses Aufsatzes war es, die Sprachgestalt, um den Sprachbild eines bisher noch nicht untersuchten Textdenkmals zu diskutieren. Das Textdenkmal bietet natürlich weitere Untersuchungsaspekte, z.B. die Besonderheiten an den Sprachebenen und der Fachterminologie könnte noch den Gegenstand einer Analyse bilden.

Die weiteren Untersuchungen bieten vielleicht die Möglichkeit einer Zusammenarbeit in einem internationalen Projekt.

Literatur

SZ. BOZSIK Nóra: *Mezőhegyes lótenyésztésének története 1785-től 1985-ig*. Mezőhegyes, 1985.
CSANÁDI István: *Mezőhegyesi műemlékek és emlékezések*. Mezőhegyes, 1996.
KISS Jenő: *Magyar dialektológia*. Osiris, Bp. 2001.
KNIEZSA István: *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Bp. 1952.
Lmtmsz = TILTSCH János: *Latin-magyar törvénykezési műszótár*. Kolozsvár, 1845.
MOLNÁR József – SIMON Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Bp. 1977.
RAJSLI Ilona: *Fordulópontok a magyar helyesírás történetében* = HÓDI Éva (Hrsg.): *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok*, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada, 2002. október 10.-12. Ada, 2003, 31–35.
TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1935.
Anhang

Vorſchrift

Die Seine Majeſtät der Kaiſer und König Joſeph II. um künftig in dem Königreiche Ungarn, und den damit verbundenen Staaten einen gewiſſen Fortgang in der Fortpflanzung der Pferde von beſſeren Schlag zu machen, mittelſt einer allerhöchſten Reſolution von 20. Dezember 1784. allergnädigſt heraus zu geben, und zur künftigen Richtſchnur feſtzuſetzen geruhet haben; und welche nachher auf allerhöchſten Befehl im Monate November 1785. zum Drucke befördert ward.

Wie ſehr ſich Seine Majeſtät die Fortpflanzung der Pferde einer beſſeren Gattung, und höheren Wuchſes in Ungarn, und den damit verbundenen Staaten einzuführen, und fortdauernd zu machen angelegen ſeyn lieſſen, iſt jedem wohl bewußt, der ſich auf die vielen, ſeit dem Jahre 1776. im Betreff der Pferdezucht erlaſſenen, theils allgemein, theils auf beſondere Fälle eingeleiteten königlichen Verordnungen zurückerinneren will.

Gleichwie aber dieſe Anſtalten, und Bemühungen unſtreitig einen vortreflichen Grund zur Erreichung des, einer ſolchen Einrichtung angemeſſenen Endzweckes legten, und ſchon bey ihrem Anfange einen erwünſchten Fortgang zu verſprechen ſchienen, ſo hat man nach Verlauf einer geraumen Zeit, die ſeit der erſten Einrichtung verſtrich, auch ferner auf ſolche Mittel bedacht ſeyn müſſen, welche wirkſam genug wären dieſe Verordnungen behender, und auf eine zuverläßige Art, wo nicht zur höchſten Vollkommenheit, doch gewiß zu einer erſprießlichen, und merklichen Verbeſſerung gelangen zu machen.

VEGEZES,

Mellyet a' moſt ſzerentséſen orſzágló Felséges Tsáſzár, és Király II. Jóſef, hogy Magyar orſzágban, és az ahoz tartozandó tartományokban a' jobb fajú lovak bizonyoſſabban ſzaporodhaſſanak, kegyeſen ki adni, 's meg erősíteni méltóztatott 20. Decemberben 1784. eſztendőben. A' Tsáſzári, Királyi, 's Apoſtoli Felségnek kegyelmes parantsolatjából ki nyomtattatott Novemberben 1785. eſztendőben.

Mi ſzorgalommal igyekezte ő Felsége a' jobb fajból eredett, 's magoſabb termetű lovaknak ſzaporodását Magyar orſzágba, 's az ahoz tartozandó tartományokba bé hozni, 's terjeſzteni, tudva vagyon mind azoknál, a' kik már 1776. eſztendőtúl fogva ezen haſznos tzélnak el-érésére ki botsátatott külömb-külömbféle, mind közönséges, mind különös történetekre alkalmaztatott Királyi kegyelmes Rendeléſekről meg akarnak emlékezni.

Ezen igyekezet, 's iparkodás valamint tagadhatatlanúl a' fel tett dütsöſéges ſzándéknak meg-nyerésére helyeſſen intéztetett, 's annak kivántató fondamentomát meg-is vetette, söt eleintén némünémű képen a' Felség kivánságának is meg felelni látſzatott; úgy, mivel a' moſt említett rendeléſnek első leábrázolásátúl fogva jeles idö el tölt, ſzükségeſnek látſzaték lenni, azt affèle a' moſtani környyül állásokhoz, és eddig volt tapaſztaláshoz ſzabott új eſzközökkel öregbéteni, mellyeknek ſegitsége által hamarább, és bizonyoſabban ha mindjárt tellyes tökélleteſségre nem vitethetne is e' rendelés, leg alá-

A lább

Schlüsselworte
zweisprachige (deutsch-ungarisch) Sprachdenkmal, Orthographie, Lexikologie

Abstrakt

Dieser Aufsatz befasst sich mit der Vorschrift der Gestütsinstitution von Mezőhegyes (1784/1985). Der Aufsatz will den Text nicht in seiner Gänze untersuchen, ich kann lediglich einige Fragen aufwerfen und diese beantworten. Der Grund hierfür liegt darin, dass es der Umfang des Aufsatzes nicht ermöglicht, alle Fragen zu untersuchen.

Erstens stelle ich kurz die Geschichte von Mezőhegyes dar, um die Rolle der „Vorschrift" im Leben der Stadt darzustellen. Dann konzentriere ich mich auf die allgemeinen Merkmale des Sprachdenkmals.

DANUBIUS NOSTER

Szerzőinkről

PROF. DR. MAJDÁN János, főiskolai tanár (egyetemi docens)
PTE, BTK
majdanj@index.hu

DR. HABIL. TÓTH Sándor Attila, főiskolai tanár
SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM, JGYPK – EJF, Pedagógusképző Intézet
toth.sandor.attila@ejf.hu

DR. HABIL. BERTÓK Rózsa, egyetemi docens
PTE, BTK, FMI, Filozófia Tanszék
rozsa.bertok@gmail.com

HUSZÁR SAMU Nóra, főiskolai tanársegéd
EJF, Pedagógusképző Intézet
huszar.nora@ejf.hu

DR. MARCZIN István, egyetemi docens
PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM–EJF, Pedagógusképző Intézet
Marczin.Istvan@ejf.hu

FÜLÖP Zoltán Ottó, PhD hallgató
ELTE BTK, Történettudományi Doktori Iskola
Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszék
bonbonera29@gmail.com

VÖRÖS Zsuzsanna, mesterpedagógus
Szent Balázs Katolikus Általános Iskola
zsuzsa.voros67@gmail.com

LISKÁNÉ SVECZ Andrea, rajztanár
Bajai Eötvös József Általános Iskola
eotvosbaja gmail.com
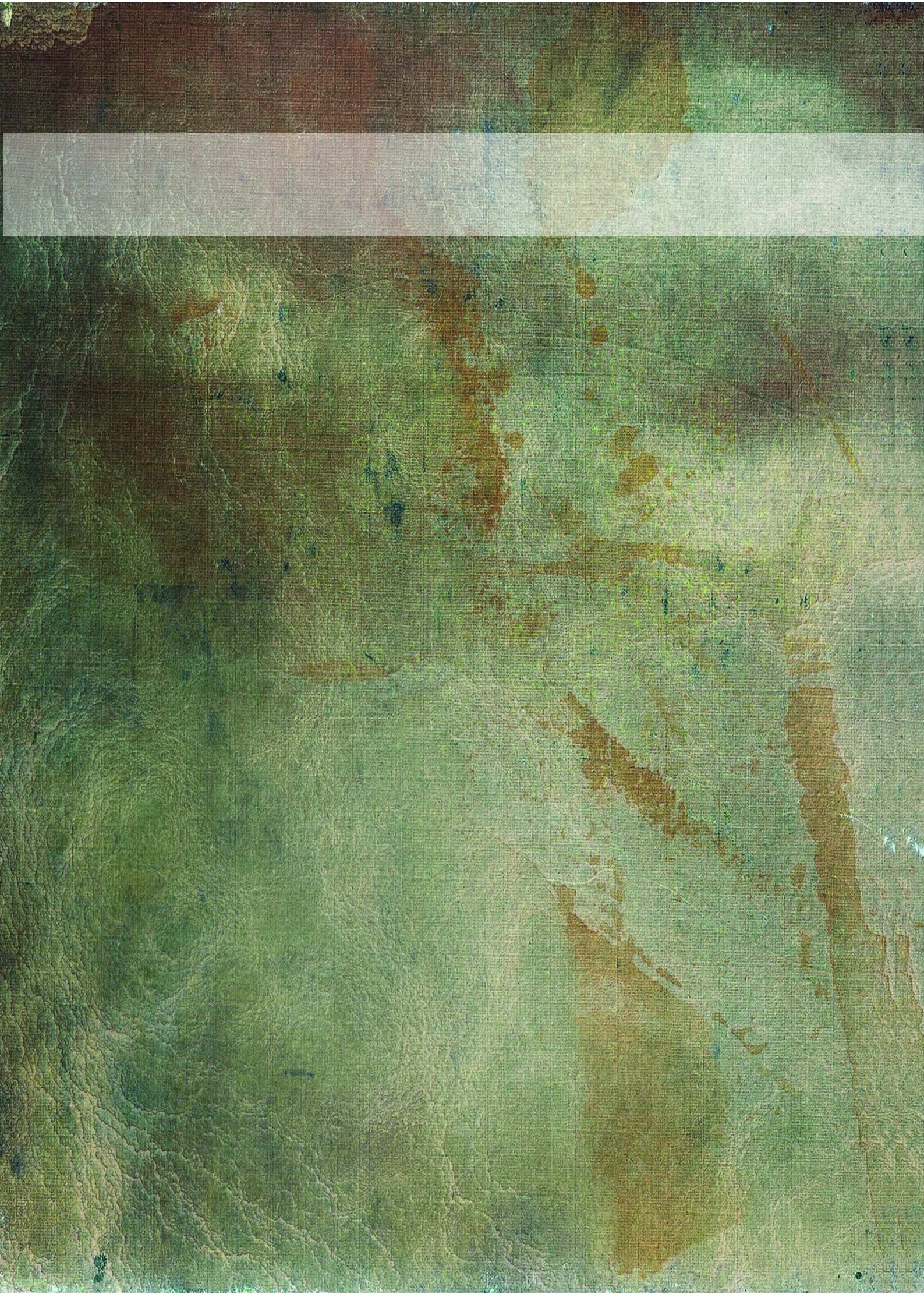
NAGY László, adjunktus
SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM, JGYPK
nlaszlo@jgypk.u-szeged.hu